

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

(Participatory Action Research on the Standard of Environmentally Local Textile)

คณะผู้วิจัย

ประไพ ทองเชิญ : นักวิจัยเชิงปฏิบัติการ

สมยศ สุภาพรเหมินทร์ : ที่ปรึกษา

สันติพงศ์ ธรรมธำรง : ที่ปรึกษา

สนับสนุนโดย

กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

และ

มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

กรกฎาคม ๒๕๕๖

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

(Participatory Action Research on the Standard of Environmentally Local Textile)

คณะผู้วิจัย

ประไพ ทองเชิญ : นักวิจัยเชิงปฏิบัติการ

สมยศ สุภาพรเหมินทร์ : ที่ปรึกษา

สันติพงศ์ ธรรมธำรง : ที่ปรึกษา

สนับสนุนโดย

กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

และ

มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

กรกฎาคม ๒๕๕๖

(ก)

คำนำ

เมื่อเริ่มเข้าชนบทใหม่ๆ ในปี ๒๕๓๕ มีคำพูดอยู่ ๒ - ๓ คำที่ยังติดหูอยู่จนทุกวันนี้

หลวงพ่อบ้านเขียน สุวณฺโณ มีคำถามให้ได้หุคคิดว่า "เราสนใจเรื่องของคนข้างบ้านมากกว่าตัวเราเองหรือเปล่า" "เคยกินฟรีๆ ไหม" พอผ่านมาถึงมือใหม่ถูกถามว่ามือก่อนนี้กินอะไร... สัมแล้ว "เคยอ่านหนังสือฟรีไหม" พออ่านจบย่อหน้า... จำไม่ได้ว่าขึ้นต้นอย่างไร "เคยนอนฟรีๆ ไหม" ที่พอเดินขึ้นมา ก็ไม่รู้ว่าจะกลับไปตั้งแต่เมื่อไร นอนอิ่มหรือไม่... ไม่รู้ คำถามเรื่องฟรีๆ สองสามคำถามทำให้สะดุ้ง... ความถือดีของตัวเอง และหลวงพ่อยังให้ธรรมให้สติ ทั้งจากเขาแก่นไว้ด้วยประโยคที่ว่า "ในโลกนี้มีเรื่องที่น่าสนใจมากมาย แต่ทุกวันนี้เราสนใจเพียงเรื่องของความดับทุกข์เท่านั้น" แล้วตัวเราควรให้น้ำหนักอะไร เพียงใด

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ประสพการณ์ทำงานเกษตร มา ๑๐ กว่าปี ในวันนี้ นั้น เน้นให้ค้นหาเนื้อหา ออกจากรูปแบบให้ได้ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านอย่าพึ่งเอาศาสตร์อะไรไปวัด ค่อยๆ พิจารณาให้จบ ให้ชัด แล้วจึงเอาศาสตร์เข้าไปจับ ภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องยามีคนสนใจทำเยอะแล้ว ลองช่วยกันค้นดูในทางอื่นบ้าง

ผู้ใหญ่ที่เต็มไปด้วยประสบการณ์ตรงให้สติให้แนวทางเอาไว้ ทำให้ได้พบเรื่องที่น่าสนใจหลายเรื่อง จากการนั่งหาชาวบ้านและแสวงหาสิ่งที่เรียกว่า "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน"

๖:๑๖ กะเหรี่ยงโปว์ ที่แม่สะเรียง จับปลาสดจากลำห้วยมือต่อมือ ด้วยบอกว่าง่ายมากๆ ขนาดให้ดัมหมักแกงรอ และเป็นเช่นนั้นจริงและจับมาพอดีเฉพาะมือ ทำให้ได้คิดว่าเก็บปลาไว้ในห้วย ปลาจะโตขึ้นทุกวันและสดอย่างแท้จริง

เด็กสาวชาวสะกอที่บ้านห้วยบุ่งเลย กำลังค้นคว้าอยู่กับเครื่องมือไม้ไผ่ต่างๆ แต่ดูเหมาะสมและใช้งานได้ดียิ่ง กับอุปกรณ์ไม้ไผ่ที่ใช้กันในชุมชนมายาวนาน

"โบวา ทำอะไรอยู่"

"ทอดผ้าให้ลูก"

"โบวายังไม่ได้แต่งงานนี่"

"ใช่ โบวาเตรียมไว้ ตอนแต่งงานแล้วจะยุ่งไม่มีเวลาทำ"

"โบวามีแฟนแล้วหรือ"

"ยังพวกเราทำอย่างนี้ทุกคน ผู้หญิงกะเหรี่ยงสะกอรั้งใจก็ต้องแต่งงาน"

คหกรรมศาสตร์ และการวางแผนครอบครัว มีมากันตั้งแต่เมื่อไรกันนี้...

ขาคี แม่บ้านชาวม้ง ที่พูดไทยคล่องและมีมือเย็บปักถักร้อยที่เก่ง จินตนาการว่าทำได้อย่างไร

ชาวม้งเราพูดกันว่า "ใครที่เกิดภายใต้ดวงอาทิตย์ดวงนี้ ทำได้ทุกคน" ง่ายและให้กำลังใจอย่างยิ่ง

"ขาคีทำผ้าเป็นตั้งแต่เมื่อไหร่"

“ไม่รู้หรอก จำได้ว่าเมื่อ ๔ ขวบตามแม่เข้าไปตัดไยมาง (Hemp) แม่ตัดต้นยาวเหลือแต่ต้นสั้น เราก็ตัดเป็นของเราพวกเด็ก แม่หลายคนเด็กหลายคน แม่หอบของแม่เราก็หอบของเรา แม่ลอกเราลอกตาม แม่ว่าไม่สวยเราก็สังเกตดูว่าแม่ทำยังไง พวกเราเด็กๆ ก็อวดกัน ใครทำสวยกว่ากัน สนุกทำเป็นไม่รู้ตัว”

ค้นแบบแนวนโยบายที่ Summer Hill หรือ Child Center เป็นเช่นนี้หรือไม่

เรื่องและภาพพื้นบ้านที่ประทับใจทั้งหมด คือ มรดกภูมิปัญญาในเรื่องการทำอยู่ทำกิน หาอยู่หา กินของบรรพชน เพื่อให้เกิดผลคือการอยู่ดีกินดีและไม่อดไม่อยาก เป็นที่มาของจิตใจอันงดงามของชาวบ้านที่ยังมีให้สัมผัสได้เสมอๆ ชื่นงานที่นำเอาจิตใจที่งดงามไปลง จึงเป็นสิ่งที่มิใช่มีเพียงฝีมือ แต่มีคุณค่าอันไม่อาจประมาณ

เรื่องราวบนผืนผ้ายังมีอีกมากมาย ซึ่งผ้าพื้นบ้านคือการสื่อสารภาษาอันงดงามแขนงหนึ่งอย่างมิอาจปฏิเสธได้

แม่บ้านชาวเขมรสูงที่สุรินทร์ เมื่อมีลูกสาวจะเริ่มทำเส้นไหมที่ดีที่สุด ทอผ้าที่ดีที่สุดให้ลูกสาวไว้ ผู้ใหญ่วันแต่งงาน ทำแต่เนิ่นๆ จึงมีเวลาฝึกฝน เลี้ยงไหมข้อมแดงเขียวเหลืองสดสวยไม่แพ้กัน แต่ละสีต้องรอวัตถุดิบที่พอเหมาะในแต่ละฤดู ผ้าพื้นบ้านผืนหนึ่งจึงมีมิติทางสังคมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ทางการเกษตร ทางเทคนิควิธี หรือทางมานุษยวิทยา และอีกหลายสาขาตามความสนใจของผู้ใฝ่รู้ในแนวนั้นๆ ที่สามารถบอกเล่าหรือค้นคว้าได้อย่างกว้างขวาง

นี่เป็นเพียงภาพและคุณค่าอันประทับใจไม่รู้ลืม และเห็นคุณค่าของ “พ่อแม่พาทำ” ตามวิถีพื้นบ้านแท้ ๆ มาไม่ทราบว่ากี่รุ่นต่อกี่รุ่น จนปัจจุบันไม่เคยกังขากับการไหว้ผีบรรพบุรุษ เพราะที่เป็นตัวเป็นคนมาทุกวันนี้ ถ้าไม่ได้บรรพชนพาทำมา คนรุ่นเราจะมีรากอะไรติดตัว ถ้าพึ่งเพียงแค่ความพยายามทดลอง พิสูจน์บางสิ่งบางอย่าง ในช่วงสั้นๆ สามปี ห้าปี อาจเทียบได้หรือ กับพัฒนาการอันยาวนานของวิถีวัฒนธรรม ครอบครัวยุคที่เปื้อนแบบฝรั่งเศส ที่มีผู้คนอยู่ถึงกันเป็นตำนาน คิวขาวเป็นปี มีเคล็ดลับคือการทิ้งไว้ ๓ วันให้เริ่มบูดพอดีจึงอร่อยเป็นเลิศ จะต่างอะไรกับนมเปรี้ยวของอินเดีย จะต่างอะไรกับส้มผักที่คองด้วยน้ำข้าวข้าวของชาวไทย ต่างอะไรกับหมูส้มได้กรอกปลาต้มของคนพื้นบ้าน มิใช่จากฐานนี้หรือจึงทำให้เกิดอุตสาหกรรมนมเปรี้ยวที่ลือลั่นอย่างข่งในทุกวันนี้ หรือจะเป็นอุตสาหกรรมน้ำหอม และอุตสาหกรรมสุราอันมีมูลค่ามหาศาล และมีศักดิ์ศรีชื่อเสียงอันจรรยาบรรณที่ต้องอ้างภูมิอันเลอเลิศและถิ่นพิเศษที่ Born to be จากบุคลากรพิเศษที่ต้องคัดสรรจากน้อยคนนั้นนักเล่า จะต่างอะไรกับชาวบ้านไท

ไยที่ข้อมหม่อนสีที่มีค่าล้ำค่า คุณ ชิม และคนน้ำครามเพื่อหาความพอเหมาะพอดีในการข้อม ครอบครัวยุคที่เห็น Truffle อันแพงเป็นแสนบาทต่อกิโลยังมีอาจใช้วิธีวิทยาศาสตร์อันถ่วงการจับช้อนใด เพาะเชื้อให้อุบัติขึ้นมาเป็นสินค้าอันยังเม็ดเงินอันมหาศาลได้ ความเป็นธรรมชาติธรรมดอันเป็นขบวนการเกิดขึ้นของผ้าพื้นบ้านผืนหนึ่งนี้แหละที่ทำให้ชาวไทยเราควรต้องน้อมเข้ามา เพื่อค้นหาสาระเงื่อนไขอันเป็นพิเศษในส่วนใดส่วนหนึ่งของขบวนการนี้ เพื่อนำมารวบรวมเป็นหมวดหมู่องค์ความรู้ในระเบียบปฏิบัติ

(ค)

ของการศึกษาแผนปัจจุบัน น่าจะทำให้เกิดสารัตถะอันน่าวิจัยวิจารณ์อีกมากมาย ที่ยังมีได้เกิดขึ้นมาก่อน มรดกเหล่านี้กำลังรอให้สายตาอันละเอียดอ่อนของคนช่างสังเกต และมีหัวใจที่ไฝหาสืบค้น ช่วยกันขุดคุ้ย พลิกค้นมรดกบรรพชนบนผืนดินไทยที่มอมไว้ผ่านมือต่อมือ และเพ่งห่างหายไปเมื่อเห็นดีกับการให้ เครื่องจักรทำแทน ให้คุณค่าที่ถูกทับถมโดยไม่มีใครสนใจมองมานานฉายประกายความจริงให้ปรากฏ

มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม คือผลของงานวิจัยชิ้นเล็กๆ ที่ คุณประไพ ทองเชิญ ได้เริ่มต้นขึ้น เป็นเพียงการเริ่มต้นเท่านั้นจริงๆ มิใช่สรณะอันเป็นที่สุด เพียงแค่จาก ๔ พื้นที่เล็กๆ จาก คนพื้นบ้านไม่กี่คน และเพียงกระบวนการระดมความคิดจากกลุ่มบุคคล ๓-๔ ครั้ง ในช่วงเวลา ๑๘ เดือน ของการทำงานวิจัย แต่มั่นใจว่าเมื่อท่านผู้ไฝหาความถูกต้องดีงาม ได้ผ่านผลงานวิจัยชิ้นนี้ จะเห็นประเด็น ตีชมอันมากมาย ในอันที่จะก่อเกิดเรื่องราวอันมีคุณค่าอีกมากมายอย่างหาจุดจบไม่ได้

ประโยชน์ใดๆ ที่ได้รับจากเอกสารงานวิจัยชิ้นนี้ คือคุณความดีที่ชนพื้นบ้านยังคงได้สืบทอดวิถีวัฒนธรรม เช่นที่เคยเห็นเคยเป็นอยู่ ทำให้สามารถสืบค้นมรดกภูมิปัญญาพื้นบ้าน และตามรอยเงื่อนปม ความ กินดี-อยู่ดี และความไม่อด-ไม่ยาก และสามารถอันโดดเด่นในเรื่องการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้ด้วย ตนเอง หรือพึ่งตนเองได้ทั้งกายและใจโดยแท้จริงของคนไทย และเรื่องราวในอดีตที่รุ่งเรืองบริบูรณ์ นำมา ก่อประโยชน์กับทุกคนในยุคปัจจุบัน

พระสันติพงศ์ เขมะปัญโญ

วัดป่าสุคะโต

๑๘ พฤษภาคม ๒๕๔๖

(ง)

คำขอบคุณ

ในความเป็นพื้นบ้าน

และคนทำงานระดับปฏิบัติการกับชุมชนเล็กๆ

แม้จะต้องใช้ระยะเวลายาวนานในการเดินทาง และขึ้นห้อยให้ได้ในสังคมกระแสหลัก

มีความมั่นใจ ความภาคภูมิใจในวิถีวัฒนธรรมชุมชน เป็นหลักใจ

จึงมาถึงวันนี้ และการก้าวต่อไป

ขอขอบพระคุณเป็นพิเศษ ในโอกาสและความช่วยเหลือที่ได้รับ

ดร. ปิยะวัติ บุญหลง และ ผศ. พัทธิน ดำรงกิติกุล สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คุณวิฑูรย์ ปัญญากุล สหกรณ์กรีนเนท จำกัด

คุณสุวรรณา หลังน้ำสังข์ สหกรณ์เลมอนฟาร์มพัฒนา จำกัด

เพราะหาไม่ซึ่งบุคคลและองค์กรเหล่านี้แล้ว การวิจัยเชิงปฏิบัติการครั้งนี้คงไม่เกิดขึ้น หรือสำเร็จลงได้ยากยิ่ง

พิเศษสุด คือที่ปรึกษา ๒ ท่าน คุณสมยศ สุภาพรเหมินทร์ และ พระสันติพงศ์ เขมะปัญโญ ซึ่งได้ให้ข้อคิด ให้สติ ในการดำเนินโครงการ และร่วมปฏิบัติการตั้งแต่ต้นจนงานวิจัยเสร็จสิ้นลง ด้วยเจตนารมณ์ที่งดงาม สอดคล้องกับการกระทำที่มีจุดยืนชัดเจน ในการส่งเสริมและพัฒนาผ้าทอพื้นบ้าน

ขอขอบพระคุณ กัลยาณมิตรผู้เห็นคุณค่าของผ้าพื้นบ้านทุกๆ ฝ่าย ที่ให้ความช่วยเหลือทั้งแรงกาย และกำลังใจ ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถกล่าวนามได้หมด หากยังระลึกถึงความดีงามที่ได้สร้างสรรค์ร่วมกันอยู่เสมอ

ท้ายสุดอันเป็นหัวใจของงานนี้คือ “ชาวบ้าน”

ขอแสดงความเคารพ และแสดงความขอบพระคุณ

วิถีวัฒนธรรมพื้นบ้าน ที่ยังมีให้เห็น ให้สืบค้น

สาระอันเป็นคุณค่าของการดำเนินชีวิต

อันจะช่วยให้มนุษย์มีวิสัยทัศน์

ที่จะพาชีวิตก้าวไปสู่ ความงดงาม และความจริง

ความดี ความงาม

ประไพ ทองเชิญ

พฤษภาคม ๒๕๕๖

(๑)

บทคัดย่อ

เรื่อง การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

โดย นางสาวประไพ ทองเชิญ

คำว่า “ผ้าทอพื้นบ้าน” ไม่เคยถูกบรรจุลงในบริบทใดๆ ในสังคมไทย ทั้งๆ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิงวิถีวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ และบ่อยครั้งที่ถูกสรุปจากมุมมองต่างบริบทว่าเป็นความล้มเหลวของการกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความชัดเจนให้กับ “ผ้าทอพื้นบ้านแท้” ซึ่งแนบแน่นอยู่กับ “ความเป็นกลุ่มชนพื้นบ้าน” ที่มีวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นอย่าง เป็นเอกลักษณ์ให้สามารถดำรงอยู่และสืบทอดต่อเนื่องไป

โดยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ระหว่างเครือข่ายช่างทอผ้าพื้นบ้านจาก ๔ ภูมิภาค เครือข่ายผู้บริโภค รวมถึงองค์กรส่งเสริมภาครัฐและเอกชน และการศึกษาเชิงลึกกรณีกลุ่มศึกษา ๔ พื้นที่ในภาคอีสาน อันเป็นฐานปฏิบัติการสืบค้นจากรากผ้าทอพื้นบ้านดั้งเดิมในแต่ละหมู่บ้าน จนถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน ร่วมกันรื้อฟื้นทำกันขึ้นใหม่ เพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้กำหนดมาตรฐานจากความรับรู้อย่างเข้าใจในกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านโดยแท้จริง และด้วยความเป็นของพื้นบ้านจำต้องให้คนพื้นบ้านเป็นผู้บอกเล่า

คุณค่าและศักยภาพภูมิปัญญาผ้าทอพื้นบ้านที่ค้นพบร่วมกันมีหัวใจหลัก ๓ ประการ กล่าวคือ เรื่องราวของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ เรื่องราวของกลุ่มชนพื้นบ้านที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น และคุณค่าของฝีมือ การสร้างสรรค์ชิ้นงานด้วยมือชาวบ้านร่วมกันในชุมชน ซึ่งเป็นวิถีของการพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถนำมากำหนดเป็นมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน ๗ ประการ ดังนี้

๑. ใช้เส้นใยธรรมชาติ
๒. ใช้สีธรรมชาติ
๓. ทอด้วยกี่พื้นบ้าน และใช้เครื่องมือที่พัฒนาเป็นเครื่องทุ่นแรงแบบพื้นบ้าน
๔. ทำด้วยมือในทุกขั้นตอน มีพัฒนาการของฝีมือ
๕. ผืนผ้ามีเรื่องราว บอกลักษณะเฉพาะถิ่น
๖. มีความเป็นกลุ่มผู้ผลิต
๗. กระบวนการผลิตมีความปลอดภัยต่อสุขภาพของผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

จากงานวิจัยชิ้นนี้ จะทำให้มองเห็นภาพตัวตนของผ้าทอพื้นบ้านชัดเจนขึ้น อันจะเป็นความหลากหลายของมรดกทางภูมิปัญญาบรรพชน เพื่อการสืบค้นและการพัฒนาให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมในทุกมิติ เพื่อความอยู่ดี-มีสุข ของคนรุ่นหลัง และในมิติธุรกิจชุมชนจะเป็นการสร้างตลาดผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวด

ล้อมที่แตกต่างจากผ้าทออุตสาหกรรมอย่างแท้จริงและชัดเจน
อันจะทำให้เห็นและเป็นคุณค่าผ้าทอพื้นบ้านในวิถีร่วมสมัย

ABSTRACT

The word "Pah Puen Baan" or "Local Textile" has never been mentioned in any context of Thai society. Even though, it is very important in the far-reaching influence of culture and every so often is summarized from the different principle aspect that is underdeveloped. To set the standard of Environmentally Local Textile, aiming to make understanding clearly on "Real Local Textile" which is consistent with the way of life of local people base on their cultural identity that be able to maintain its value and down to the present day.

Due to the process of participatory action research among four regional local weavers network, local governmental organization, NGOs and four case studies in the Northeast which are to find out the source of originally local textile in each village and its revival. Since, to be up to the standard, it needs participatory establishment of its to have right understanding in a local weaving process. The participants are mainly local weavers.

To accept in principal of value and potential of local wisdom as local textile, there are three main principles following firstly, the fertility of the nature and environment, secondly, an identity of local people or ethnics and thirdly, the value of their hand-made skills. That is the way of self-reliance and sustainable development which is the code of practice for the standard of local textile as follows :

1. to use only natural fiber
2. to use only natural dyes
3. to operate with hand - loom
4. to be skilled in weaving process
5. to appear the identity of community and its textile
6. to be woven by producer groups
7. to concern with the environment and health to both producer and consumer

As a result of research we can perceive clearly a status of local textile which is a diversity of their ancestor heritage and be of benefit to the people in all aspects, for being-well and happy and also benefit to marketing approach as community business. Apart from this, be able to categorize clearly between what is local textile and industrial textile. That is to say, the value of local textile is still bright way for our contemporary life and motherland lies ahead.

สารบัญ

คำนำ	(ก)
คำขอบคุณ	(ง)
บทคัดย่อ	(จ)
Abstract	(ฉ)

บทที่ ๑	บทนำ	
	๑. หลักการและเหตุผล	๑
	๒. วัตถุประสงค์โครงการ	๔
	๓. ขอบเขตงานวิจัย	๔
	๔. ระเบียบวิธีวิจัย	๔
	๕. การดำเนินงานของโครงการ	๕
	๖. ผลที่คาดว่าจะได้รับ	๖

บทที่ ๒	ผ้า : นิยามและความหมาย	๗
	๑. แหล่งที่มาของผ้า	๗
	๑.๑ ผ้าทอมือ	๗
	๑.๒ ผ้าทอโรงงาน	๘
	๒. ผ้าในมุมมองต่างๆ	๘
	๒.๑ ผ้าในมุมมองทั่วไป	๘
	๒.๒ ผ้าในมุมมองที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะตัว	๙
	๒.๓ ผ้าในมุมมองเฉพาะส่วน	๑๐
	๒.๔ ผ้าในมุมมองชาวบ้าน	๑๐

บทที่ ๓	ผ้าทอพื้นบ้านในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม	๑๓
	๓.๑ กลุ่มวัฒนธรรมท้องถิ่น	๑๔
	๓.๒ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์	๑๕
	๓.๒.๑ ธรรมชาติให้เส้นใยที่หลากหลาย	๒๑
	๓.๒.๒ ธรรมชาติให้สีที่หลากหลาย	๒๒
	๓.๒.๓ ธรรมชาติให้แรงบันดาลใจ	๒๔
	๓.๓ มือและการทำด้วยมือ	๒๕
	๓.๓.๑ มือในกระบวนการทอผ้า	๒๖
	๓.๓.๒ มือในการประดิษฐ์เครื่องมือ	๒๗

บทที่ ๔	ผ้าทอพื้นบ้านอีสาน	๓๐
	๔.๑ ความงามบนความแตกต่างที่หลากหลาย	๓๒
	๔.๑.๑ ความหลากหลายของการสร้างลวดลาย	๓๒
	๔.๑.๒ ความหลากหลายของเส้นใย	๓๔
	๔.๑.๓ ความหลากหลายของเนื้อผ้า	๓๕
	๔.๑.๔ ความหลากหลายของสี	๓๕
	๔.๑.๕ ความหลากหลายของขนาด	๓๖
	๔.๒ คุณค่าสี่ธรรมชาติ	๓๖

บทที่ ๕	กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นบ้าน ภาคอีสาน	๓๕
	๕.๑ กรณีศึกษากลุ่มพรรณไม้	๔๐
	๕.๒ กรณีศึกษากลุ่มแพรวพรรณ	๔๕
	๕.๓ กรณีศึกษากลุ่มฝ้ายครามโคกภู	๔๗
	๕.๔ กรณีศึกษากลุ่มออนซอน	๕๐
	๕.๕ ประเด็นที่ค้นพบจากกรณีศึกษา	๕๒

บทที่ ๖	การกำหนดมาตรฐาน ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	๕๓
	๖.๑ วัตถุประสงค์ของมาตรฐาน	๕๓
	๖.๒ บทสรุปการปฏิบัติการจากชุมชน	๕๔
	๖.๓ บทสรุปการปฏิบัติการระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก	๕๗
	๖.๔ บทสรุปมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	๕๘
	๖.๕ แนวทางรับรองมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	๖๒
	๖.๖ ข้อเสนอแนะและบทเรียนการวิจัยท้องถิ่น	๖๕

บรรณานุกรม		
ภาคผนวก ก.	สรุปการธำมณามาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม	(๑-๑๖)

๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๕ (อาคารรัฐสภา ๒)

วันจันทร์ พ.ศ.

๒๖

จิ๋วหวัด
อ.โขงเจียม

ภาพเขียนบันทึกการทำนาที่ผนังถ้ำผาหม่อนน้อย

อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี ซึ่งมีการทำนาปลูก

ข้าวมาประมาณ ๕,๔๗๑ ปีมาแล้ว

(แหล่งหิน : แหล่งหิน) (ข้าว วัฒนธรรมแห่งชีวิต)

เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน สร้างสรรค์ด้วยตัวผู้เล่นนั้นๆ
มิใช่เป็นของทำจากโรงงานที่เหมือนกันทุกๆชิ้น
แต่สามารถสื่อภาษาดนตรีได้อย่างไพเราะจับใจ

จักสานจากไม้ เครื่องมือเก็บผลผลิตจากไร่
ตะกร้าสานตาห่างๆ สำหรับเก็บใบหม่อนมาเลี้ยงตัว
หนอนไหม (๒๕๔๕)

บ้านโนนพับ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด

อ.โขง

จิ๋วหวัด

บทที่ ๑ บทนำ

๑. หลักการและเหตุผล

มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันถึงการหามาหากินของชุมชนบ้านเชียงย้อนอดีตไปประมาณ ๕,๐๐๐ ปีว่ามีร่องรอยอารยธรรมเก่าแก่ของโลกคือ ข้าว เครื่องปั้นดินเผา และรอยเศษผ้าที่ติดก้ำไถลาริดแขนของโครงกระดูก^๑ แสดงให้เห็นว่าขณะนั้นชุมชนแห่งนั้นได้รู้จักปลูกข้าว ทำนา ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และทอผ้าขึ้นใช้เองแล้ว และหมายความว่าได้มีการคิดค้นมาก่อนหน้านั้น นานเท่าใดมิอาจทราบได้ หากแสดงถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีพัฒนาการมาเป็นลำดับ เป็นกระบวนการปฏิบัติและการพัฒนาซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนาที่ยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นวิถีวัฒนธรรมของการดำเนินชีวิตแบบพึ่งตนเอง โดยเห็นได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมควบคู่กับหัตถกรรม กล่าวคือ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย ทอผ้า ปั่นหม้อ ดึงเหล็ก และจักสานเครื่องใช้สอยในครัวเรือน เช่น กระบุง ตะกร้า กระด้ง กระติบข้าว เป็นต้น ผลตอบแทนที่ได้จากการผลิต คือ ข้าว อาหาร ของใช้ เครื่องนุ่งห่ม หรือปัจจัยสี่ ซึ่งเพียงพอสำหรับครอบครัว การประกอบอาชีพทั้งสองอย่างนี้ เป็นวิถีการผลิตที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติมาเกื้อหนุน และอาศัยความรู้ที่เกิดจากการสังเกต การรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ซึ่งได้สะสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สอดคล้องกับการศึกษาของศาสตราจารย์ ยศ สันตสมบัติ ได้ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ไว้ว่า “เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง”^๒ มีการพัฒนาสืบต่อกันมา บนพื้นฐานของสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ

อนึ่ง ความสามารถในการสร้างสรรค์เครื่องใช้ในวิถีชีวิตประจำวันของชุมชนอีสาน นับว่าโดดเด่นในการสืบทอดภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น และฝีมือความเชี่ยวชาญงานหัตถกรรมอย่างหลากหลายยิ่ง ภูมิปัญญาอีสานที่ประมวลขึ้นเป็นงานด้านหัตถกรรม นับว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาหลายชั่วคน ทำให้ชุมชนอีสานยังคงมีการทอผ้าเป็นวิถีวัฒนธรรมของแม่หญิงอีสานอยู่เกือบทุกหมู่บ้านจนถึงทุกวันนี้ ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อสิ้นหนานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” ตามองค์ความรู้ท้องถิ่นที่สืบทอดมา เริ่มตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และปลูกฝ้ายพันธุ์พื้นบ้านควบคู่กับการทำไร่ ทำนา การสาวเส้นไหม การเส้นฝ้าย การฟอกฝ้าย ค่องเส้นไหมด้วยวัสดุและสีที่ได้จากธรรมชาติอย่างง่ายๆ เช่น การย้อมครั้ง ย้อมคราม ย้อมมะเกลือ และย้อมเขหรือแก่นขนุน การทอเป็นลวดลายบนผืนผ้า โดยอาศัยเพียงมือช่างทอ และเครื่องมืออย่างง่ายเป็นกลไกพื้นบ้านที่ประดิษฐ์ขึ้นจากความต้องการในการใช้งาน จากวัสดุต่างๆ หลายชนิด หลายประเภทตามธรรมชาติในแต่ละถิ่น ออกแบบให้ใช้ได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับร่างกายที่ธรรมชาติมอบให้ ใช้ความคิดสร้างสรรค์เต็มศักยภาพของความเป็นมนุษย์ บนกิจกรรมตามความจำเป็นในวิถีวัฒนธรรม ทำให้ผ้าแต่ละผืนบรรจุไว้ด้วยเรื่องราวของชุมชน ภูมิปัญญาหลากหลายที่สั่งสมมาอย่างยาวนานประมวลไว้ในชิ้นงานและความเชี่ยวชาญในฝีมือของช่างทออย่างเต็มภาคภูมิ

๑ สุจิตต์ วงษ์เทศ “เบิ่งสังคัมและวัฒนธรรมอีสาน”, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๔

๒ ศาสตราจารย์ ยศ สันตสมบัติ ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนายั่งยืน, ๒๕๔๒

✕

13

จีนตูบัว ราชบุรี ผืนนี้
มีงานปักเป็นตัวเอก มีงานจกหลบผสมอยู่เป็นรอง
(เก็บรักษาโดย-คุณคอบกุล เกื้อกุลวงศ์)

✕

ผ้าไหมแบบดั้งเดิม ของชาวไทโย้ย (๒๕๔๕)
พื้นฝ้ายข้อมครึ่ง ลายจิตใช้ไหมข้อมเหลือง
ใช้มา ๒ ชั่วโมงคุณ พบที่บ้านโนนเรือ

อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร (๒๕๔๕)

ผ้าพื้นบ้านในวิถีประจำวันของชาวบ้านหลายพื้นที่
ทั้งภาคเหนือและอีสาน มีทั้งสนองทางกายและใจ

ผ้าทอพื้นบ้านแท้ จึงนับว่าเป็น “ผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชน เช่น ผ้าขาวไทยเขมร ผ้าขาวลาวครั้ง ผ้าขาวไทยลาว หรือผ้าชนเผ่าปาเกะญอ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นชัดเจน

ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในทิศทางการพัฒนาตามกระแสหลัก เครื่องบริโภครูปโภคจากภาคอุตสาหกรรมเข้ามามีบทบาทแทนที่อาหารและของใช้แบบพื้นบ้านเป็นอย่างมาก ชุมชนได้รับการส่งเสริมให้ทำการผลิตเพื่อป้อนวัตถุดิบเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ในระยะเวลา ๔๐-๕๐ ปี แห่งการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สามารถกล่าวได้ว่ามีผลกระทบให้ความเป็นชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นเสื่อมสลาย และคนในชุมชนต้องอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างไร้ฝีมือ ในภาคอุตสาหกรรม หรือขายบริการ แบบแผนชีวิตเปลี่ยนมาเป็นการมุ่งหาเงินเพื่อซื้ออยู่ซื้อกิน หรือซื้อความสะดวกสบาย ขาดความสืบทอดในการทำอยู่ทำกินด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องปัจจัยสี่ พัฒนาการและศักยภาพที่เคยมีอยู่อย่างหลากหลายลดลง กลายเป็นศักยภาพความสามารถในการคิดการทำอย่างพึ่งตนเอง

สถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดคำถามต่อทิศทางการพัฒนาและการแสวงหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนาแบบยั่งยืน แนวคิดว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาในการกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว และเนื่องจากภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นบ้านยังเป็นส่วนที่มีภาพปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน จากลักษณะการแต่งกาย และการใช้ผ้าของแต่ละชุมชนในโอกาสงานบุญ หรืองานพิธีกรรมตามประเพณีของชุมชนอย่างหลากหลาย นับว่าเป็นรากเหง้าที่ยังเหลือให้สืบค้น การส่งเสริมการรวมกลุ่มทอผ้าข้ามสิทธรมชาติในลักษณะอาชีพ

เสริมที่มีจุดมุ่งหมายในการสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรชาวบ้านในภาคอีสาน จึงได้ริเริ่มขึ้นตั้งแต่นั้นมา โดยเน้นบทบาทในการสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้จากภูมิปัญญาดั้งเดิมระหว่างหมู่บ้าน และศึกษาองค์ความรู้จากภายนอก ทดลองทำชิ้นใหม่จนเกิดความมั่นใจ จากนั้นจึงนำผลงานผ้าพื้นบ้านออกมาเผยแพร่ และสัมพันธ์กับระบบตลาดในรูปแบบของธุรกิจชุมชน ดังเช่น กลุ่มพรรณไม้ จังหวัดร้อยเอ็ด และกลุ่มแพรพรรณ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นตัวอย่างรูปธรรมการพัฒนาธุรกิจชุมชนไปสู่การพึ่งตนเองขององค์กรชุมชนในภาคอีสาน

ในระยะ ๔-๕ ปีที่ผ่านมาข้อสังเกตว่า ได้เกิดกระแสการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มสตรีทอผ้าข้ามสิทธรมชาติ เพื่อเป็นอาชีพเสริมอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ใช้แนวทางการส่งเสริมพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือในรูปแบบใหม่ๆ คอบสนองความต้องการของตลาด เน้นกระบวนการผลิตลักษณะกึ่งอุตสาหกรรม มีการนำวัตถุดิบไปให้ชาวบ้านทอตามแบบที่ต้องการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกปรับเปลี่ยนด้วยระบบตลาด ผ้าทอมือส่วนใหญ่ที่ออกมาสู่ตลาดจะมีลักษณะทั่วไปที่คล้ายๆ กัน เนื่องจากเป็นผ้าที่อาศัยเพียงแรงงานชาวบ้านเท่านั้น ไม่สามารถบ่งบอกเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นได้ ทำให้กิจกรรมกลุ่มสตรีทอผ้าในชนบทส่วนใหญ่ ดูเหมือนจะสรุปผลการทำกิจกรรมกันว่า “ไม่รู้จะทอผ้าอะไร ขายที่ไหน อยู่ตลอดเวลา” ประเด็นจึงอยู่ที่ว่าชาวบ้านควรจะทอผ้าไปในทิศทางใด และจะสร้างตลาดผ้าทอของชาวบ้านให้ชัดเจน แตกต่างจากผ้าทั่วไปได้อย่างไร?

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาผ้าทอพื้นบ้านอีสานธรรมชาติ พบว่ายังไม่มีมีการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาด้านนี้อย่างละเอียด ชัดเจน รอบคอบ และเนื่องจากองค์ความรู้ดังกล่าวเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทเฉพาะถิ่น เฉพาะภาษา และเฉพาะคน เป็นความรู้ที่เกิดจากการทำมือที่พาทำกันมา มีความหลากหลาย ฉะนั้น ด้วยกระบวนการศึกษาวิจัยควบคู่กับการปฏิบัติจริงจากชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของภูมิปัญญาและเป็นผู้สืบทอดตัวจริงได้ถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตในการทำอยู่ทำกินที่เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นองค์รวม น่าจะทำให้ความจริงและคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ปรากฏอย่างสมบูรณ์ ชัดเจน เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยแท้

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ตระหนักถึงความสำคัญและศักยภาพของภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้านจึงได้สนับสนุนให้องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชน ร่วมทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อท้องถิ่น โดยเริ่มจากการประมวลสถานการณ์ภาพวิสัยทัศน์ กลยุทธ์ การวิจัยและพัฒนาผ้าทอพื้นบ้านไทย ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ จากนั้นทำการศึกษาวิจัยต่อเนื่องเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาการตลาดผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ จากการศึกษาวิจัยดังกล่าว ทำให้เห็นประเด็นสืบเนื่องที่จำเป็นต้องพิจารณาและศึกษาให้ชัดเจน ๒ ประเด็น คือ

๑. องค์กรหรือบุคคล ที่สัมพันธ์กับผ้าทอพื้นบ้านส่วนใหญ่มุ่งพัฒนาและส่งเสริมในเชิงเศรษฐกิจเพียงประเด็นเดียว โดยเฉพาะการเพิ่มรายได้ คือ “ตัวเงิน” มิได้มองภาพรวมทั้งหมดของวิถีวัฒนธรรม ทำให้มองไม่เห็นข้อเด่นที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งยังมีให้สืบค้นและนับว่าเป็นจุดแข็งของแต่ละถิ่น อันจะเป็นประโยชน์โดยแท้จริงต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทำให้การรับรู้และความเข้าใจต่อคุณค่าของกระบวนการผลิตและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนไม่ตรงกับวิถีที่เป็นชีวิตจริงที่เป็นองค์รวมและมีความหลากหลาย
๒. ชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นตัวจริงขาดความมั่นใจ เนื่องจากเข้าใจว่าความเป็นชุมชนไม่มีสถานภาพในสังคม อีกทั้งโอกาสและช่องทางที่เหมาะสมในการสื่อสารเรื่องราวที่มีคุณค่าจากชุมชนที่หลากหลายให้สังคมหรือคนต่างวัฒนธรรมได้รับรู้ อย่างเข้าใจโดยต้องเท่านั้น ก่อนข้างเป็นไปด้วยความยากลำบากสำหรับชาวบ้านตลอดมา

ข้อพิจารณาทั้ง ๒ ประเด็นดังกล่าวนี้ ได้นำไปสู่คำถามเพื่อหาแนวทางในการศึกษาแบบบูรณาการ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมไปด้วยกัน (โดยตั้งโจทย์วิจัยว่า) *กล่าวคือ*

“จะกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากเครือข่ายผู้ผลิต เครือข่ายผู้บริโภค และองค์กรสนับสนุน เพื่อกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านที่แท้จริงที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม จากความรับรู้เข้าใจในกระบวนการผลิต และการบริโภคผ้าทอพื้นบ้านได้อย่างไร?

๒. วัตถุประสงค์โครงการ

๔

- ๒.๑ เพื่อค้นหากลไกการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพ ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในภาคอีสาน
- ๒.๒ เพื่อหาวิธีสร้างความเข้าใจในกระบวนการผลิต และเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมให้แก่เครือข่ายผู้บริโภค ในแง่ผู้ผลิตหรือชุมชน ควรจะรู้ชัดเจนว่ามีสิ่งใดบ้าง บอกลักษณะเฉพาะของผ้าทอพื้นบ้านที่ตนเองควรภาคภูมิใจ ในแง่ผู้บริโภคหรือผู้ใช้ ควรสามารถจำแนกแยกแยะรูปแบบและคุณค่าของผ้าที่ใช้ได้อย่างถูกต้อง
- ๒.๓ เพื่อพัฒนาระบบการรับรองคุณภาพ ภายในเครือข่ายผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในภาคอีสาน

๓. ขอบเขตของการวิจัย

- ๓.๑ ศึกษากรณีตัวอย่าง กลุ่มทอผ้าข้อมสีธรรมชาติ ๔ กลุ่ม ในภาคอีสาน อันเป็นตัวแทนที่ครอบคลุมในเชิงภูมิปัญญาการทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย และในเชิงพื้นที่ แบ่งเป็นอีสานเหนือ อีสานใต้ ดังนี้คือ
 - ๓.๑.๑ กลุ่มแพรวพรรณ จังหวัดขอนแก่น
 - ๓.๑.๒ กลุ่มฝ้ายครามโคกภู จังหวัดสกลนคร
 - ๓.๑.๓ กลุ่มออนซอน จังหวัดอุดรธานี
 - ๓.๑.๔ กลุ่มพรรณไม้ จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๓.๒ ค้นหาเกณฑ์ที่เป็นหลักการ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ผลิต กลุ่มผู้ส่งเสริม กลุ่มผู้ค้า และกลุ่มผู้บริโภค
- ๓.๓ กำหนดเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ๓.๔ แสวงหาแนวทางในการใช้เกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติจริง

๔. ระเบียบวิธีวิจัย

- ๔.๑ ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยชุมชนในฐานะผู้สืบทอดภูมิปัญญามีส่วนร่วมในการรวบรวมประสบการณ์มาสำแดงหรือทำให้ปรากฏขึ้นจริงตามองค์ความรู้ดั้งเดิม และความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาใหม่
- ๔.๒ ทิมวิจัยและชุมชนร่วมกันวิเคราะห์และสรุปผลจากการปฏิบัติ แล้วนำไปประมวลเป็นองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ
- ๔.๓ ประสานความร่วมมือให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างองค์กรชุมชนภายในเครือข่าย และระหว่างองค์กรชุมชนกับองค์กรสนับสนุนจากภายนอก

๕. การดำเนินงานของโครงการ

แบ่งเป็น ๔ ระยะ เพื่อให้สอดคล้องกับฤดูกาลผลิต และวิถีชีวิตของชุมชน

ระยะที่ ๑ หาแนวทาง (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๔๔)

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- ค้นหาและทบทวนลักษณะผ้าทอพื้นบ้านแท้ จากกลุ่มศึกษานำร่องและพื้นที่เครือข่าย ทั้ง ๔ ภาค
- ศึกษาความรู้เกี่ยวกับผ้าพื้นบ้านในประเทศและในต่างประเทศ
- จัดสัมมนาระหว่างองค์กรผู้ผลิตทุกภูมิภาค ผู้บริโภค ผู้สนับสนุน และนักวิชาการ เพื่อหาข้อสรุปแนวทางการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานการทอผ้าพื้นบ้าน (๕ พฤษภาคม ๒๕๔๔)

ระยะที่ ๒ ยกร่างมาตรฐาน ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๔๔)

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- จัดประชุมผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรง เพื่อพิจารณาเชิงโครงสร้างและหลักการในการยกร่างมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (๑ สิงหาคม ๒๕๔๔)
- จัดสัมมนาเครือข่ายผู้ผลิตใน ๔ พื้นที่ เพื่อพิจารณาร่างมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม และกำหนดมาตรฐานร่วม ๗ ประการ (๒ – ๓ กันยายน ๒๕๔๔)
- ทีมวิจัยและผู้นำกลุ่มจัดประชุมสมาชิกในหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงและระดมความคิดเห็นพร้อมทั้งวางแผนผลิตชิ้นงานตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม จากนั้นสรุปผลจากการทดลองผลิตชิ้นงาน
- จัดเสวนาระหว่างกลุ่มผู้ผลิตและผู้บริโภค เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้พื้นบ้านบางประการให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคได้ตระหนักในคุณค่าผ้าพื้นบ้าน ดังเช่น การย้อมคราม แม่สีที่มีชีวิต และชุมชนผ้ามะเกลือ ร่วมกับสหกรณ์กรีนเนท จำกัด

ระยะที่ ๓ นำเสนอผลงานเบื้องต้น (มกราคม – มีนาคม ๒๕๔๕)

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- ทีมวิจัยและผู้นำกลุ่มจัดคุยกับสมาชิกในหมู่บ้าน สรุปผลการทดลองผลิตชิ้นงานตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ทีมวิจัยและเครือข่ายผู้ผลิตจัดสัมมนา เพื่อนำเสนอมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม และชิ้นงานแก่ผู้ประกอบการและผู้บริโภค เพื่อทดสอบความพึงพอใจร่วมกัน (๑๕ มีนาคม ๒๕๔๕)
- ทีมวิจัยและเครือข่ายผู้ผลิตทบทวนปรับปรุงมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

ระยะที่ ๔ สรุปงานวิจัย และขยายผล

กิจกรรมที่ดำเนินการ

- ประสานความร่วมมือระหว่างเครือข่ายผู้ผลิตและผู้ประกอบการ อาทิ สหกรณ์ ^{ผู้ผลิต} กรีนเนท จำกัด และสหกรณ์เลมอนฟาร์ม (จำกัด) เพื่อหาแนวทางในการสร้างตลาดผ้าทอพื้นบ้านตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ทำโครงการส่งเสริมผ้าทอพื้นบ้านตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่กลุ่มออนซอน อุครธานี ร่วมกับคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มิถุนายน ๒๕๔๕ - มิถุนายน ๒๕๔๖)
- ประสานความร่วมมือกับฝ่ายประชาสัมพันธ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย นำสื่อมวลชนลงพื้นที่วิจัย เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้านอีสาน มาเผยแพร่ต่อสังคม
- จัดสัมมนา มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕) ^๑ เพื่อรายงานผลการวิจัย และหาบทสรุปในการนำเกณฑ์มาตรฐานไปใช้ประโยชน์ ต่อเนื่อง
- จัดเสวนา ผ้าทอพื้นบ้านในวิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่น (๒๐ กรกฎาคม ๒๕๔๕) ที่สหกรณ์เลมอนฟาร์ม จำกัด เพื่อเน้นให้สังคมเข้าใจเรื่องคุณค่าผ้าพื้นบ้าน เป็นการสร้างตลาดผ้าพื้นบ้าน ให้เห็นชัดถึงผ้าพื้นบ้านแท้ ^๑ และผ้าที่ทอจากแหล่งผลิตอื่นๆ ในเชิงอุตสาหกรรม
- จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

๖. ผลที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ

- ได้มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมที่สร้างความชัดเจนให้กับผ้าทอพื้นบ้าน อันจะส่งผลให้องค์กรชุมชนหรือกลุ่มผู้ผลิตเกิดความมั่นใจในการสืบทอดเอกลักษณ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ^๑ รู้ว่าสิ่งใดบ่งบอกเอกลักษณ์ผ้าพื้นบ้านที่ตนเองควรภาคภูมิใจ ๒๕๔๖
- ผู้บริโภคชัดเจนในคุณค่าผ้าพื้นบ้านและสามารถจำแนกรูปแบบผ้าจากแหล่งผลิตอื่น เช่น ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กและใหญ่ได้อย่างถูกต้อง
- เกิดการพัฒนาต่อเนื่องจากภูมิปัญญาดั้งเดิมอย่างถูกทิศทางของชุมชนในแต่ละท้องถิ่น
- เป็นช่องทางในการสร้างสรรค์สังคมที่ดี มีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่ทรงคุณค่าและงดงาม สมควรฟื้นฟูและสืบทอดต่อเนื่องไป

ภาพวาดกลุ่มแม่หญิง ที่วัดภูมินทร์
อ.หนองบัว จ. น่าน อายุประมาณ ๒๐๐ ปี

แหล่งที่มา: (Silken Threads Lacquer Thrones)

ชุดแต่งงานของเจ้าทางเหนือ

แหล่งที่มา: (Silken Threads Lacquer Thrones)

ชุดของพระชาดาธารักษ์

(แหล่งที่มา: (Silken Threads Lacquer Thrones))

บทที่ ๒

ผ้า : นิยามและความหมาย

“ผ้า” ที่มนุษย์ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มนั้น มีวิวัฒนาการขึ้นมาพร้อมกับประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ นับตั้งแต่มนุษย์สมัยโบราณได้รู้จักนำใบไม้ เปลือกไม้ มาใช้ปกปิดร่างกาย จนกระทั่งได้รู้จักการทอผ้าขึ้น ใช้ สร้างสรรค์การแต่งกายให้มีความงดงาม ความสะดวก ความเหมาะสมกับการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม กลายเป็น อารยธรรมการแต่งกาย ซึ่งเปรียบเสมือน ภาษาทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกที่มาและเรื่องราวได้ตั้งแต่แรกเห็น

เมื่อกล่าวถึง “ผ้าไทย” น่าจะเห็นพ้องต้องกันว่า อันดับแรกที่เกิดขึ้นคือ ผ้าที่งดงามวิจิตรพิศดารจนเกินกว่าจะสวมใส่ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งน่าจะเป็นผ้าที่คิดมาจากภาพในอดีต เป็นภาพวาดหรือภาพถ่าย ซึ่งอาจจำแนกได้เป็นผ้าแนวราชสำนัก โดยให้น้ำหนักที่ ผ้าจีน และลำดับที่สองเป็นภาพ ผ้าถุง ซึ่งน่าจะเป็น ผ้าจีนไหมมัดหมี่ ผ้าปาเต๊ะ ผ้าพิมพ์ลาย หรือจีนริ้วขวาง ตามแต่ประสบการณ์เฉพาะตัวของผู้คิด

ทั้งสองอันดับนี้เป็นสิ่งที่สอดคล้องต้องกัน และเป็นความภูมิใจอย่างยิ่งที่ ผ้าจีน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมผ้าผืนของทวีปเอเชีย ยังคงเป็นตัวแทนของผ้าไทย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ผ้าไทยมีการจำแนกโดยความรู้สึกเบื้องต้น เมื่อกล่าวถึงลายจะเป็นลายทอ เช่น จีนหมี่ จีนริ้วขวาง และเป็นลายพิมพ์ เช่น โสร่งปาเต๊ะ คือใช้เทคนิคการพิมพ์บนผ้าผืน และถ้าจะพูดถึงกระบวนการผลิตหรือที่มาของผ้าจะเห็นได้คร่าวๆ ว่า มีผ้าที่มาจากกระบวนการทอมือ และผ้าที่มาจากกระบวนการทอด้วยเครื่องจักรในโรงงาน

๑. แหล่งที่มาของผ้า

ผ้าที่เราใช้กันในประเทศทุกวันนี้ หากจะกล่าวถึงแหล่งที่มาและกระบวนการผลิต สามารถแบ่งเป็น ๒ หมวดใหญ่ ๆ คือ ผ้าทอมือ และผ้าทอโรงงาน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ผ้าเกือบทั้งหมดที่ใช้จะเป็นผ้าโรงงาน ไม่ว่าจะเป็นโรงงานไทย หรือโรงงานต่างประเทศ และเมื่อมีโอกาสพิเศษที่อยากแต่งกายแบบไทย ก็จะใช้ผ้าที่มีลวดลายบ่งบอกความเป็นไทยในรูปแบบสากล เป็นผ้าจีน หรือผ้าถุงลายสวยงามมาแปรรูปเป็นเสื้อหรือกระโปรงหรือถุงสำเร็จ การจำแนกถึงแหล่งที่มาของผ้าจึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะช่วยให้มุมมองทางการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องผ้ามีความรอบด้าน ครอบคลุมความหมายและลักษณะของตัวผ้า ซึ่งเป็นรายละเอียดของเนื้อหาที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงเรื่องราวของผืนผ้าอันเป็นคุณค่าภายในที่แฝงอยู่ภายใต้ลักษณะทางกายภาพภายนอกที่เป็นรูปแบบและสีลวดลายของผ้าแต่ละประเภท

๑.๑ ผ้าทอมือ คือ ผ้าที่ได้จากกระบวนการทอผ้าแบบพื้นบ้านทั้งหมด ตั้งแต่ขั้นตอนปลูกฝ้ายปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การเตรียมเส้นใย ขั้นตอนการฟอกย้อมและขั้นตอนการทอ หรือตัดตอนบางขั้นตอนของ

โสร่งไหมของชาวไทลาว ภาคอีสาน

ชั้นจกฝ้าย บ้านหัวทุ่ง อ. ดอง จ.แพร่ (๒๕๔๕)

ตัวเสื้อ

ชั้นหัว

หมอนขวานปักลวดลายด้วยเส้นเงินเส้นทอง

ชั้นขกดอก สอดเส้นเงิน

(Silken Threads Lacquer Thrones) (Silken Threads Lacquer Thrones)

(แปลว่า : ชุดเสื้อ Silken Threads Lacquer Thrones)

กระบวนการทอผ้าแบบพื้นบ้านออกไป แต่ยังคงอาศัยฝีมือของช่างทอในการผลิตชิ้นงาน ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๔ ประเภท คือ

๑.๑.๑ ผ้าทอพื้นบ้าน คือผ้าที่ชนพื้นบ้านทอใช้ขึ้นมาเอง ตามวิถีวัฒนธรรมของชนกลุ่มนั้นๆ ตามศักยภาพและทักษะของแต่ละคน มีรายละเอียดเป็นของตัวเองอย่างอิสระ ใช้ฝ้ายหรือไหมพื้นบ้าน เย็บมือ สาวมือ ฟอกย้อมโดยใช้วัตถุดิบท้องถิ่น เป็นกระบวนการตามภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น ทำให้เกิดเป็น “ผ้าผืน” ที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนชัดเจน เช่น ชิ่นลายน้ำไหลของชาวไทลื้อ ชิ่นตีนจกเมืองลอง ผ้าแพรวาบ้านโพน กาพสินธ์ หรือผ้าที่ทอใช้ตามพิธีกรรม เช่น ตุ่งพระธาตุของอีสาน ตุ่งแมงมุมของสลับแล ผ้าพื้นบ้านที่แท้ๆ นี้จะออกมาในรูปของผ้าผืนสำเร็จขนาดเล็กหรือใหญ่ ใช้ตามศิลปการนุ่งห่มของแต่ละชุมชน เช่น ผ้าถุงโจงกระเบน ผ้าแถบ ผ้าสไบ ผ้าขาวม้า ผ้าเตี่ยว และโสร่ง เป็นต้น รวมถึงสำหรับและกิโมโนของต่างประเทศ เป็นเครื่องแต่งกาย

๑.๑.๒ ผ้าทอกิ่งอุตสาหกรรม คือผ้าที่คัดลอกกระบวนการทอผ้าแบบพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่นไปอย่างมาก เพราะใช้เส้นใยสำเร็จรูป เส้นใยสังเคราะห์และย้อมสีเคมี ซึ่งจะอยู่ในรูปแบบใกล้เคียงผ้าทอพื้นบ้านเดิม แต่เส้นใยและสีมาจากโรงงานอุตสาหกรรม อาศัยแรงงานของชาวบ้านเฉพาะขั้นตอนการทอมือเท่านั้น อนึ่ง ผ้าทอกิ่งอุตสาหกรรมที่จำหน่ายอยู่ทั่วไปตามท้องตลาดในปัจจุบัน จะมีรูปแบบที่ไม่สามารถระบุชาติพันธุ์หรือแหล่งที่มาได้ชัด เพราะมักจะเลียนแบบกันไปมาตามกระแสของตลาด แต่สามารถประมาณได้ว่าครองสัดส่วนกว่า ๘๐ เปอร์เซ็นต์ของผ้าทอมือทั้งหมด ซึ่งมีแหล่งผลิตใหญ่อยู่ในชนบท

๑.๑.๓ ผ้าราชสำนัก คือผ้าพิเศษเฉพาะโอกาสพิเศษในงานสำคัญเป็นพิเศษ มีความวิจิตรอย่างยิ่ง เนื่องจากใช้ฝีมือเป็นพิเศษ ใช้เทคนิคพิเศษและซับซ้อน เป็นสิ่งที่ทำให้หลายคนมองว่า ผ้านี้สวยหรูเกินกว่าจะใช้ได้ อาจจะเป็นด้วยราคาหรือเป็นด้วยรูปแบบที่ไม่ธรรมดา ไม่สามารถนำมาใช้ทุกอันได้ ทำให้บางครั้งถูกสรุปเป็นภาพรวมไปว่า ผ้าทอพื้นเมืองไม่เหมาะกับวิถีชีวิตปัจจุบัน

ในความเป็นจริง ผ้าราชสำนักเป็นผ้าที่มีผู้ทอได้น้อยคนนัก ยังเป็นผ้าชั้นเลิศชั้นพิเศษเพื่อถวายราชสำนักด้วยแล้ว อาจจัดเครื่องมือไว้เพื่อทำประกาศฝีมือสักครั้งให้เลื่องลือแล้วยุติการทอไว้เพียงนั้น หรือพูดอย่างง่ายๆ ว่า ทอผ้าผืนเดียวไม่ทำซ้ำอีก ดังเช่น คุณยายพยอม สีนะวัฒน์ ศิลปินแห่งชาติสาขาจิตรศิลป์ ที่จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งทอผ้ายกดินเงินดินทองให้เขาเก็บถายนับร้อยเขา ทั้งเขาโด่งเตง เขายก เก็บมุกไม้สอซับซ้อนเหลือประมาณ และเพียงชิ้นเดียวสามารถประกาศศักยภาพแห่งฝีมือช่างทอได้ถึงที่สุด

ผ้ายกดินเงินดินทองนี้ ในสมัยโบราณจะใช้ทองแท้ เงินแท้ ดังเช่น มล.เนื่อง นิธิรัตน์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือชีวิตในวัง เล่ม ๑ ที่ท่านได้ถ่ายทอดความทรงจำที่ได้รู้ ได้ทำ ให้ผู้อื่นได้เรียนรู้คิดว่า ผ้าไหมยกดินทองของ “เจ้านาย” นั้น เมื่อไม่ทรงโปรดจะนำไปเผาเพื่อเก็บเอาเงินและทองไปใช้ประโยชน์ต่อไป

ปัจจุบัน ผ้าทอพิเศษที่ยังขึ้นชื่ออยู่ คือ ผ้ายกลำพูน ผ้ายกพุมเรียง ผ้าชุมสุรินทร์ ผ้ากนคร และผ้ากร้อยเอ็ด

(แนวแฟชั่น : ฤดูร้อน Spring Summer 1991)

กางเกงสำเร็จรูป ผ้ามัดหมี่ทอโรงงานในอินเดีย

(Spring Summer 1991)

ชุดสำเร็จรูปผ้าโรงงาน

(Essey Mirake Spring Summer 1991)

ชุดสำเร็จรูปผ้าโรงงาน โดย Issey Miyake

แนวแฟชั่น : ฤดูร้อน Spring Summer 1991

เสื้อลินินสำเร็จรูป

(Yves Saint Laurent Spring Summer 1991)

เสื้อลินินสำเร็จรูป โดย Yves Saint Laurent

(แนวแฟชั่น : ฤดูร้อน Spring Summer 1991)

๑.๑.๔ **ผ้าทอมือจากต่างประเทศ** คือผ้าที่นำเข้ามาจากแถบประเทศใกล้เคียงในแถบเอเชีย หรือประเทศห่างไกลแถบยุโรป ซึ่งเป็นประเทศที่มีการทอผ้ามาช้านานจนมีชื่อเสียงเป็นที่ทรงจำ มีทั้งระดับราคาถูกและราคาแพง มีการนำเข้ามาเป็นสินค้าและเข้ามาโดยส่วนตัว เป็นผ้าซึ่งมีจุดเด่นเฉพาะที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมการนุ่งห่มของคนในประเทศนั้นๆ อย่างชัดเจน เช่น ผ้าลาว ผ้าพม่า ผ้าจีน ผ้าญี่ปุ่น ผ้าอินโดนีเซีย ผ้าอินเดีย ผ้าอิตาลี ผ้าอังกฤษ และผ้าฝรั่งเศส เป็นต้น

๑.๒ ผ้าทอโรงงาน

ผ้าทอโรงงาน เป็นผ้าที่เน้นปริมาณในการทอ มีลักษณะเนื้อผ้าเรียบ ลวดลายสม่ำเสมอทั้งม้วนเป็นร้อยเป็นพันเมตรขึ้นไป มีสีสันทากหลายในลวดลายที่ซ้ำกัน โดยกระบวนการผลิตมีทั้งโรงงานที่ใช้คนทอ และโรงงานที่ใช้เครื่องจักรทอ ในที่นี้จะแบ่งตามแหล่งที่มา ๒ แหล่งใหญ่ คือ

๑.๒.๑ ผ้าทอโรงงานในประเทศ โดยทั่วไปจะแบ่งประเภทผ้าตามลักษณะของเส้นใยที่

ใช้ ซึ่งส่วนใหญ่นำเข้าวัตถุดิบจากต่างประเทศ มี ๒ ประเภทใหญ่ คือ

- ผ้าทอโรงงานใยธรรมชาติ เช่น ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ส่วนใหญ่ยังใช้ฝีมือคนทอ มีแหล่งผลิตอยู่ตามโรงงานชานเมืองใหญ่ เช่น ที่นครราชสีมา ขอนแก่น และเชียงใหม่ เป็นต้น
- ผ้าทอโรงงานใยประดิษฐ์ คือ ผ้าที่ใช้เส้นใยสังเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ผ้าโพรผ้าไนลอน ผ้าเรยอน ส่วนใหญ่ทอด้วยเครื่องจักรขนาดใหญ่ เป็นเครื่องทอแบบไร้กระสวย มีแหล่งผลิตเป็นโรงงานขนาดใหญ่อยู่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เช่น ย่านรังสิต และสมุทรปราการ โดยมีแหล่งจำหน่ายที่ตลาดสำเพ็งและตลาดเขาวราช ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี

๑.๒.๒ **ผ้าทอโรงงานจากต่างประเทศ** เป็นผ้าที่มีการนำเข้าอย่างแพร่หลาย เช่น ผ้าไหมจากลาว ผ้าลินินจากจีนและยุโรป ผ้าพม่า เช่น ผ้าโสร่ง ผ้าห่ม และผ้าใยสังเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ จากยุโรป เช่น ผ้ามองตากูต์ (Montagut) ผ้าโมแฮร์ (Mohair) ผ้าชีฟอง (Chiffon) ผ้าเกรฟ (Crepe) นอกจากนั้นยังมีผ้าอื่นๆ เช่น ผ้าลูกไม้ ผ้าทอแบบถัก

ผ้าทอโรงงาน

๒. ผ้าในมุมมองต่างๆ

๒.๑ **ผ้าในมุมมองทั่วไป** คือผ้าส่วนที่มีใช้มีขายกระจายกว้างขวาง ซื้อง่าย ขายคล่อง และใช้สะดวก เป็นผ้าทอโรงงานโดยใช้เส้นใยประดิษฐ์หรือใยสังเคราะห์ในรูปแบบผ้าผืนหรือสำเร็จรูป ซึ่งครอบคลุมตลาดทั่วโลกในปัจจุบัน

๒.๒ **ผ้าในมุมมองที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะตัว** คนทั่วไปจะเริ่มหาผ้าที่มีลักษณะเฉพาะตัว เมื่อมีความต้องการ ตามความเหมาะสม ดังเช่น

ตามสถานภาพ ข้าราชการรับราชการถึงชั้นเอก ย่อมจะต้องหาชุดที่เหมาะสมกับตำแหน่งและสถานภาพ

① 2 สี

สีหลัก +
สีรอง

→ ①

ผ้าไหมกระแจะหางไก่
ของพี่พรหมมา อายุ ๘๐ ปี
บ้านกุดกึ่งทุ่งทอง อ.คอนสาร
จ.พิจิตร.

ตัวเสื้อ

อริยาบ

②

ผ้าไหมหรือไหมดำ

อริยาบ

ตัวเสื้อ

เสื้ออี ของชาวไทดำ เขาย้อย เพชรบุรี

(เก็บรักษาโดย นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช)

X

ตามโอกาส เมื่อมีงานเลี้ยงรับรองพิเศษ ฝ่ายหญิงต้องการใช้ผ้าที่ดูวิจิตรกว่าธรรมดา หรือตามฤดูกาล เช่น หน้าร้อนอยากได้ผ้าเนื้อบางเบา หน้าหนาวอยากได้ผ้าเนื้อหนาหนัก

ตามวัย วัยรุ่นต้องการผ้าที่มองดู สดใส สนุก จุจดาด ในขณะที่คนสูงอายุต้องการผ้าที่ดูสุภาพ เรียบร้อย สงบ

ตามเพศ ผู้หญิงต้องการผ้าที่ดูแล้วอ่อนหวานนุ่มนวล ผู้ชายต้องการผ้าที่ดูหนักแน่น มาดเข้ม สม

ชาย

๒.๓ ผ้าในมุมมองเฉพาะส่วน ความต้องการในการใช้ผ้าจะถูกคัดเลือกมากขึ้นเมื่อเกิดความสำนึกถึงประเพณีวัฒนธรรม เช่น งานแต่งงาน ชุดดึกบาตรเลี้ยงพระ ต้องการลักษณะความเป็นไทยแบบลวดลาย ประณีตเป็นพิเศษ วันสงกรานต์ต้องใช้ชุดที่บอกความเป็นไทยแบบสวยสบายๆ หรือวันเข้าพรรษา ชาวบ้านเข้าวัดด้วยชุดตามประเพณีที่สุภาพเรียบร้อย

จากรายละเอียดต่างๆ ที่กล่าวมานั้น จะเห็นได้ว่า คำว่า “ผ้า” เป็นคำที่มีลักษณะทั่วไป เมื่อพูดถึงมาอุปาทานและความทรงจำจะทำหน้าที่ให้ข้อมูลในสิ่งที่เราก่อนเคยออกมาก่อน เช่น หญิงชาวบ้านนึกถึงผ้าถุง ชายชาวบ้านนึกถึงผ้าขาวม้า นักสะสมผ้าจะต้องมองหาผ้าเก่าอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป และอาจเลือกผ้าที่ดูพิเศษมีราคา เช่นเลือกเฉพาะผ้าสอคัด้นทองเป็นชิ้นล้านนาหรือผ้ายกนครศรีธรรมราช ชาวเมืองผู้บริโภคส่วนใหญ่จะนึกถึงผ้าสำเร็จรูปตามห้างร้านหรือแหล่งค้าใหญ่ๆ เช่น พาหุรัด ลำเพ็ง ซึ่งทั้งหมดจะเป็นผ้าโรงงาน และการตัดสินใจบริโภคสินค้านั้นๆ จะถูกกำหนดจากมาตรฐานโรงงาน คือ ต้องเท่ากัน ตรงกัน ขนานกัน ลวดลายถี่ห่างเท่ากัน ถ้าเป็นผ้าสีก็ต้องสีเรียบเท่ากันทุกผืน เนื้อผ้าเรียบเท่ากัน แม้จะเลือกซื้อเพียงชิ้นเดียวจากชิ้นงานในกลุ่มนั้นซึ่งมีสีไม่เสมอกันเรียบร้อยไม่เท่ากัน ถ้านึกของมาตรฐานอุตสาหกรรมจะระบุทันทีว่า “งานนี้ไม่มีมาตรฐาน”

๒.๔ ผ้าในมุมมองของชาวบ้าน

ชาวอำเภอทางภาคเหนือ ถ้าไม่ได้สวมหมวกประจำเผ่า จะไม่สามารถออกมาร่วมสังคมให้เพื่อนเห็นได้เลย

คนเผ่าทางภาคใต้ บ้านวัดพิบูลทอง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง นุ่งผ้า โองกระเบน ซึ่งเป็นผ้าชิ้นยาวสามเมตร ถ้าเป็นผ้าที่ทอเองจะต้องเป็นผ้าย สั้นเล็กละเอียด เพราะถ้าผ้าหนาจะไม่เหมาะกับอากาศร้อนชื้น และฝนตกชุกตลอดปี ถ้าผ้าไม่แห้งจะขึ้นราได้ง่าย ดังนั้น เวลาซักผ้าหน้าฝน พ่อแม่จะบอกลูกว่า ระวัง “ผ้าจะขึ้นเหรา”

เสื้อฮีของชาวไทดำ ที่เริ่มใส่ในวันแต่งงานนั้นคือการเริ่มต้นมีครอบครัว เสื้อสำคัญตัวนี้ตัวเดียวจะใช้ต่อไปทุกวันสำคัญของชุมชน โดยสวมด้านที่มีสีดำไว้ด้านหลังจนกระทั่งวันสิ้นชีวิตญาติจะสวมเสื้อให้ศพโดยจะกลับให้เห็นด้านในที่ทำลวดลายไว้สุดฝีมือ สดวิจิตร เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าเสื้อสวยนี้จะพาวิญญาณให้ไปสู่สุคติ เสื้อตัวเดียวนี้สำคัญที่สุดในชีวิต (ไม่มีจะตายตาไม่หลับ นี่คือนัยของเบื้องตันที่สำคัญของเครื่องนุ่งห่มในฐานะปัจเจก ผู้ก่อตั้งประเพณีของชุมชนไทดำให้ความสำคัญแก่เสื้อผ้ามีใช้เพียง

ภาพที่

35

1

ชุดไหมชาวไทยเขมรเขตอีสานใต้
จังหวัดสุรินทร์

2

ชุดประจำเผ่าของชาวกะเหรี่ยงโปว์ (๒๕๔๕)
บ้านห้วยหินดำ อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี

อ.โคก จ.สุรินทร์

ทางกายแต่เสริมความแข็งแกร่งทางใจให้รู้จักพออย่างอิมเอม ให้ระลึกถึงความรับผิดชอบต่อผู้ร่วมทางจากวันที่เป็นโศกสู่ความรับผิดชอบต่อครอบครัว ต่อสมาชิกใหม่ของสังคมให้มรรณานุสติกำกับการกระทำเมื่อต้องเข้าร่วมชุมนุมอันจำเป็นต้องมีสังคมหลายอย่าง ที่จะพาให้ขาดสติได้ง่าย และสุดท้ายให้เป็นสัญลักษณ์อันควรภูมิใจในความเป็นสมาชิกชุมชน ที่มีวิถีวัฒนธรรมอันหมดจดงดงาม

ผ้าถุง ที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ลักษณะถุงทางเหนือ จะทอคันผ้ากับไม้ จะเป็นไหมหรือฝ้ายจะมีไม้คันเป็นระยะ เทียบเป็นบันไดเชื่อมสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ลักษณะถุงทางอีสาน จะเป็นถุงลายพระธาตุ ทอด้วยผ้าทั้งผืน ถือเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติบูชาที่แม่หญิงจะแสดงออกถึงความเป็นอุบาสิกาที่มีศรัทธาในศาสนาพุทธ คอพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์อย่างเข้มข้น ในฐานะพุทธศาสนิกชน

ชาวไทยเขมรอีสานใต้ จะใช้เฉพาะไหมน้อยสำหรับทอผ้าชิ้นใช้เองและจะทอลายสอง เพราะเนื้อผ้าจะแน่นแต่บางเบา เหมาะกับอากาศร้อนแห้ง ผ้าไหมน้อยของชาวไทยเขมรเนื้อผ้าบางแน่นเป็นพิเศษ มีน้ำหนัก ทั้งตัว เนื้อผ้าเรียบเป็นมันวาว มีประกาย สีส้ม ขนาดชิ้นทั้งผืนสามารถขยำและกำได้ในมือเดียว เมื่อคลี่ออกมาจะไม่ยับ นี่คือคุณสมบัติที่จัดเป็นไหมชั้นเยี่ยมของโลก ในวิถีพื้นบ้านไทยชาวบ้านจะใช้ผ้าคุณสมบัติพิเศษเช่นนี้อย่างเคยชินเป็นเรื่องธรรมดา และเมื่อทอเองใช้เองเช่นนี้ การกำหนดรูปแบบเฉพาะตนเองจะเกิดขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในแต่ละหมู่บ้านถ้าหญิงสาว ๒ คน ทอผ้าชิ้นจะไม่มีทางเหมือนกันเลย เพราะนิสัยแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน ความชอบไม่เหมือนกัน การกำหนดรูปแบบและโครงสร้างเลือกด้วยทักษะคนละอย่างฉันใด ผู้ทอผ้าใช้เองทุกคนก็จะเอาศักยภาพแห่งตนถ่ายทอดบนชิ้นงานที่ต้องการ เกิดอัตลักษณ์เฉพาะที่หลากหลายฉันนั้น ความจริงข้อนี้ทำให้ผ้าที่ใช้ตามวิถีวัฒนธรรมของชนชาติโคชนชาติหนึ่งจะมีระเบียบเอกลักษณ์ของชุมชนที่บรรจบอย่างเดียวกัน แต่จะสำแดงอัตลักษณ์เฉพาะตนของผู้ทอในรายละเอียดทั้งหมด ไม่มีความเหมือนกัน เช่น ชิ้นของชาวกะเหรี่ยงสุรินทร์ แม่ฮ่องสอน มีการใช้เส้นสีชาวดำ เป็นหลักเช่นเดียวกัน แต่จังหวะและรายละเอียดจะไม่เหมือนกัน หรือโครงข่ายของชาวกะเหรี่ยงโปว์ อำเภอคำชะอี จังหวัดสุพรรณบุรี จะมีริ้วขวางตลอดผืนอย่างเดียวไม่ได้รายละเอียดอื่นๆ และไม่จำกัดสี ขอเพียงแต่ริ้วขวางสม่ำเสมอทั้งผืนเป็นพอ ซึ่งถ้ามองในภาพรวมแล้วจะทำให้เราเข้าใจและรับรู้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของคนกลุ่มนี้ แต่เมื่อมองในรายละเอียดเป็นรายบุคคลแล้ว จะเห็นความเป็นตัวของตัวตนเองในแต่ละคนที่สำแดงออกมาได้โดยอิสระ ไม่มีอุปสรรคในการสร้างสรรค์ชิ้นงาน

อนึ่ง ในด้านการออกแบบเครื่องแต่งกาย หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า มีความหลากหลายของรูปแบบเครื่องนุ่งห่มของชนพื้นบ้านในประเทศไทย ซึ่งถ้านำมาประชันกันครบทุกชาติพันธุ์จะเป็นความอลังการทางการออกแบบที่ยิ่งใหญ่อย่างยิ่ง ยังมีความเป็นเพศและวัยที่จำแนกงานออกแบบไปได้อีก ๘ กลุ่มด้วยกัน ตามเพศและวัย เด็กเล็ก หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ และคนสูงอายุ ในกลุ่มนี้ถ้าจะแบ่งตามโอกาสจะจำแนกได้เป็น ๒ โอกาสใหญ่ๆ คือ โอกาสประจำวันและโอกาสพิเศษ หากจำแนกคร่าวๆ เช่นนี้ รวมทุกชาติพันธุ์จะมีงานออกแบบพื้นฐานเป็นอมตะ คือชุดประจำชนเผ่าถึงกว่าหนึ่งพันงานออกแบบ

(ภาพส)

4

ชุดพ่อบ้านชาวกูย จ. สุรินทร์ ในงานพิธีกรรม

1

จิวน รุ่งเรือง

ชาวบ้านภาคใต้ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง (๒๕๔๕)

2

อัมภอ

จิวนวัด

ชาวบ้านภาคอีสาน

อัมภอ

จิวนวัด

ชาวไทโย้ย บ้านโคกภูเก่า อ.ภูพาน จ.สกลนคร
สวมเสื้อย้อมครามแบบดั้งเดิมของชุมชน (๒๕๔๕)

3 ↑

ชาวกระเหรี่ยงสะกอ บ้านห้วยปูเลอ อ.เมือง
จ.แม่ฮ่องสอน (๒๕๔๕)

จิวนวัด

4 ↑

อัมภอ

ที่กล่าวมานี้ นับเพียงส่วนผ้าที่เป็นเสื้อผ้าเท่านั้น ยังไม่ได้ครอบคลุมถึงผ้าในบริบทของปัจจัยสี่ ซึ่งมีงานออกแบบเพื่อการใช้งานสนองการบริโภคทางกายทางใจ อันเป็นการใช้สอยประจำวันและสนองวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อต่างๆ อีกมากมาย

เหล่านี้คือสิ่งที่มิอาจปฏิเสธได้ว่าสิ่งที่ดำรงอยู่จริง นับเป็นความรู้รอบยบนวิถีวัฒนธรรมพื้นบ้านอันมีคุณค่ายิ่ง บนมุมมองที่มีได้มองว่าผ้าเป็นเพียงเสื้อผ้าประดับกายไปวันๆ แต่เป็นมุมมองของการใช้ปัจจัยสี่ให้เป็นฐานหลักของชีวิตอย่างเต็มศักยภาพ ตอบสนองวัตถุประสงค์ทางกายและสร้างให้เกิดองค์ประกอบแห่งความมั่นคงทางใจเฉพาะบุคคล และเป็นโครงสร้างส่วนหนึ่งทางสังคมของแต่ละชาติพันธุ์ เพราะผืนผ้าที่ถูกสร้างขึ้นในแต่ละชาติพันธุ์จะมีนัยทางรูปธรรมคือ สมองประโยชน์ในชีวิตประจำวันทุกเพศวัยในการกินอยู่หลับนอนอย่างเหมาะสมกับภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น และนัยทางนามธรรมเบื้องต้นคือการร้อยเรียงกลุ่มคนให้เป็นหมู่พวกเป็นปึกแผ่นพี่น้องพึ่งพาอาศัยกัน และในทางเบื้องลึกคือการเชื่อมต่อกับปรัชญาทางศาสนาพุทธที่ฝังรากลึกในภูมิภาคนี้ คือการพึ่งตนเองบนฐานปัจจัยสี่ และศักยภาพปัจจัยสี่อื่นๆ อันน้อยที่สุดที่ชีวิตต้องการ เพียงเท่านั้นทำให้ชนพื้นบ้านทั่วไปไม่ว่าจะอยู่ในกรอบประเทศใดของโลก อินเดีย แดง อินคา จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ลาว พม่า และรวมถึงประเทศไทย กลั่นภูมิปัญญาออกมาอย่างไม่สืบ

สนวนวาย กำหนดลงไปเพื่อสร้างสรรค์ให้สิ่งปัจจัยสี่ที่จำเป็นอย่างแท้จริงนี้ได้พาชุมชนและสังคมชาติพันธุ์แห่งตน ได้บรรลุถึงความปรารถนาอันดีงาม

“ผ้าทอพื้นบ้าน” จึงเป็นผืนผ้าที่มีเรื่องราวหลากหลายที่ทอขึ้นมาใช้งานตามความจำเป็น ตามวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ทำให้ผืนผ้าแต่ละผืนมีทั้งเอกลักษณ์และอัตลักษณ์เฉพาะที่ชัดเจน สามารถบอกได้ว่า เป็นผืนผ้ามาจากท้องถิ่นไหน คนทอทำอาชีพอะไร และใครคือผู้ทอ เหล่านี้ คือ ความเป็นผ้าพื้นบ้านที่แท้จริง ที่มีคุณค่าสาระเต็มศักยภาพปัจจัยสี่ รองรับความต้องการทางกายและเสริมส่งทางใจ มีทั้งมิติของรูปธรรมและนามธรรม ไม่ใช่เสื้อผ้าชุดทำงาน ชุดเที่ยวเล่น ตามนิยามความหมายของคนทั่วไปใน พ.ศ. นี้ ที่ถือวัตถุปัจจัยสี่ทุกสิ่งรอบตัวเป็นของใช้ที่เบื่อแล้วทิ้ง เพียงสนองความต้องการ ณ บัดเดี๋ยวนั้น หรือสนองความสะดักสะบายเท่านั้น

เหล่านี้คือ นิยามและความหมายของผ้าจากมุมมองต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ชัดว่า ผ้าที่เป็นความหมายต่างๆ ที่พูดถึง ที่มีใช้กันอยู่สามารถจำแนกเรื่องราวเฉพาะได้อีกหลากหลาย ซึ่งสมควรจะกำหนดกรอบหรือนิยามให้ชัดเจนเพื่อทำให้อุปาทนตรงกัน ไม่เช่นนั้นจะทำให้เกิดความสับสนเมื่อเกิดบริบทที่ต่างกัน ซึ่งปัจจุบันคนทั่วไปถูกความเคยชินในกรอบมาตรฐานอุตสาหกรรมมากำหนดมุมมองของตนโดยอัตโนมัติให้เป็นมุมมองหลักมุมมองเดียวโดยมิได้ตั้งใจ เมื่อไม่ทันได้คิด ก็จะนำมาตรฐานนี้ไปกรอบวัดงานฝีมือของชนพื้นบ้านไปโดยไม่เจตนา

(พิมพ์)

5

①

ผ้าถุงรี้วขวางแดงดำ ลักษณะเฉพาะของชาวกะเหรี่ยง
สะกอรี ไม่ว่าจะอยู่ในประเทศใด ไทย ลาว พม่า
(จาก อสท. ปี ๒๕๔๐)

(แหล่งที่มา : อสท. ๒๕๔๐, ๒๕๔๐)

② →

การทอผ้าด้วยกี่เอวของชาวไทลื้อ อ. ดอยเต่า
จ. เชียงใหม่ (๒๕๔๕)

จิราวัฒน์

บทที่ ๓

ผ้าทอพื้นบ้าน ในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

ผ้าทอพื้นบ้าน (Traditional Textile) จากทั่วโลกที่ถูกเก็บรวบรวมไว้ในพิพิธภัณฑ์ต่างๆ มักจะถูกนำมาเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆ แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญยิ่งของผ้าทอพื้นบ้านที่ได้ทำหน้าที่บันทึกเรื่องราวของมนุษยชาติในยุคที่ผ่านมาเป็นลำดับ ดังบทนำตอนหนึ่งในหนังสือ World Textile ได้กล่าวไว้ว่า “ประวัติศาสตร์ของโลกอ่านได้จากผ้าทอ ความรุ่งเรืองและความล่มสลายแห่งอารยธรรมของประเทศ ได้ถูกถ่ายทอดผ่านเส้นพุ่ง เส้นยืน ภายใต้การ เดินทางที่ยิ่งใหญ่ในท่ามกลางศาสนาและการค้า”^๑

หินทุบเปลือกไม้ (Bark Cloth Beater) ลายเชือกทาบ (Cord Marked) แว (Spindle Whorls) เครื่องปั่นเส้นใยทำด้วยดินเผาของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ ๗,๐๐๐ - ๘,๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่พบในบริเวณถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน อีกทั้งรอยเศษผ้าที่ติดกาวโลสาริดที่บ้านเชียง รวมทั้งเศษผ้า เส้นใย ไหม ฝ้าย พบที่บ้านนาดี อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เมื่อ ๒,๔๐๐ - ๒,๘๐๐ ปี^๒ และมีหลักฐานพอเชื่อได้ว่ามนุษย์รู้จักใช้สีย้อมธรรมชาติมานานับพันปี หลักฐานทางโบราณคดีที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าบรรพชนของกลุ่มชนบนผืนแผ่นดินนี้ ได้คิดค้นสังสรรค์ภูมิปัญญาปัจจัยสี่ และถ่ายทอดกันมาอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

ผ้าถุงเนื้อหนาริ้วแดงดำจากรากข่อยป่าและยางรัก คือเรื่องราวของ ชาวกะเหรี่ยงลู้กอร์ บนคอกแม่ฮ่องสอน เนื่องจากมีวิถีชีวิตอยู่กับป่าเขดหนาว ทำให้มีความชำนาญการ ทอผ้าฝ้ายเนื้อหนา เนื้อแน่น และทนทาน เหมาะสมสอดคล้องกับการนุ่งห่มตามวิถีทางการเกษตร ไปปลูกข้าวไร่ ปลูกฝ้าย และเก็บของป่ามาเป็นอาหารและยาสมุนไพร ก็ทอเอว ทำจากไม้ไผ่ ๒-๓ ชั้น ก็สามารถนั่งทอผ้าในบ้าน หรือพกพาไปทอได้ร่วมไม้กันได้ และเนื่องจากที่ทอเอวจะทอผ้าได้หน้าแคบประมาณ ๑๒-๑๖ นิ้ว ผ้าถุงทุกผืนของชาวกะเหรี่ยงจึงต้องใช้ฝีมือในการเย็บต่อกัน ๒-๓ ชั้นเสมอ อีกทั้งลวดลายบนผืนผ้าที่เกิดจากการทอและการเย็บมือด้วยศิลปะและวิถีที่หลากหลาย มีความประณีตเนบเนียน มีความหมายตามจินตนาการที่ได้จากวิถีชีวิตและธรรมชาติ เช่น ลายข้าวในไร่ “เชิงชั้นของสตรีชาวลู้กอร์จะมีการใช้สีดำจากเปลือกต้นรัก* ยางรักน้ำเกลี้ยงให้สีดำ ใช้ทำเครื่องเงิน มีพิษร้ายแรง มีความหมายว่าเป็นสิ่งที่ป้องกันสิ่งชั่วร้ายและอันตรายทั้งปวง จากภูตผีหรือสัตว์มีพิษทุกชนิด ไม่ให้ทำอันตรายต่อผู้สวมขิ้นนั้น”^๓

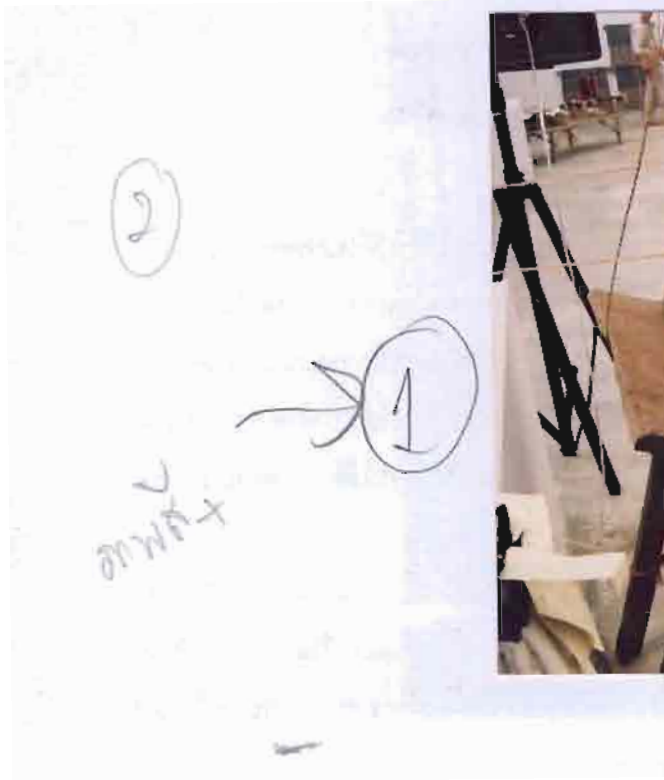
^๑ John Gillow and Bryan Sentance, World Textiles a Visual Guide to Traditional Techniques by Thames Hudson Ltd, London 1999

^๒ ผ้าไทย พัฒนาการทางอุตสาหกรรม, บรรณารักษ์เงินอุดสาหกรรมแห่งประเทศไทย โครงการศิลปอุตสาหกรรมไทยชุดที่ ๒

^๓ สัมภาษณ์ ไพโรจน์ พรหมมัน, ผู้ประสานงานเครือข่ายหัตถกรรมชาวเขา จ.แม่ฮ่องสอน, ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕

* ต้นรัก พืชในสกุล Gluta วงศ์ ANACARDIACEAE ชนิด obovata หรือสกุล Holigana วงศ์เดียวกัน ชนิด albicans .

เต็ม สมิตินันท์ พรรณไม้แห่งประเทศไทย (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ปี ๒๕๔๔), หน้า ๔๔-๔๖ และ หน้า ๒๗๘

ชาวม้ง ดอขบขทอผ้าฝ้ายด้วยกี่เอวที่มีลักษณะเฉพาะ
กลุ่มคน มีกระสวยพุ่ง ที่ออกแบบพิเศษให้สามารถกระทบ
ด้ายพุ่งเหมือนฟืมทั่วไป (๒๕๔๔)

ใยฝ้ายหลังจากลอกเปลือกจากลำต้นแล้วหมักน้ำค้ำ
ให้นิ่ม เพื่อนำไปปั่นเป็นเกลียวด้วยมือเท่านั้น จึงต่อเป็น
เส้นใยยาวสำหรับทอเป็นเครื่องนุ่งห่มในชีวิตประจำวัน

จากเรื่องราวผ้าถุงชาวสกอร์ที่กล่าวมานั้น สามารถสนองความต้องการทางกายและเสริมความมั่นคงทางใจสมศักดิ์ภาพปัจจัยสี่ สามารถสรุปได้ว่าองค์ประกอบที่เป็นหัวใจหลักของวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้านประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ เรื่องราวของวัฒนธรรมท้องถิ่น เรื่องราวของสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ และการสร้างสรรค์ชิ้นงานด้วยมือ ซึ่งเป็นปัจจัยที่หนุนเนื่องกันและกันเป็นองค์รวมอย่างบูรณาการ

๓.๑ กลุ่มวัฒนธรรมท้องถิ่น

เพราะผ้าทอพื้นบ้านไม่ใช่เพียงชุดทำงาน ผ้าทอพื้นบ้านไม่ได้หมายความว่าเฉพาะเสื้อผ้า แม้จะเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน แต่ในโลกแห่ง พ.ศ. ๒๕๔๕ นี้ ที่มีความเคลื่อนไหวเป็นไป และมีลักษณะความเป็นอยู่และวิถีชีวิตที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างกัน ทำให้บริบทรอบตัวต่างกัน ฐานความคิดจึงแตกต่างกัน

ชาวเมืองบางคนอาจตกใจอย่างยิ่งว่าสตรีชาวม้งจะมีชุดใหม่เพียงปีละชุด และกระโปรงพลีทสั้นยาวประมาณศอกกว่าหรือ ๓๕ เซนติเมตร สิ้นเงินขาวที่เป็นสัญลักษณ์บอกความเป็น “ม้ง” อย่างชัดเจนนั้นจะถูกใส่ทุกวันอย่างที่ชวนคิดว่า คงไม่ซ้ำ และอาจเหมาเอาว่าชาวเขามักจะไม่อาบน้ำ

นี่คือมุมมองที่ออกจากบริบทของคนเมือง เหตุปัจจัยที่เคาะจนรอบตัว ทำให้เกิดความคิดความเข้าใจเรื่องราวต่างๆ เป็นไปเองโดยอัตโนมัติ ไม่ทันยังคิด มุมมองเช่นนี้ทำให้ขาดโอกาสเปิดรับเรื่องราวใหม่ๆ อันเป็นประสบการณ์ที่จะมาเติมความรู้ให้กว้างขวาง ถ้าหากลองทบทวนเรื่องราวของชาวม้งอีกครั้งว่า

- เพราะอะไร เราจึงทราบว่าพวกเขาเป็นชาวม้ง

เพราะการแต่งกาย และที่เด่นที่สุดคือ กระโปรงพลีทสั้นเงินขาว อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่มีในชนชาติใด

- ทำไมชาวม้งต้องกำหนดให้มีชุดใหม่เพียงปีละชุด

ไม่ใช่ข้อกำหนด แต่เป็นเรื่องของการบริหารจัดการชีวิตของตนเอง แม้บ้านชาวม้งจะต้องเป็นผู้ทำเครื่องแต่งกายให้ทุกคนในครอบครัวใช้ เครื่องแต่งกายเหล่านี้ทำด้วยมือทั้งหมด รวมถึงการใช้ฝั่มมีอย่างมากมายในชุดประจำเผ่าพันธุ์ไม่ว่าจะเป็นเด็กอ่อนหรือเด็กเล็ก

ดั่ง

กระบวนการย้อมย้อมเพื่อให้ได้สีน้ำเงิน ต้องย้อมนับ ๒๐ (เที่ยว) เพื่อให้ได้สีน้ำเงินเข้ม สวยอย่างใจ สันทาน และยังมีกระบวนการย้อมเป็นแม่ลายหลักและเขียนเขียนทับ เพื่อเก็บสีในแต่ละระดับความเข้ม เช่นเก็บสีเมื่อย้อมไปได้สัก ๘ เที่ยว และจะเก็บสีอีกครั้งเมื่อย้อมได้สีเข้มไปอีกระดับ ทุกคนจะทำเช่นนี้ อย่างเอาใจใส่ ไม่รู้เบื่อ

วิธี สั้น ๆ ง่าย ๆ)

ม้ง

เฉพาะกระโปรงพลีท เป็นผ้าที่ทำมาจากไผ่ม้ง (Hemp) ถือเป็นภูมิปัญญาของชนเผ่าที่จะนำเปลือกต้นกล้วยที่ขูดแล้วกับกัญชามาทำเป็นเส้นใย ผ่านหลายกระบวนการ จากการตัดลอก การหมักน้ำค้าง การควั่นเส้นต่อกันด้วยมือทุกๆ ระยะความยาวของเส้นประมาณ ๒ เมตร การนำไปฟอกด้วยด่างแล้วจึงต้องแช่ข่มในลำธารเพราะต้องการน้ำไหล ต้องใช้น้ำมากกว่าจะได้เป็นเส้นใย นุ่ม นาน เป็นเส้นเสมอร่มพร้อมทอ

การทอ ต้องทอด้วยกี่เอว ซึ่งอาศัยเพียงคันไม้และเอว ได้ก็สำหรับทอผ้าสวย หลายเนื้อ หลายลายได้อย่างน่าทึ่ง และเป็นกึ่งที่เคลื่อนย้ายได้อย่างสะดวกยิ่ง

เพราะการทอผ้าไหมง่านนี้ ทำให้เทคนิคการสร้างลายด้วยการจุ่มเทียนสำหรับเขียนเทียน อันเป็นเทคนิคเดียวกับผ้าปาเต๊ะของภาคใต้เป็นไปได้โดยง่าย เครื่องมือที่เขียนคล้ายกันมาก คือส่วนที่ใช้เขียนจะเป็นทองแดง จะต่างกันที่ชาวม้งใช้สีข้อมสียเขียว เฉพาะ สีน้ำเงินของฮ่อม เท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นม้งที่อยู่ในประเทศใด ใช้สีเดียวกันแต่มีระดับสีที่อ่อนแก่ ด้วยเทคนิคเดียวและสีเขียวชาวม้งสามารถสร้างลวดลายบนผืนผ้าได้นับร้อยนับพันลายอย่างไม่มีข้อจำกัด แตกไปจากลายหลักได้ไม่หมดสิ้น และที่น่าทึ่งอย่างยิ่งคือผ้ากระโปรงผืนหนึ่ง ซึ่งยาวประมาณ ๖ เมตร หรือ ๖ เมตรครึ่งนั้น สามารถสร้างลวดลายที่ไม่ซ้ำกันเลย ได้ประมาณ ๕๐ ลาย และสตรีชาวม้งจะเขียนลายเหล่านี้จากจินตนาการ โดยไม่ต้องร่างด้วยดินสอให้ยุ่งยาก เพียงแค่กระยะจากการสอดสานของด้ายทอเส้นพุ่งและเส้นยืน และลากเส้นโครงลายกดให้เป็นรอยตามแนวเส้นไหมง่านเท่านั้น จะสร้างลายในกรอบประมาณ ๑๕ X ๑๕ เซนติเมตร เท่าๆ กัน ผู้ที่ไม่ใช่ชาวม้งจะอดทึ่งไม่ได้ในความเชี่ยวชาญนี้ ซึ่งชาวม้งเล่าให้ฟังถึงคำบอกเล่าประจำเผ่าว่า “ทุกคนที่เกิดภายใต้ดวงอาทิตย์นี้สามารถทำได้” เป็นประโยคที่ให้กำลังใจ ผู้ที่ทั้ง งง หลง หือ ไม่มั่นใจในตัวเองได้วิเศษยิ่ง

นอกจากการเขียนเทียนที่เป็นส่วนหนึ่งของชุดประจำชนเผ่าแล้ว ที่เสื้อยังต้องปักและปะลวดลายต่างๆ ที่สุดวิจิตรหลากหลายเช่น เป็นรูปดวงอาทิตย์ ๑๖ แฉก ซึ่งใช้วิธีตัดเศษผ้าชิ้นเล็กๆ ปะบนตัวเสื้อและสอยเม้มริมติดบนตัวเสื้อ ดวงอาทิตย์นี้เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒ นิ้วฟุต หรือ ๕-๖ เซนติเมตร มีรัศมี ๑๖ แฉก แต่ละแฉกโคนใหญ่ปลายแหลมเหมือนเข็ม เส้นขอบแฉกจะตรงและเรียบเนียนมองไม่เห็นเส้นด้ายที่เย็บตรง ไม่มีสะดุ้งด้วยรอยด้ายที่ตึงเกินไป และไม่มีคด เพราะต้องเม้มริมผ้าที่ละเอียด เสื้อตัวหนึ่งจะแต่งดวงอาทิตย์นี้ประมาณ ๒๕ ดวง และยังมีลายอื่นๆ ที่เกิดจากริ้วบางๆ ของผ้าต่างสีที่ซ้อนกันบริเวณคอ ปลายแขน หรือนำมาปะติดเป็นลวดลายพิเศษจากจินตนาการตามตัวเสื้อ และยังมีชิ้นพิเศษอยู่ที่คอด้านหลัง ถือเป็นส่วนสุดขจรเป็นจุดเด่นที่สุดของตัวเสื้ออันแสดงอัตลักษณ์เฉพาะคน มีพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ ๑๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๒๐-๒๕ เซนติเมตร จะมีลายที่เกิดจากการปักและปะผ้า เป็นพื้นที่สำหรับโชว์ฝีมืออย่างที่สุดกว่าส่วนอื่นๆ ที่กล่าวมา

นี่จะเป็นเพียงเสื้อกระโปรงของแม่บ้านเท่านั้น หนึ่งปีมีได้หนึ่งชุดโดยไม่ทำกิจอะไรอื่นก็เก่งมากแล้ว แต่นี่ยังมีกิจกรรมที่ทำอยู่ ทำกิน ทำอยู่ ทำกินอีกมากที่ต้องทำทุกวัน และชุดที่กล่าวถึงนี้ คือชุดของแม่บ้านชาวม้งที่มีลูกและสามีที่เธอต้องดูแล และทอผ้าตัดเสื้อที่ลวดลาย “พองาม” ให้ด้วยเช่นกัน

หนึ่งปีของชุดชาวม้งที่น่าจะใช้เวลาน้อยไปแล้วถ้าได้ทราบรายละเอียดเช่นนี้ ฝีมืออันสุดยอดเทคนิคอันหลากหลายที่ใช้ประดิษฐ์ประคองลงไป อาจประเมินค่าได้ตามวิถีธุรกิจ แต่ความตั้งใจที่บรรจงลงไป รวมถึงความมานะพยายามที่ไม่น่ามีใครอาจหาญประมาณค่าแน่นอน

เครื่องแต่งกายที่มีเรื่องราวเล่าขานได้ไม่หมดนี้ แม่บ้านทุกคนทำเอง ในรายละเอียดสัณฐานการจัดวางลวดลายที่เป็นตัวของตัวเอง และไม่สามารถหาซื้อได้ ต้องทำใช้เองเท่านั้น เพราะเป็นธรรมดาอย่างยิ่งที่เมื่อเกิดภายใต้ดวงอาทิตย์นี้ ทุกคนสามารถทำได้ไม่ยาก

การต่อเส้นไหมมัด(๒๕๔๔)

ผ้าทอไหมมัด กลุ่มชาวม้งคอกบ่ (๒๕๔๔)

ทุกวันนี้เสื้อผ้าในทัศนะต่างๆไป เมื่อเทียบกับเครื่องแต่งกายชาวเมืองจะมีความแตกต่างกันอย่างมาก นี่ก็คือเครื่องนุ่งห่มซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยสี่อย่างแท้จริง นี่คือนิยามของความเป็นพื้นบ้านแท้ๆ ที่รวบรวมเอาไว้ซึ่งภูมิปัญญาอย่างมากทุกขั้นตอน

เริ่มต้นด้วยภูมิปัญญาในการทำเส้นใย จากเปลือกไม้ให้เป็นเส้นใยยาวอย่างต่อเนื่อง

ภูมิปัญญาในการฟอกเส้นใยฝ้าย ซึ่งเป็นเส้นใยที่มีคุณภาพดีและสวยกว่าเส้นฝ้าย เป็นเทคนิคสำคัญที่ต้องใช้น้ำเป็นจำนวนมาก จึงจะทำให้สำเร็จเป็นเส้นใยพร้อมทอได้

ภูมิปัญญาในการผสมเทียนไขบนลายให้ซึมผ้าที่หนาขนาดใยฝ้าย และไม่หลุดง่ายเมื่อขยี้จนผ้าหลายสิบหน

ภูมิปัญญาในการปลูกซ่อม

ภูมิปัญญาในการก่อหม้อซ่อม

ภูมิปัญญาในการเลือกประเภทพืชที่นำมาใช้ทำน้ำค้าง สำหรับก่อหม้อซ่อม ใช้พืชล้มลุกกิ่งพุ่มกิ่งเลื้อย ชื่อท้องถิ่นเรียกว่า ต้นแดง เป็นสมุนไพรใช้ทำอาหารได้คืออีกด้วย

ภูมิปัญญาในการคัดเลือกหินทำปูนขาว

ภูมิปัญญาในการเผาหินเพื่อทำปูนขาว

ภูมิปัญญาในการซ่อมซ่อมให้ได้สีน้ำเงินใส

ภูมิปัญญาในการดัดไม้ท่อน ไม้ให้เหลือติดผ้า

ภูมิปัญญาในการอัดจีบของผ้าใยธรรมชาติให้จีบกระโปรงทรงทน แม้จะใส่ทำกิจกรรมต่างๆ นานาในวิถีชีวิตชาวเมืองทั้งปี ภูมิปัญญาที่ได้ลองแยกแยะอย่างคร่าวๆ นี้เพียงเฉพาะส่วนกระโปรงจีบเช่นพลีท(Pleat) เท่านั้น ยังรวบรวมภูมิปัญญาเอาไว้มากกว่าสิบสาขา ไม่นับรวมถึงกระบวนการทอและการขัดมันผืนผ้าด้วย

ก่อนหินให้เรียบมัน ทำให้เห็นได้ถึงกระบวนการพึ่งตนเองบนฐานปัจจัยสี่ที่เกิดขึ้นในวิถีวัฒนธรรมของชุมชน องค์ความรู้ต่างๆ จะมีขึ้นอย่างมากมายและสามารถแยกย่อยออกไปทำประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย ทั้งยังไม่นับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเอง กระบวนการพ่อแม่พาทำที่ลูกน้อยๆ จะคอยทำตามแม่กับเด็กอื่นและสนุกสนานกับการร่วมเล่นกัน สังเกต ปรับปรุง ทำตาม เรียนรู้ทุกกระบวนการ และท้ายสุดทอผ้าได้อย่างชำนาญชนิดที่ไม่รู้ตัวเหมือนกันว่าเป็นแต่เมื่อใด และเป็นความรู้ที่เป็นองค์รวมอย่างบูรณาการ ซึ่งประกอบไปด้วยการจัดสร้างวัตถุสิ่งของขึ้นในวิถีชีวิต และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาที่เคลื่อนตัวอย่างเป็นไปเองระหว่างแม่กับลูกน้อยและค่อยเป็นค่อยไป แม่กับลูกอยู่ด้วยกันตลอดโดยไม่ห่าง อึดติดหลังไปด้วยทุกกิจกรรม ตั้งแต่ยังไม่รู้ความ ติดสอยห้อยตามไม่ขาดตอน แม่ทำ ลูกเล่นเลียนแบบตาม แม่ทำพร้อมเพื่อนๆ แม่ ลูกเลียนแบบพร้อมหมู่พวก แข่งกันบ้างอวดกันบ้าง ตามกันบ้างอย่างสนุกสนาน แม่อาจชี้แนะทำอย่างนี้ไม่ถูก ยังไม่สวบนะลูก เป็นโอกาสให้เด็กได้สังเกตปรับปรุงและทำตาม ทำเป็นโดยไม่ต้องกะเกณฑ์บังคับ เรียนรู้อย่างกระตือรือร้นและตั้งใจโดยวิถี ซึมซับและและสะสมภูมิปัญญาอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับพัฒนาการของวัยโดยไม่ต้องจัดการ เชี่ยวชาญโดยไม่รู้ตัว นี่คือการกระบวนการพ่อแม่พาทำในทุกกลุ่มชนพื้นบ้าน ห้องเรียนธรรมชาติตามความพร้อมของเด็กแต่ละคน ไม่ต้องบังคับเป็นพิเศษแต่เป็นไปตาม

การเกี่ยวข้าวด้วยแกะ เครื่องมือเกี่ยวข้าวลักษณะเฉพาะทางใต้ เกี่ยวเฉพาะคอรวงแล้วมัดเป็นเลียง เก็บเข้าขัง

ชาวกระเหรี่ยงโปว์

การทุบเส้นฝ้ายให้นิ่มหลังจากแช่น้ำค้างคืนไว้ไม่น้อยกว่า ๓ วัน เพื่อให้เส้นฝ้ายขาว นุ่ม สะอาด พร้อมทั้งจะดูดซึมสีได้เต็มที่ เพื่อความติดสีธรรมชาติที่คงทน (๒๕๔๕)

พิธีสู่ขวัญข้าว ของชาวอีสาน บ้านนาอีสาน อ.สนามชัย เขต จ.นครราชสีมา

เกี่ยว ๒ รูปแบบ ที่ชาวสันติสุข จ.น่านใช้

จันทบุรี

อ่าว

อ่าว

จันทบุรี

ชีวิตจริง เด็กน้อยจะเติบโตซึมซับกลายเป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาของบรรพชนเต็มภาคภูมิ สะสมภูมิรู้เอาไว้
หลายสาขาวิชาที่เป็นเรื่องของการทำอยู่

- ทำกินทั้งหมดที่จำเป็นในการดำรงชีวิตครบทั้งกายทั้งใจ และถ้าจะแยกภูมิรู้นี้ออกเป็นส่วนๆ ไปทำประโยชน์
อื่นก็ยังเป็นไปได้อย่างหลากหลาย

วิถีวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นบ้านในอีกมิติหนึ่งจะเป็นฐานของวิถีคิดวิถีจัดการให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี
เช่น “พิธีผูกด้วยข้อมือ หรือ ‘หม่าโง่งเช่ตละอง’ ของชาวกะเหรี่ยงโปว์ ที่บ้านห้วยหินดำ จังหวัดสุพรรณบุรี
เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเคารพตนเองหรือเคารพความเป็นกลุ่มชนพื้นบ้านของตนเอง ชาวกะเหรี่ยงที่ผูก
ด้วยเหลือง “ลู้บอง” จะต้องเข้าร่วมพิธีกรรม เพื่อนำฝ้ายเส้นที่ย้อมสีเหลืองจากคำแสดหรือขมิ้น ไปเข้าพิธีและ
นำด้ายกลับมาผูกข้อมือคนในบ้านทุกคน และต้องผูกไว้จนครบปี”^๖ เช่นเดียวกันกับทางกลุ่มคนไทเชื้อสาย
ลาวทางภาคอีสานที่มีพิธี บายศรีสู่ขวัญ ในโอกาสวันมงคลต่างๆ เช่น แต่งงาน บวชนาค หรือเมื่อมีใครในหมู่
บ้านจะเดินทางไปไกล รวมทั้งผู้จากหมู่บ้านไปเป็นเวลานาน เมื่อกลับมาคนในหมู่บ้านจะทำพิธีสู่ขวัญ มีการ
ผูกข้อมือด้วยเส้นฝ้ายเส้นให้กันและกัน การใช้ฝ้ายเส้นผูกข้อมือถือว่าเป็นวัฒนธรรมทั่วไปของชุมชนในท้อง
ถิ่น หากมีความแตกต่างในรายละเอียดเป็นความเฉพาะถิ่น และเมื่อฐานวิถีคิดทางวัฒนธรรมสัมพันธ์กับ
สภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่น ลักษณะเฉพาะตัวของ ฝ้าย อาหาร ยา และที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับท้องถิ่นจะมีรูป
แบบเฉพาะที่ปรากฏอย่างชัดเจน สะท้อนเนื้อหาคุณค่าของชุมชนอย่างกลมกลืนเชื่อมต่อสืบสาวกันได้

ข้าว วัฒนธรรมข้าวภาคใต้ จะพบว่า ลอมข้าว ของชาวนาภาคใต้ไม่มีฝักกัน นั่นไม่ใช่เพราะความขัด

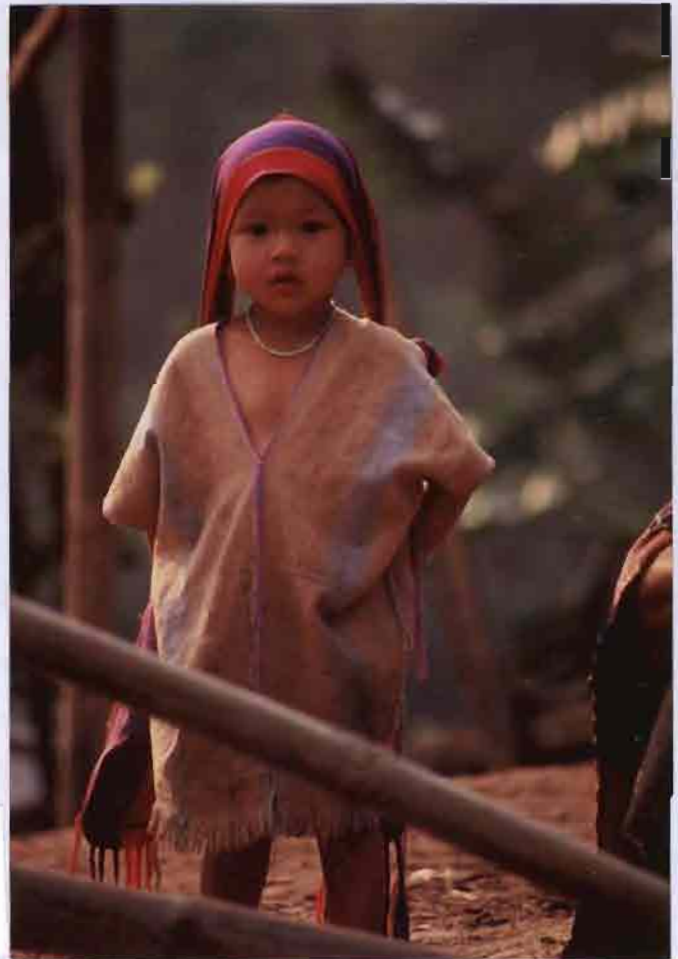
- สนแต่ด้วยความรู้ชัดในความชื้นของอากาศดินใต้ดี ต้องหาวิธีให้สายลมแสงแดดผ่านลอมข้าว เลียงข้าว จะ
เก็บได้นาน ป้องกันข้าวขึ้นรา การเก็บเกี่ยวข้าวจึงต้องออกแบบเครื่องมืออีกแบบที่แตกต่างจากเกี่ยวภาค
กลางเป็นการใช้ แทะ ใช้เก็บหรือเกี่ยวข้าวเป็นรวงๆ พอเต็มกำมือจะมัดไว้เป็นเลียง เก็บเต็มจับแล้วกำย้ายไป
กำไว้ในฝ่ามืออีกข้าง ดังนั้น ข้าวที่ปลูกต้องเลือกพันธุ์ที่มีคอรวงยาวๆ และข้าวเมล็ดต้องเหนียว ไม่ร่วงง่าย
เช่น ข้าวเล็บนก จะเห็นได้ว่าออกแบบเครื่องมือเครื่องใช้อยู่บนพื้นฐานภูมิศาสตร์ธรรมชาติแวดล้อม ความ
ต้องการและเหมาะสมกับการใช้งาน ซึ่งจะมองเห็นเป็นสหวิทยาการในภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ถูกนำมา
บูรณาการกันอย่างเป็นระบบกลมกลืน เป็นเครื่องมือ เป็นวิธีการจัดการ ตอบสนองความจำเป็นที่ว่า ต้องทำ
อย่างไรจึงจะมีข้าวกินตลอดปี

ยุ้งข้าว ของชาวนาภาคอีสานที่สกลนคร เป็นฟากไม้ไผ่ฉาบด้วยดินผสมขี้ควาย กันมอดแมลงกินข้าว
กินฟากไม้ไผ่ เป็นยุ้งที่มีมดซัดกันลมฝนได้ดี เพราะใช้เก็บข้าวเปลือกจากการเกี่ยวข้าวด้วยเคียวทั้งคันข้าวและ
รวงข้าว มัดเป็นฟ่อน ตากไว้ให้แห้งแล้วบอกเพื่อนบ้านมาลงแขกหรือเอาแรง เพื่อตีข้าวในนา ได้เก็บ
ข้าวเปลือกใส่ยุ้ง ชาวนาอีสานจึงต้องมีคุณสมบัติมัดรวงง่าย คันสูงระดับอก คอรวงสั้น เหนียวไม่หักง่าย
ต่างจากข้าวภาคใต้

^๖ สัมภาษณ์ ระวีวรรณ ศรีทอง ผู้ประสานงานเครือข่ายพัฒนาสิ่งทอพื้นบ้านครบวงจรเพื่อการพึ่งตนเอง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี

อกหล

1

ข่าน เสื้อ ที่แม่ทอให้
เด็กชายชาวกะเหรี่ยงที่แม่ฮ่องสอน

2

อำเภอภูพาน
จังหวัดนครพนม

ชาวบ้านโคกภูเก่าเตรียมทำข้าวเม่าจากข้าวเหนียวที่โตน
รวงข้าวเป็นนํ้านม การเลี้ยงลูกและวิถีชีวิตที่ไม่ได้แยก
จากกันทำให้ลูกได้ซึมซับ ครอบครัวยั่งยืน ได้อยู่สืบ
สานวัฒนธรรมท้องถิ่น

ในเรื่องข้าวปัจจัยหลักของอาหาร ซึ่งพระพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า ข้าวเปลือกเป็นทรัพย์อันยิ่งใหญ่ได้มาเป็นปัจจัยหลักอันดับแรกของชนพื้นบ้านในการทำอยู่ทำกิน เพราะเมื่อมีข้าวเปลือกสามารถแปรเปลี่ยนเป็นชีวิตพลังงานและวัตถุปัจจัยในการดำเนินชีวิตได้ทั้งหมด เมื่อมีส่วนนี้ การก้าวไปสู่ส่วนอื่นจะก้าวไปอย่างมีความพร้อมเต็มที่ หรือในเรื่องที่อยู่อาศัยเฉพาะเรื่องหลังคาบ้าน บ้านข้าวได้ลาดชันใช้กระเบื้องดินเผาบางเพื่ออุ้มน้ำได้น้อย หลังคาจะไม่หนักเหมาะกับการรับสภาวะฝนชุกตลอดปี ส่วนหลังคาบ้านชาวอีสานยังมีการใช้หญ้าแฝก หญ้าคา ใบลาน เพราะเป็นวัตถุดิบมีในท้องถิ่น ปริมาณฝนน้อย แดดแรงหญ้าแห้งง่ายไม่ผุและช่วยให้เย็นสบายในหน้าร้อน ทำนองเดียวกันที่ชาวเขาเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากใบตองคิ่งหรือใบค้อมามุงเป็นหลังคาห้องครัว เมื่อควันไฟรมจาบใบตองคิ่ง จะทนทานใช้งานได้หลายปี และจะเห็นว่าภาคใต้ไม่ใช้หญ้ามุงหลังคาบ้านเนื่องจากไม่ทนฝน แต่มีการใช้ใบจากมุงบ้าง เนื่องจากผิวใบมันลื่นไม่ซึมน้ำ ทำให้ใช้งานได้นาน

มีข้อสังเกตว่า ชาวเมืองที่อยู่ในวิถีของการซื้อขายซื้อกิน มักจะเข้าใจว่าวิถีชีวิตชาวบ้านลำบากจนขาดความรู้ ขาดการศึกษา แต่ในความเป็นจริงที่เป็นสาระของชีวิต นับได้ว่าวิถีชาวบ้านมีความมั่นคง มั่งคั่งด้วยมีภูมิปัญญาอย่างบูรณาการสร้างสรรค์ปัจจัยสี่ อันเป็นฐานหลักของชีวิต มีความสมดุล มีความสุขอย่างเรียบง่าย อาจจะไม่สะดวกสบาย แต่มีความสงบสบายทั้งกายและใจ มีการเตรียม มีการเผื่อ ตั้งแต่การเกิดจนถึงการตาย มีการพัฒนา มีการทำอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สามารถอยู่ได้ หิงตนเองได้ ซึ่งเราสามารถมองเห็นได้ชัดเจนผ่านวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้าน ซึ่งเป็นหลักฐานของชีวิตอีกปัจจัยหนึ่ง และเป็นส่วนเดียวกันกับวัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งกลมกลืนไปในวิถีชีวิต

“การทอผ้าของชาวกะเหรี่ยง มีความหมายต่อสังคมวัฒนธรรมอย่างมาก งานอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นหน้าที่แม่บ้านที่ต้องดูแลคนในครอบครัว ในขณะที่งานหมวดที่อยู่อาศัยและยาจะเป็นหน้าที่พ่อบ้าน แม่บ้านต้องทอผ้าให้ลูกและพ่อบ้านใช้ ในขณะที่พ่อบ้านต้องเรียนรู้การจักสานเครื่องใช้ให้แม่บ้านใช้ในครัวเรือน ลูกต้องมีเสื้อผ้า มียามที่แม่ทอให้ พ่อแม่สอนลูกผ่านการเล่านิทาน สอนทอผ้า จักสาน”^๙ วิถีเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงสังคมครอบครัวที่มีบูรณาการในชีวิตจริงกลมกลืนเป็นวิถีวัฒนธรรมอย่างเป็นเนื้อเดียวกันไม่แบ่งแยก คนเศรษฐศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพจริงได้มีแนบแน่นอยู่ในวิถีชนพื้นบ้านชนิดที่ไม่ต้องคิดค้นกันใหม่แต่อย่างใด และความรู้ที่สอนกันในชุมชนเป็นความรู้ที่ทำได้จริง ใช้สนองความต้องการของชีวิตได้อย่างแน่แท้

“มาเคื้อ นางนิล เอ

เจ้าอย่าค้างเถิงนา

เจ้าอย่าคาเถิงโฮ

ข่อยตีเอาผ้า

ข่อยสับไค้ของสมมา

ให้มาไว ๆ เคื้อนางนิลเอ”^{๑๐}

^๙ สัมภาษณ์ ไพโรจน์ พรจมนัน, ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๕

^{๑๐} สัมภาษณ์ นางสาข อุคมา, อายุ ๖๑ ปี สมาชิกบ้านโคกภู ๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

จก พก

หม้อนิลป่าสาย อุคมนา (๒๕๔๔)
 ครูกรมบ้านโคกภู ข้อมครามด้วยมือเปล่า
 รักษามือไม่ให้เปื้อน

หูกผ้าขาวม้าคราม (๒๕๔๔) พ่อแม่พาทำลำดับแรกหลังจากการทอผ้าพื้น เพราะผ้าขาวม้าต้องหัดคันด้าย ทำให้รู้จักหลบ รู้จักความ เพื่อการเรียงสีเรียงลวดลายให้เหมาะสมกับความกว้างที่ต้องการ และความถี่ห่างของเข็ม

คำกลอนข้างต้นถือเป็นธรรมเนียมของกลุ่มไทโซ้ย บ้านโคกภู (สกลนคร) ที่กล่าวถึงหญิงสาวที่กำลังจะแต่งงาน ต้องเตรียมทอผ้าฝ้ายย้อมครามเป็น ผ้าสามมา ซึ่งต้องเรียนรู้เรื่องหมอนิลให้เชี่ยวชาญ ต้องหัดก่อหมอนิลให้เป็นและหัดแก้หมอนิลที่ป่วยเพราะ “นางนิล” ของชาวบ้านมีชีวิตต้องดูแล “ให้อาหาร ให้น้ำ ให้น้ำยา” เธอถูกรู้ใช้อย่างทะนุถนอม และรู้แก้เมื่อป่วยไข้ เพราะในวิถีชีวิตนั้นช่วงค่านาอาจต้องรีบเร่ง อาจยังไม่สามารถดูแลหมอนิลได้ทุกวัน ต้องมีเทคนิคพักหมอนิลไว้ให้เธอได้พักผ่อนระยะหนึ่ง เมื่อว่างต้องใช้หมอนิลย้อมก็ต้องรู้วิธีปลูกให้อาหารเต็มปลั่งให้หมอนิลฟื้นพร้อมใช้งาน ซึ่งชาวบ้านเรียก “หมอนิลเป็น” และเพื่อให้มีการใช้ได้อย่างมั่นใจ จึงร้องกลอนเรียกนางนิล และการทอผ้าสามมาเมื่อทำพิธีแต่งงานจะเตรียมทอผ้าชิ้นผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง ที่นอน และหมอนเพื่อนำไปถวายพระผู้ใหญ่ฝ่ายชาย ซึ่งจะรับไหว้ด้วยการผูกแขนส่งขวัญสะใภ้ใหม่ การทำเครื่องสมญาของฝ่ายหญิงจะเป็นการประกาศศักดิ์ศรี ศักยภาพ และความสามารถในควมมีฝีมือของฝ่ายหญิงที่จะเข้าไปปรับหน้าที่ดูแลความสุขความทุกข์ให้ครอบครัว นอกจากนั้นยังต้องทอผ้าสืบสานวัฒนธรรมในงานประเพณีของชุมชนอีกด้วย

ผ้าพานช้างหรือผ้าพาดโลง ที่บ้านนาหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ผู้ทอจะเตรียมทอผ้านี้ไว้เป็นผืนๆ ต่อยาวติดกันไม่ตัด เป็นผ้าที่มีลวดลายพิเศษ เช่น ลายลูกแก้วสีแดงเหลือง เพื่อเอาไว้พาดโลงศพของตัวเอง เมื่อเสร็จงานศพญาติผู้ตายจะตัดแบ่งให้กับคนที่มาช่วยงาน เช่น คนแทงหยวกตบแต่งโลงศพ คนทำกับข้าว เป็นการเตรียมสำหรับการตาย เพื่อให้คนได้ระลึกถึงเพื่อเป็นมรณานุสติ^๖

นี่เป็นวิถีของชาวบ้านธรรมดาสามัญ ที่ค่อยสะสมประสบการณ์สั่งสมเป็นภูมิปัญญาในการทำอยู่ทำกินหาอยู่หากินบนความหลากหลาย สร้างประเพณีเฉพาะถิ่นขึ้นอย่างมีแก่นสารของชีวิต เรื่องความรู้ความเชี่ยวชาญเรื่องเกษตรและการทำหัตถกรรมนั้น สามารถกล่าวได้ว่าชนพื้นบ้านคือผู้ครอบครองและผู้สืบทอดภูมิปัญญาตัวจริง แม้ว่าในสังคมปัจจุบันวัฒนธรรมชุมชน ความเป็นกลุ่มชนได้มีการปรับเปลี่ยนไปบ้างตามกระแส แต่ภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดมายังคงมีให้สืบค้น ยังรอการนำมารดกภูมิปัญญามาสืบต่อ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าการฟื้นฟูผ้าพื้นบ้านเฉพาะถิ่นจะหมายถึงการฟื้นฟูวัฒนธรรมการพึ่งตนเองบนฐานปัจจัยสี่ของท้องถิ่นอันดีงามที่โหยหากันขึ้นมาใหม่อย่างมีฐาน มีจุดยืน ที่ชัดเจนในสังคม

๓.๒ - ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์

เพราะประเทศไทยเป็นประเทศที่อยู่ในแถบเส้นศูนย์สูตร สภาพภูมิประเทศที่มีเทือกเขาสลับซับซ้อนมากมาย โดยเฉพาะทางตอนเหนือของประเทศ รวมถึงพม่า จีน และลาวที่อยู่ตอนบน อีกทั้งแม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำโขงที่มาจากหิมาลัย สมทบให้ความอุดมสมบูรณ์ไหลลงสู่ส่วนต่างๆ ทั้งภาคตะวันตก ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมถึงประเทศไทยยังอยู่ระหว่างคาบสมุทรอีก ๒ คาบสมุทร ทั้งอันดามันและแปซิฟิกเสริมในภาคใต้และภาคกลาง ทำให้ไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืชสัตว์จำวนหลากหลายนั้นบางชนิดมีเฉพาะในประเทศไทย รวมถึงทรัพยากรอันเป็น ดิน หิน แร่ธาตุมากมายหลายประเภท และแม้แต่ที่ราบสูงอีสานยังเป็นที่ราบสูง ๑ ใน ๘ ที่ราบสูงของโลกที่อุดม

^๖ สมยศ สุภาพรเหมินทร์ สัมภาษณ์แม่สีน้ำเงิน เหลือง แฉง คำ และสิทธิพิเศษอื่น ๆ. ๒๕ - ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๕

๗ สวาทด้วยดวงใจ บ้านเทพนา อ. เทพสถิต จ. ชัยภูมิ

พจนานุกรม

วัฒนธรรมไทย

ป้าหม้อคุณยายโต ป้าของเด็กเล่น (๒๕๓๘)

การสร้างสรรค์สิ่งต่างๆในชีวิตประจำวันด้วยตนเองเป็นวัฒนธรรมการพึ่งพาตนเองที่ชัดเจนของชุมชน เกิดศาสตร์และศิลป์ในปัจจัยสี่ของวิถีพื้นบ้านดั้งเดิมมากมายและอสังการ

วัฒนธรรม

ศิลปการตีหม้อของพ่อครู บ้านจอมพระ (๑๕๔๕)

หม้อเป็นส่วนประกอบปัจจัยหลักของวิถีพื้นบ้าน ที่มีอันเดียวใช้ได้ทุกคน จากเล็กจนใหญ่ จากหยาบไปละเอียด

สมบูรณ์ที่สุด โดยสภาพภูมิศาสตร์และตำแหน่งที่ตั้ง ภาคอีสานเคยเป็นผืนป่าเต็งรังผืนใหญ่กระจายทั่วทั้งภาค ซึ่งป่าเต็งรังเป็นป่าที่มีอยู่เพียงสามประเทศในโลกคือ ลาว ไทย และกัมพูชา

ป่าชนิดนี้จะกระจายสลับกันไปกับป่าเบญจพรรณ ซึ่งคือป่าผสมผลัดใบเป็นป่าที่ไม่มีความหนาแน่นของต้นไม้มากนัก จึงเหมาะที่คนเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าได้ง่าย ไม้เด่นในป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ คือ ไม้ที่คนรู้จักชื่อบ้างคือ ไม้แดง ไม้ตะเคียน ไม้มะค่า และไม้ประดู่ สมอ กะพี้ ชิงชัน เปล้า ตะโก มะเกลือ รกฟ้า เสลา ตะแบก มะกอก ช้อ เต็งรัง เหยียง พลวง และไม้วงศ์ยาง วงศ์กระดังงาทั้งหลาย รวมถึงไม้ห้วยในดิน อันได้แก่ วานชา ตระกูลชิง ข่า ขมิ้น ฯลฯ และไม้ต้นไม้อื่นอีกมาก ทั้งหมดนี้คือสิ่งที่เป็ของใกล้ตัว ผู้คนคุ้นเคยและรู้จักใช้คือมีภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สะสมไว้มากมาย และด้วยวัฒนธรรมเอเชียเป็นวัฒนธรรมที่คนอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติด้วยความเคารพในศักยภาพ อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยสำนึกที่เท่าเทียมของความเป็นสรรพสิ่งมีชีวิตด้วยกัน ทำให้คนไทยได้สะสมภูมิปัญญาในการใช้พืชพรรณและผลิตผลจากป่าอย่างหลากหลายครบถ้วนกระบวนปัจจัยสิ่งที่พอเพียงให้เกิดความมั่นคงและความยั่งยืนในวิถีชีวิต

ด้วยศักยภาพของธรรมชาติภาคอีสาน อันประกอบด้วยแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช มีเทือกเขาและแม่น้ำสายหลักคือโขง ชี มูล และแม่น้ำสงคราม ทำให้เกิดที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกและตั้งหลักแหล่งชุมชนโบราณอยู่เกือบทั่วบริเวณ จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบเมล็ดข้าวและรอยประทับของเปลือกข้าว ในเนื้อภาชนะดินเผาจำนวนมากระหว่าง ๕๖๐๐-๓๐๐๐ ปีมาแล้ว ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์^{๑๑} คือวัฒนธรรมบ้านเชียงที่สำแดงให้เห็นถึงสิ่งของเครื่องใช้ในรูปแบบของปัจจัยสี่ อันเป็นมิติของประเพณีวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณ ยิ่งหมายความว่าได้พัฒนาล่วงเลามาไกลกว่าการทำอยู่ทำกินธรรมดาในวิถีวัฒนธรรมประจำวัน ซึ่งไม่เหลือร่องรอยให้ได้สืบค้น เหลือแต่ที่ขุดพบจากหลุมฝังศพ เป็นข้าวของที่ใช้ในเชิงพิธีกรรมเป็นมิติทางจิตวิญญาณ อันมีทั้งเครื่องปั้นและเครื่องสำริดอันวิจิตรงดงาม

หลักฐานนี้ย่อมเห็นได้ชัดเจนว่า กว่าจะพัฒนามาเป็นเครื่องปั้นสำริดที่ใช้ในเชิงจิตวิญญาณที่น่าทึ่งในความงดงามอย่างยิ่งในเชิงศิลป์ เช่น เครื่องหม้อบ้านเชียงนี้นั้น ย่อมต้องผ่านการสะสมภูมิปัญญาเรื่องการทำอยู่ทำกินในเบื้องต้นก่อนหน้านั้นมาอย่างยาวนาน ภูมิปัญญาที่บูรณาการขึ้นมาเป็นเครื่องปั้นเขียนสี ย่อมประกอบด้วยสหวิทยาการมากมาย ภูมิปัญญาเรื่องดิน ศักยภาพของดินในการขึ้นรูปโครงสร้างของภาชนะเป็นรูปร่างที่มีสัดส่วนอย่างเหมาะสม สีที่จะติดบนภาชนะ ความร้อนที่เหมาะสม ในการเผาดินให้สุกพอเหมาะ อีกทั้งทักษะของฝีมือซึ่งกว่าจะเปล่งศักยภาพได้เช่นนี้ย่อมต้องผนวกรวมเวลาไปอีกหลายร้อยปี และเป็นเรื่องโชคคืออย่างย้งที่ภูมิปัญญาในการทำหม้อดินเผาในบริเวณลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำมูล ยังคงมีอยู่จนทุกวันนี้ด้วยเทคนิควิธีหัตถกรรมแบบพื้นบ้านแท้ๆ ยังมีให้ศึกษาค้นคว้าได้ในหลายพื้นที่

ดังนั้นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการหาอยู่หากินและการทำอยู่ทำกินที่สะสมถ่ายทอดสืบเนื่องมาอย่างไม่ขาดสายนี้จึงถูกใช้และพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน เป็นภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นอันเป็นมรดกอันมีคุณค่าอย่างยิ่งที่บรรพชนมอบไว้ให้คนรุ่นหลังที่รับช่วงสืบทอดภูมิปัญญาเพื่อการถ่ายทอดต่อให้อนุชนรุ่นต่อไป

^{๑๑} ขาววัฒนธรรมแห่งชาติ. สำนักพิมพ์แปลนโมทีฟ, ๒๕๔๑

เรือนไม้ไผ่ชาวปกาเกญอ บ้านห้วยตอง แม่ฮ่องสอน
จะแขกวัดดู ไม้ไผ่และหลังคาไม้ไผ่มักจะอยู่กับห้องครัว
เพราะได้ควันไฟทำให้ใช้งานทนทาน เรือนขึงข้าว
จะใช้ไผ่ร่วมกับดินปลวก หรือยุคนี้ใช้สังกะสีเพื่อความ
สะดวก

จังหวัด

ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ในหมู่บ้านชาวปกาเกญอ
แม่ฮ่องสอน

จังหวัด

แม้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะลดทอนลงไปมาก จากความเจริญที่รุกคืบเข้ามา ด้วยจุดหมายที่มุ่งประโยชน์เฉพาะตน มิใช่อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลเช่นยุคที่ผ่านมา แม้ทรัพยากรป่าจะลดลงถึง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ แต่หัวใจหลักของการทำอยู่ทำกิน หาอยู่หากิน คือทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยหลักยังคงเหลืออยู่ครบ หลักของยาและอาหารจะใช้ ๕ รส เป็นตัวกำหนดสรรพคุณ คือเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม ขม ขื่น ผาิด เผ็ด และจืด ทั้งหมดยังคงหาได้จากความหลากหลายในธรรมชาติ ที่ยังคงมีพอเหลือที่จะให้เลือกใช้ทดแทนกันได้

ในแง่ของที่อยู่อาศัยด้วยวัฒนธรรมหลักของเรือนไทยจะเป็นเรือนที่ใช้วัสดุเบาใช้วัสดุไม่คงและมีเสริมทดแทนกันเป็นหลักตามภูมิปัญญาดั้งเดิมในทุกภูมิภาค ถ้าจะเดินตามรอยบรรพชน วัตถุดิบตามธรรมชาติยังมีทดแทนอีกมาก และในหมวดเครื่องนุ่งห่มวัสดุธรรมชาติที่บรรพชนเคยสร้างสรรค์ทำกันมา ทุกวันนี้ยังนำมาใช้กันไม่หมด อย่างน้อยเส้นใยพืชเช่น “ป่านที่ยังคงเคยมีการทอผ้า ในจังหวัดลพบุรี ในช่วง ๒๐ ปี ที่ผ่านมายังคงมีการทำเส้นใยขายกันอยู่”^{๙๙} แสดงว่าภูมิปัญญายังไม่สูญหาย เพียงเส้นใยในประเทศจะมีเส้นขนาดใหญ่คือฝ้าย เป็นเส้นขนาดใหญ่กึ่งด้านกึ่งมันคือไผ่ม่วง เป็นเส้นใยออกผิวมันและเส้นขนาดเล็กคือเส้นไหมที่มันวาว และป่านเป็นเส้นเล็กเนื้อละเอียด รวมถึงเส้นใยอีกหลากหลายที่เคยมีเคยพัฒนาขึ้น เช่น เส้นใยสับปะรด ไผ่ป่านศรนารายณ์ ไผ่ปอกกล้วย รวมถึงหางอวนของไผ่ลาน

รวมถึงภูมิปัญญาในการนำพืชที่เป็นกลุ่มรสาผาเข้ามาใช้ทำสิ่งย้อมที่มีสีเข้ม และพืชที่เป็นกลุ่มรสาเปรี้ยวมาใช้ทำสิ่งย้อมที่มีสีอ่อน และใช้ความเป็นต่างของจี๊ดไผ่ซึ่งจี๊ดตัวยาวเป็นสารละลายเพิ่มความเข้มและความทนทานของสี รวมทั้งใช้ความเป็นกรดของดินและน้ำจากแหล่งต่างๆ เพิ่มความเข้มปรับความใสสว่างของสีให้หลากหลาย

สิ่งต่างๆ ที่กล่าวมานี้ ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรท้องถิ่นที่จัดหาจัดสร้างให้เกิดมีขึ้นได้ในยุคนี้ ถ้าได้มีการนำร่องรื้อฟื้นภูมิปัญญาพื้นบ้านแต่ละถิ่น หัตถกรรมผ้าพื้นบ้านน่าจะยังไม่ถึงทางตัน ยังมีทางเลือกได้จากความหลากหลาย จากศักยภาพของธรรมชาติที่เหลืออยู่ที่สามารถด้อยอดได้ในยุคปัจจุบัน

เนื่องจากคนพื้นบ้านอยู่กับธรรมชาติ และมีพัฒนาการร่วมกันอย่างยาวนานทำให้เรียนรู้ศักยภาพของธรรมชาติรอบตัว ทั้งดินฟ้าอากาศและวัตถุปัจจัยต่างๆ รอบตัว และนำธรรมชาติมาจัดการให้เกิดประโยชน์เชิงปัจจัยสี่ สนองความต้องการในวิถีวัฒนธรรมประจำวัน ปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์จึงเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญยิ่งของผ้าทอพื้นบ้าน ไม่เช่นนั้นชนพื้นบ้านทั้งหลายจะไม่มีโอกาสสร้างสรรค์งานอันน่าทึ่งทั้งหลายให้เราได้เห็น เพราะทุกอย่างค้นหาได้จากธรรมชาติรอบตัว เรียนรู้ที่จะใช้ธรรมชาติรอบข้างอย่างตั้งใจ มีมานะพยายามอย่างมีพัฒนาการ อย่างรู้คุณค่า ไม่ใช่ได้มาด้วยมุมมองที่ติดขัดกับความสะดวกใดๆ

๓.๒.๑ ธรรมชาติให้เส้นใยที่หลากหลาย

“ปุ๋ยนุ่น” ที่แต่ละท้องถิ่นมีใช้กัน เช่น จั้วป่า นุ่นจั่วหนาม นุ่นบ้าน และฝ้าย รวมถึงปุ๋ยฝักโมกมันที่ชาวบ้านอีสานเคยได้ใช้ ปุ๋ยแห้งนำมาทำหมอน หรือปุ๋ยฝ้ายห้ายานหรือฝ้ายแก่นแปปุ๋ยจะอยู่ตัวไม่ฟูบไม่ไหล ถิ่นทำให้ฝ้านวมหมั่นกันหนาว จะเห็นได้ว่าวัตถุดิบจากธรรมชาติ

^{๙๙} สัมภาษณ์ อาจารย์อำนาจ อ้นเงิน, ประธานสภาวัฒนธรรม ชุมชนหัวตำโรง ลพบุรี, ธันวาคม ๒๕๔๔

ทพล

①

อ้วนเกอ

จ้วนวิค

ปูยฝ้ายพวงมะไฟและฝ้ายคุ่น ปลอดภัย

อ. วังสะพุง จ. เลย (๒๕๔๕)

②

หนอนไหมพันธุ์นางน้อย บ้านหลุ่งประดู่

อ.เลย

อ.พิมาย จ. นครราชสีมา (๒๕๔๔)

จ้วนวิค

③ →

④

หนอนไหมพันธุ์นางลาย บ้านหลุ่งประดู่

อ.พิมาย จ. นครราชสีมา (๒๕๔๔)

อ.เลย

ที่คนนำมาใช้งานอย่างเดียวกันมีอยู่หลากหลาย แม้แต่ฝ้าย พบว่ายังมีฝ้ายอยู่ทุกภาค เช่น มีฝ้ายชนิดที่ชอบน้ำเฉพาะของภาคใต้ ส่วนการปลูกฝ้ายในภาคอีสานต้องหว่านเมล็ดฝ้ายในที่ดอนแห้ง เพราะมีอากาศหนาว ซึ่งมีหลายสายพันธุ์ที่พบในพื้นที่โครงการวิจัยได้แก่ ฝ้ายน้อย ฝ้ายใหญ่ (อีสานเรียก ฝ้ายห้ายาน ฝ้ายเทศ ฝ้ายแก่นแป) ฝ้ายจันทร์ และฝ้ายดุ่นให้ปุ๋ยสีน้ำตาล นอกจากนั้นฝ้ายแก่นแปยังเป็นฝ้ายที่สามารถสาวเส้นใยจากปุยได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านการอ้าวเอาเมล็ดออกจากปุย เนื่องจากเมล็ดของฝ้ายแก่นแปนี้จะเกาะติดกันรวมอยู่ใจกลางปุย ไม่กระจายตัวเช่นฝ้ายบ้านปกคิ

เมื่อมีเส้นใยหลากหลายจะมีของใช้หลากหลาย เช่น นุ่นเหมาะใช้ทำที่นอน หมอนชนิด หมอนขวาน ซึ่งด้วยเทคนิคการเย็บจะมีผนังผ้ากันนุ่นให้อยู่เป็นช่องกันนุ่นไหล เพราะใยนุ่นลื่น แต่ถ้าใยลื่นและไม่ขุดตัวเมื่อโดนน้ำจะมีजूป่าหรือजूผาคอกสีแดงสีเหลืองซึ่งจะเป็นใยที่คึกกว่านุ่น และถ้าจะทำเป็นเบาะบางหรือผ้าห่มฝ้าย ฝ้ายแก่นแปจะถูกเลือกมาใช้เพราะไม่ลื่น เกาะติดกัน ไม่เทกองรวมไปด้านใดด้านหนึ่ง เป็นความหลากหลายในธรรมชาติที่มีให้คนสามารถเลือกใช้ตามความเหมาะสม

ไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือง) นางน้อย นางคำ นางลาย เป็นพันธุ์ที่เลี้ยงกันทั่วไปในภาคอีสาน เพราะแข็งแรงและทนทานเหมาะกับสภาพอากาศร้อนแห้ง อีกทั้งใบหม่อนพันธุ์พื้นบ้าน หม่อนน้อย และหม่อนแตแลซึ่งมีลักษณะลำต้นเป็นเถา ใบเล็กกว่าหม่อนน้อยแต่มีใบตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่อำเภอปักธงชัย นครราชสีมาบอกว่า เป็นหม่อนเสริมในหน้าแล้ง ซึ่งปัจจุบันหายากมากแล้ว

การเลี้ยงไหมพื้นบ้านจะสอดคล้องและพึ่งพาธรรมชาติอย่างมาก กิ่งต้นเลี้ยวหรือคันทุลึง พืชทนแล้งในเขตอีสานได้ถูกนำมาใช้เป็นจ่อให้ตัวไหมเข้าไปทำรัง และเมื่อสาวไหมไม่ทันภายใน ๗ วัน ชาวบ้านจะต้องรีบนำรังไหมไปตากแดด เพื่อให้ตัวหนอนไหมตายก่อนที่จะถึงวัยที่จะต้องเจาะรังลอกคราบเป็นผีเสื้อ ซึ่งชาวบ้านเรียกตัวนี้ เพราะถ้ารังไหมทะลุ รังไหมจะจมน้ำไม่สามารถสาวเป็นเส้น นับเป็นเรื่องของคนและธรรมชาติที่ได้เรียนรู้ในการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อหนุนกัน การเลี้ยงไหมจึงทำได้ในช่วงหน้าแล้งไม่เหมาะสมหน้าฝน

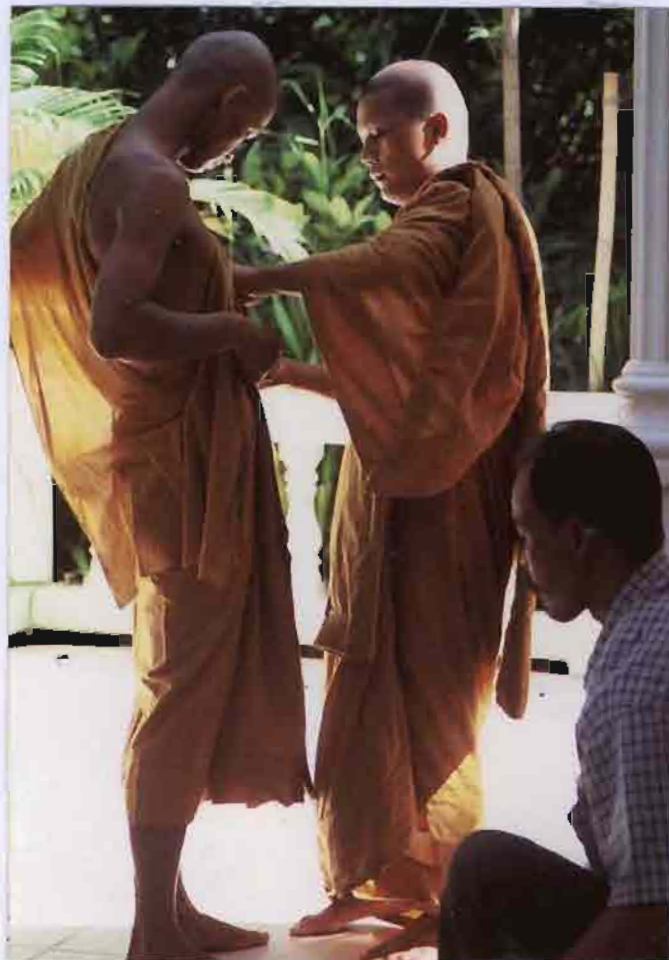
เพราะมีวัตถุดิบหลากหลายเช่นนี้ เมื่อนำมาใช้ในงานทอผ้าพื้นบ้านจึงสามารถสร้างสรรค์ชิ้นงานได้หลากหลาย ทั้งความหนาความบางและผิวสัมผัส ก่อให้เกิดเนื้อผ้าที่เหมาะสมกับการใช้งานและก่อให้เกิดมิติของความแตกต่างในเชิงงานออกแบบ

๓.๒.๒ ธรรมชาติให้สีหลากหลาย

ศิลปและวัฒนธรรมซึ่งเห็นได้จากภาพเขียนสีตามผนังถ้ำของมนุษย์สมัยโบราณ หม้อเขียนสี ค้นพบที่บ้านเชียง การทาสีตามร่างกายในการทำสงครามและพิธีศพ รวมทั้งของใช้และเสื้อผ้าที่มีสีสันทัน หลุมฝังศพโบราณในอียิปต์และอินเดีย ซึ่งให้เห็นว่ามนุษย์เรียนรู้การนำแร่ธาตุและพืชพรรณในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เกี่ยวกับ "สี" มาอย่างยาวนาน สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้บัญญัติพระธรรมวินัยให้ภิกษุจัดทำจีวรจากผ้าเก่าทิ้งหรือผ้าห่อศพมาเย็บต่อกันเป็นจีวรผืนใหญ่ ทรงแนะนำให้ "ย้อมผ้าด" เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มของภิกษุ

ภาพ

①

ศิลปะการใช้ผ้าผืนของพระภิกษุ

② ↑

ข่านครามทางใต้ (๒๕๔๔)

③ →

ต้นคราม (ใบเล็ก) และต้นฮ่อมใบใหญ่ (ด้านหน้า)
ที่ชาวม้งใช้ร่วมกันทั้งสองชนิด เพื่อการย้อมให้ได้สีน้ำ
เงินเข้มเกือบดำ

ฝาด ในทางขงหมายถึง "ฝาดสมาน" มีบทบาทช่วยให้โครงสร้างเส้นใยผ้าเก่าที่เริ่มยุบกลับแกร่ง แข็งแรง และความเข้มของสีฝาดกลับความละเอียดให้ดูสะอาดเข้มขรึม นี่คือนิยามปัญหาความรู้เรื่องฝาดได้ถูกนำมาพิจารณาใช้ในการย้อนสัทธิธรรมชาติ ช่วยให้สีจับติดแน่น ติดทน อย่างไม่ตายตัว และเมื่อฝาดให้สีเข้ม ความเปรี้ยวตรงข้ามกับฝาดก็ต้องให้สีอ่อน ด้วยหลักการนี้ ความเปรี้ยวและความฝาดได้กลายมาเป็นหลักของกรด และด่างในการย้อมผ้าในปัจจุบัน ทั้งส่วนของสีเคมีและส่วนของสัทธิธรรมชาติ ต่างกันที่สีเคมีจะให้ความเป็นกรดค่าที่ตายตัว แต่สัทธิธรรมชาติจะใช้หลักสัทธิธรรมชาติ ความเป็นกรดค่าในธรรมชาติมีหลากหลายไม่ตายตัว ทำให้หนึ่งวัตถุดิบจากพืชในธรรมชาติให้สีที่หลากหลายเมื่อรวมกับวัตถุดิบย้อมที่มีฤทธิ์เป็นกรดหรือด่างเท่าที่จัดหาได้จากสภาวะธรรมชาติรอบตัว พืชพรรณและธรรมชาติรอบตัวได้ถูกนำมาใช้อย่างมีพัฒนาการในแง่ของสัทธิธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการใช้ในชีวิตเกือบทุกด้าน

เมื่อพระพุทธองค์ทรงบัญญัติวินัยผ้าสามผืนเป็นเครื่องนุ่งห่มของภิกษุ เราได้เห็นศิลป์ของการใช้ผ้าผืนในอีกหลายรูปแบบรูปแบบหนึ่งโดยเฉพาะจีวรผืนหนึ่ง จะมีรูปแบบการห่มครองเฉพาะในประเทศไทยถึง ๕-๖ รูปแบบที่ล้วนงดงามเหมาะสม ซึ่งครอบคลุมทุกกิจกรรมและทุกฤดูกาลอย่างงดงามและทรงประสิทธิภาพ สมฐานะพระภิกษุสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า และในเชิงปัจจัยสี่ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นหัวใจของการพึ่งตนเองเพื่อเกื้อกูลแก่การบรรลุมรรค เราจะเห็นได้ชัดถึงการใช้อย่างมีภูมิปัญญาที่เป็น เกิดประโยชน์กับชีวิตนำไปสู่ความก้าวหน้ารู้แจ้ง นำเคารพศรัทธา เคารพพระพุทธองค์ และในทุกวันนี้เรายังได้เห็นภาพชนพื้นบ้านทั่วโลกและไทย โดยเฉพาะเอเชียทุกประเทศมีศิลปะในการใช้ผ้าผืนด้วยกันทั้งสิ้น เป็นเครื่องนุ่งห่มทุกวัน ทุกฤดูกาล อย่างมีวิธีการใช้ที่หลากหลายไม่ซ้ำกัน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนทั้งสิ้น

● สัทธิธรรมชาติย้อมผ้า เปลือกไม้ ใบไม้เกือบทุกชนิด ชาวบ้านจะรู้จักสังเกตว่า ถ้ามียางเหนียวและใบไม้ขี้ดัดมือถูกอากาศแล้วเปลี่ยนสี เป็นที่รู้กันในช่างย้อมผ้าว่าสามารถนำมาย้อมผ้าได้ดี ทุกส่วนของพืชที่มี "ฝาด" เปลือกต้น ราก ใบ ดอก ผล และเมล็ด ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการย้อมสีได้อย่างดี ซึ่งมีพืชหลากหลายให้รสฝาด

"ฝาด" เป็นนามธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำ เป็นสิ่งที่ชุมชนแต่ละชุมชนสามารถหาได้อย่างอิสระต่างรูปธรรมมากมาย รากข่อยป่าให้ฝาดสีแดง มะเกลือให้ฝาดสีดำ ใบสมอไทย ใบหูกวางและใบสมอพิเภกให้ฝาดสีเขียว แก่นเข้ให้ฝาดสีเหลือง เปลือกประดู่และใบอ่อนของต้นหนามคนทาให้ฝาดสีน้ำตาล ใบยูคาลิปตัสให้ฝาดสีเทา ฯลฯ

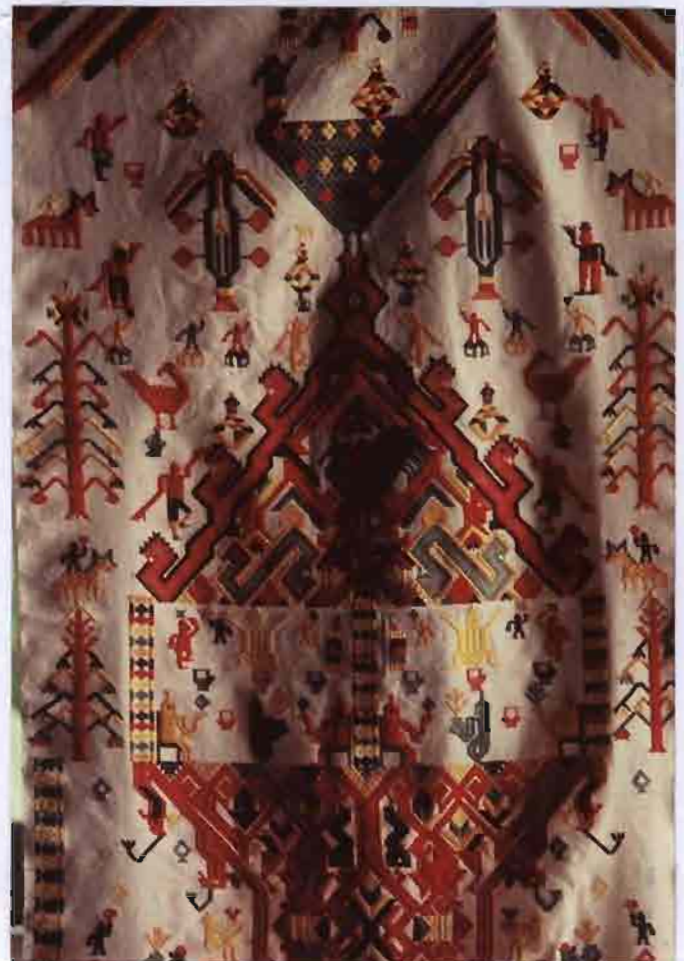
พืชให้สีน้ำเงิน ในบ้านเรา มีต้นครามที่ภาคอีสาน ต้นอ่อนและครามป่าขึ้นอยู่ทางภาคเหนือ รวมทั้งย่านครามทางภาคใต้

ต้นคราม พืชชนิดไม้สกุล *Indigofera*^{๑๒} ที่พบในแถบเส้นศูนย์สูตร เช่น ในประเทศอินโดนีเซีย อินเดีย จีน อเมริกา ไทย ลาว และญี่ปุ่น เป็นพืชให้สีน้ำเงินใช้กันอย่างกว้างขวางในทุกประเทศ และในประเทศเรา มีใช้กันอยู่ ๒ พันธุ์ คือ ครามบ้าน และครามป่า (ชะคราม)

๑๒-๑๓ เดิม สมิตินันท์. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พศ. ๒๕๔๔. ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ กรมป่าไม้

ลูกมะเกลือสด ต้องรอฤดูกาลหลังดำนา
จึงจะมีใช้ซ่อมผ้า ใช้ทำยา

การจกกลดลายตามแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ
ผ้าตุงบ้านไร่ อุทัยธานี

ดิว (๑๐)

จันท

ต้นอ่อม พรรณไม้สกุล *Strobilanthes*^{๓๓} เป็นพืชให้สีน้ำเงินที่มีอยู่ไม่กี่แห่งในโลก พบแถบบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย และประเทศอื่นที่เชื่อมต่อบริเวณนั้น มีชาวบ้านที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ยืนยันว่าเมื่อ ๔๐ ปีก่อน ต้นอ่อมจะมี อ่อมน้อย และอ่อมหลวง ปัจจุบันพบเพียงอ่อมหลวงเท่านั้น และยังพบต้นอ่อมที่บ้านคิ่วรง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ครามเหล็กขูด”

ย่านคราม เป็นพืชให้สีน้ำเงินที่ไม่แพร่หลายนัก โดยสภาพนิเวศย่านครามชอบขึ้นตามป่าธรรมชาติดั้งเดิมในระดับล่าง ขึ้นในเขตที่ชื้นมีร่มเงา หรือเลื้อยขึ้นพันต้นไม้ และพบว่าพืชชนิดนี้มีทั่วไปในบ้านเรา เช่นที่ภาคเหนือ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบที่ขอนแก่น สกลนคร ขาวบ้านอีสาน เรียกว่า “ใบเปือก” ส่วนภาคใต้ พบที่พัทลุงและบริเวณสวนสมรม บ้านคิ่วรง นครศรีธรรมราช ขาวบ้านคิ่วรง เรียกว่า “ครามไหมง” ภูมิปัญญาข้อมสีน้ำเงินจากพืชชนิดนี้สืบค้นได้ยากมาก เราไม่พบผ้าพื้นบ้านข้อมย่านครามในงานทอ แต่ยังมีผู้ซึ่งเคยได้เห็น ได้ขึ้น เคยได้ข้อมอยู่บ้าง และจากการศึกษาเอกสารต่างประเทศเกี่ยวกับต้นไม้ให้สีน้ำเงิน พบว่ายังไม่เคยมีการบันทึกถึงพืชชนิดนี้มาก่อน แต่มีการใช้ในลักษณะสีเทาเข้มในมาเลเซีย

● **สีธรรมชาติในอาหารและของใช้** ผลไม้ ดอกไม้ ที่มีกลิ่นหอม รสหวาน หลายชนิด ถูกนำมาประกอบอาหารและแต่งสีส้ม เช่น ขนมหาล สีส้มจากลูกตาลสุก ใบเตยทำขนมเปียกปูน ดอกอัญชันทำขนมขอม่วง ส่วนขมิ้นและพริกก็ช่วยให้แกงมีสีส้มน่ารับประทาน ของใช้ประเภทแหวนต้องแช่กับเปลือกประดู่ ลูกมะเกลือ หรือลูกตะโก แห้งจึงจะมีความทนทาน เส้นแหกระชับไม่แตกไม่พันกันยุ่ง ส่วนเมล็ดค้ำแสนั้นในปัจจุบันชนพื้นบ้านเขตลุ่มน้ำชลประทานยังนำมาใช้ทาหน้าและข้อมผ้าให้เป็นสีแดงส้มอยู่ (หมอชาวบ้าน ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒๗๘ หน้า ๕๐)

นับว่าเป็นความหลากหลายที่มีอยู่ในธรรมชาติ ซึ่งคนได้เรียนรู้และนำมาสนองความต้องการของชีวิต ในขณะเดียวกันเราจะเห็นได้ว่าชาวบ้านใช้ประโยชน์จากธรรมชาติตามฤดูกาล มีใบใช้ใบ ช่วงที่มีผลก็ใช้ผล เป็นการใช้ประโยชน์อย่างรู้จัก รู้ใช้ เกื้อหนุน พึ่งพา อยู่ร่วมกันอย่างมีความยั่งยืน

๓.๒.๓ ธรรมชาติให้แรงบันดาลใจ

ความคุ้นเคยจากการอยู่กับธรรมชาติอย่างพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ทำให้คนเกิดจินตนาการและพยายามถ่ายทอดหรือสื่อสารถึงกัน ในการศึกษาความหมายของลวดลายผ้าพื้นบ้านแต่ละถิ่นจะพบว่าธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญ เช่น โสร่งผู้ชายชาวอีสานนิยมทำลายตารางสี่เหลี่ยม เป็นการบ่งบอกถึงชีวิตที่อยู่ค้ำคาน มีการพัฒนาภูมิปัญญาการทำนา ลวดลายจากรูปทรงของสัตว์ เช่นลายแมงป่อง แมงงอด นาคเกี้ยว ม้า ช้าง นกยูง เป็นต้น ลวดลายจากรูปทรงของพืช เช่น ดอกพิกุล ดอกแก้ว ดอกหมาก เป็นต้น เหล่านี้ผู้ที่คิดค้นลวดลายต่างๆ น่าจะมีเจตน์จำนงบางประการที่จะสื่อสารกับผู้ที่ใช้หรือคนในสังคมให้รับรู้เรื่องราวรายละเอียดจากธรรมชาติรอบตัวที่ได้ถูกนำมาใช้ เพื่อให้เป็นนัยสำคัญของการรู้คุณค่าของสำนึกในความเท่าเทียมกันของสรรพสิ่งรอบตัว เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามครรลองคลองธรรม แสดงให้เห็นถึงการที่มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดี มีความอุดมสมบูรณ์

เสื้อปักมือ ของชาวMondavia ปี-1997

(Folk Art in the Soviet Union) 1997

(เนื้อผ้าปัก : นยวรี)

เสื้อปักกลอสติส ในศตวรรษที่ ๑๕ ของชาว Georgia

(Folk Art in the Soviet Union)

เนื้อผ้าปัก : นยวรี

๓.๓ มือและการทำด้วยมือ

เป็นความมหัศจรรย์และน่าทึ่งอย่างยิ่งที่ชิ้นงานอันวิจิตรมากที่สุดยังต้องใช้มือทำ สิ่งมหัศจรรย์อันน่าทึ่งของโลกใกล้ตัวเราที่สุด เป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ยิ่งใหญ่ด้วยฝีมือ คือ นครวัด ในประเทศกัมพูชา ความวิจิตรของงานแกะสลักหินทรายทั้งภายนอกและภายในองค์ปราสาท ความอลังการ ความยิ่งใหญ่ที่ยืนยาวมาเกือบพันปีจนถึงปัจจุบันนี้ แม้เทคโนโลยีที่ถูกพัฒนาไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องมือก่อสร้างทันสมัยมากมายที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นรวมถึงการใช้เงินทุนก้อนมหาศาล ก็ยังไม่มีสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ อันใดของโลกยุคนี้ ถูกจัดอันดับเข้ามาทดแทน

ศาสตราจารย์ Helmut Th. Bossert แห่งมหาวิทยาลัยฮิลด์สบูร์ก และผู้อำนวยการสถาบันโบราณคดีแห่งชาติของประเทศตุรกี ศาสตราจารย์เฮลมุด ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับงานหัตถกรรมและงานศิลปะพื้นบ้าน รวม ๑๒ เล่ม หนึ่งในหนังสือชุดนี้มีหนังสือศิลปะของชาวนาในยุโรป (Pleasant Art In Europe) และหนังสือศิลปะพื้นบ้านในยุโรป (Folk Art Of Europe) ซึ่งท่านผู้เขียนได้ระบุไว้ว่าหนังสือเล่มนี้ควรเป็นตำราอันน่ามหัศจรรย์ยิ่ง ในอันนี้จะเป็แรงบันดาลใจให้กับศิลปิน ช่างฝีมือ นักออกแบบ ครู รวมถึงผู้ที่รักจะทำงานอดิเรก อีกทั้งผู้ที่พิศมัยในสิ่งสวยงาม

ในบทนำตอนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ท่านผู้เขียนบรรยายไว้ว่า นอกเหนือรูปแบบที่ไม่ซ้ำกันของชิ้นงานผ้าอันเป็นศิลปะพื้นบ้าน ยังมีเรื่องการใช้สีสันและความวิจิตรเป็นอย่างยิ่ง เป็นคุณสมบัติเด่นอีก ๒ ประการ คือ

๑. ศิลปะพื้นบ้านจะบรรลุศักยภาพได้ เมื่อการย้อมสีเป็นกระบวนการแบบพื้นบ้าน (Home produced) และเส้นใยต้องย้อมโดยตัวชาวนาผู้ครอบครองภูมิปัญญานั้นเอง

๒. สีสันต่างๆ เป็นสีจากธรรมชาติอันได้มาจากพืชพรรณรอบตัวและดิน ซึ่งช่างย้อมเป็นผู้สรรหา

เมื่อก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ ๑๙ (ประมาณ ๒๐๐ ปีมาแล้ว) สีย้อมเชิงอุตสาหกรรมได้กระจายเข้าสู่หมู่บ้านด้วยสีอันหลากหลายยิ่งกว่า แต่นั่นมิใช่มุมมองทางศิลปะที่น่าสนใจ งานผ้าจำนวนมากได้ถูกผลิตจำหน่ายในชื่อของงานศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) ตามเดิม และขายเทียบเคียงกับของแท้ ซึ่งสามารถแยกแยะได้ชัดเจนจากภาพลักษณ์ของความหยาบ ที่ก่อตัวจากการใช้เงินเป็นตัวตั้งของระบบอุตสาหกรรม

ลักษณะเฉพาะของงานศิลปะพื้นบ้านแท้ๆ จะต้องเกิดจากวัตถุดิบและสีที่เป็นกระบวนการเฉพาะตัวของท้องถิ่น จึงจะเป็นที่ต้อนรับของลูกค้ายที่สนใจ ซึ่งนิยมที่จะใช้วัตถุดิบซึ่งเป็นของแท้ เพราะจะมีความทนทาน และนี่คือเหตุผลเพียงประการเดียวเท่านั้นที่ทำให้ผ้าทอ ผ้าปัก หรือผืนพรม คงความงดงามได้ตลอดไปเป็นศตวรรษ

ความมุมมองของคนในปัจจุบัน ซึ่งเติบโตในยุคของการขายใจเป็นเงิน เป็นการยากมากที่จะสามารถทำความเข้าใจได้ว่า จะมีหญิงใดที่ใช้เวลาเป็นปีเพื่อทำชุดอันเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชน ซึ่งทำมาจากเส้นใยที่ทำด้วยมือ ทอเป็นผืนผ้าด้วยมือตนเอง รวมถึงการเย็บการปักแต่งโดยตัวเธอเองทั้งหมด สร้างสรรค์ด้วยมือชาวนาแท้ๆ โดยตลอด

ผ้าจก บ้านทับหลวง อุทัยธานี สืบเชื้อสาย
ชาวไทวน ผู้นำเทคนิคมาใช้ในชีวิต
ประจำวันครามและครั้งบนฝ้ายและไหม
การจกต่างวัสดุดิบต่างสีตามที่เหมาะสม อย่าง
เคารพในวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นศิลปะที่เกิดขึ้นจาก
ชีวิตจริงที่มีได้ปรุงแต่งให้ตามใจตน

อิมพริ้นท์ผ้าจก จันทบุรี

ผ้าชิ้นขาวโป้ว สุพรรณบุรี ด้วยการใช้นิ้ว
อย่างอิสระในการทอจนกระทั่งเป็น
เทคนิคที่เรียนรู้ในลำดับที่ ๒ ในวัยสาว
ถึงแม่ลูกอ่อน และพัฒนาการถึงขีดสุดของ
ลำดับนี้ ลวดลายจะปรากฏเฉพาะด้านหน้า
ด้านหลังเรียบเนียน

การจก

อิมพริ้นท์ผ้าจก จันทบุรี

มือที่อ้วฝ้าย (๒๕๔๕)

มือที่คิดฝ้าย (๒๕๔๕)

ชิ้นงานที่สวยสดงดงามเช่นนี้ สร้างสรรค์มาจากหญิงชาวบ้านที่มีภาระกิจมากมายเหลือคณากับงานเกษตร แต่เธอยังทุ่มเทเวลาที่ว่างอยู่ในช่วงเวลาค่ำคืนของฤดูหนาว เพื่อการประดิษฐ์ประคอยเครื่องนุ่งห่มเหล่านี้

และสิ่งที่เป็นพิเศษอย่างยิ่งคือหญิงชาวบ้านเหล่านี้ มีมานะอย่างยิ่งที่จะทุ่มเททักษะทั้งหมดด้วยใจรัก โดยมีได้นีกพะวง กับเวลาหรือเงิน

ด้วยประการฉะนี้ ชิ้นงานอันเป็นศิลปพื้นบ้านจึงทรงคุณค่าอย่างไม่สามารถเทียบได้กับงานหัตถกรรมธรรมดาหรืองานเลียนแบบใดๆ ไม่ว่าจะเทียบจากคุณภาพวัตถุดิบ หรือความเอาใจใส่ หรือความมุ่งมั่นในการที่จะทำในสิ่งที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

ศาสตราจารย์เฮลมุท เสือชีวิตในปี ค.ศ. ๑๙๖๑ และหนังสือ Folk Art Of Europe ได้ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ โดยสำนักพิมพ์ Rizzoli International Publication Inc มลรัฐ นิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา

๓.๓.๑ มือในกระบวนการทอผ้า

ผ้าขาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยเกี่ยว เครื่องทอผ้าอย่างง่ายก็สามารถทอผ้าได้ชิ้นงานที่แตกต่างหลากหลายไม่ว่าจะเป็นการสร้างลวดลายจากการทอหรือการจกที่เป็นการสร้างลวดลายจากการเสริมด้วยเฉพาะแห่งซึ่งจะใช้ไม้บ้าง ขนเม่นบ้าง หรือนิ้วมือ ซึ่งการทำจกจะใช้เครื่องมือมากที่สุดเพียงเท่านี้ แต่จะทำให้เกิดลวดลายได้ไม่มีขีดจำกัด การจกหรือการถักด้วยการใช้นิ้วมือจะทำให้ลายจกมีสีสันมากมายใน ๑ ลาย ๑ แถว การจกและเกี่ยวของชาวเขาคืออิสระภาพอย่างที่สุดของการทอผ้า ด้วยเครื่องมือน้อยชิ้น ความตายตัวของลวดลายยังไม่มี สามารถสร้างลวดลายได้ทั้งปกติ คือ บนเส้นยืน เส้นพุ่ง ให้เป็นลายบนเส้นด้าย หรือลายที่เกิดจากเทคนิคการถักด้ายยืน หรือเทคนิคการสร้างลายด้วยเส้นพุ่ง หรือการเลือกเส้นเล็กเส้นใหญ่สลับเข้ามาเป็นเส้นพุ่ง หรือพุ่งข้ามเส้น เทคนิคเหล่านี้ยังถือว่าเป็นเทคนิคการทอด้วยฝีมือปกติ แต่ถ้าเริ่มสร้างเส้นด้ายใหม่ หรือแทรกลูกเดือย ลูกปัดเพิ่มเข้าไปในเส้นด้ายพุ่ง ต้องใช้มือล้วนๆ จะมีเครื่องมือช่วยหนุนแรงไม่ได้ และมือล้วนๆ นี้ก็ต้องเป็นทักษะหรือฝีมือของผู้ทอที่จะรังสรรค์เฉพาะตน จะมัดปมทั้งสายยาว เล่นลวดลายต่างๆ ได้อย่างอิสระด้วยการใช้เทคนิคซับซ้อนเพียงใดและจะเติมสีสันแค่ไหน ไม่ต่างจากการวาดภาพแล้วระบายสีตามใจนึก และเป็นเรื่องที่น่าทึ่งอยู่ว่าความวิจิตรในภาพวาดส่วนใหญ่มีการร่างแบบลงในกระดาษก่อนลงเส้นลงสี แต่ช่างฝีมือทอผ้าที่งดงามอย่างวิจิตรไม่มีการร่างแบบในกระดาษก่อนทอ เกิดด้วยความตั้งใจและมือที่ชำนาญการ นั่นคือ "ฝีมือ" งานทอผ้าราชสำนักในบ้านเราทั้งหมดต้องใช้ช่างฝีมือทำให้ประจักษ์ชัดเจนว่าความพิเศษต่างๆ บนผืนผ้าไม่สามารถเกิดขึ้นได้ โดยการทุ่มเทใช้เครื่องจักรเครื่องมืออย่างมากมายที่ตายตัวแต่อย่างใด

จากดอกฝ้าย กลายเป็นเส้นฝ้ายได้ผ่านการใช้มือป้อนดอกฝ้ายเข้าเครื่องอ้ว เพื่อแยกเมล็ดออกจากปุย แล้วนำไปทำให้ปุยฝ้ายฟูละเอียดสม่ำเสมอด้วยสองมือที่จับกันดีด ปุยละเอียดผ่านมือจับแต่งให้เป็นแผ่นพอเหมาะ และม้วนด้วยการใช้มือหนึ่งถือฝ้ายม้วน อีกมือป้อนแผ่นฝ้ายล้อฝ้ายเป็นด้ายฝ้ายเป็นแท่งเท่านั้นมือ แล้วจึงนำไปเส้น (ปั่นด้าย) โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า หลา เพียงอาศัยจังหวะการผ่อนและบีบดึงด้วยมือข้างหนึ่ง

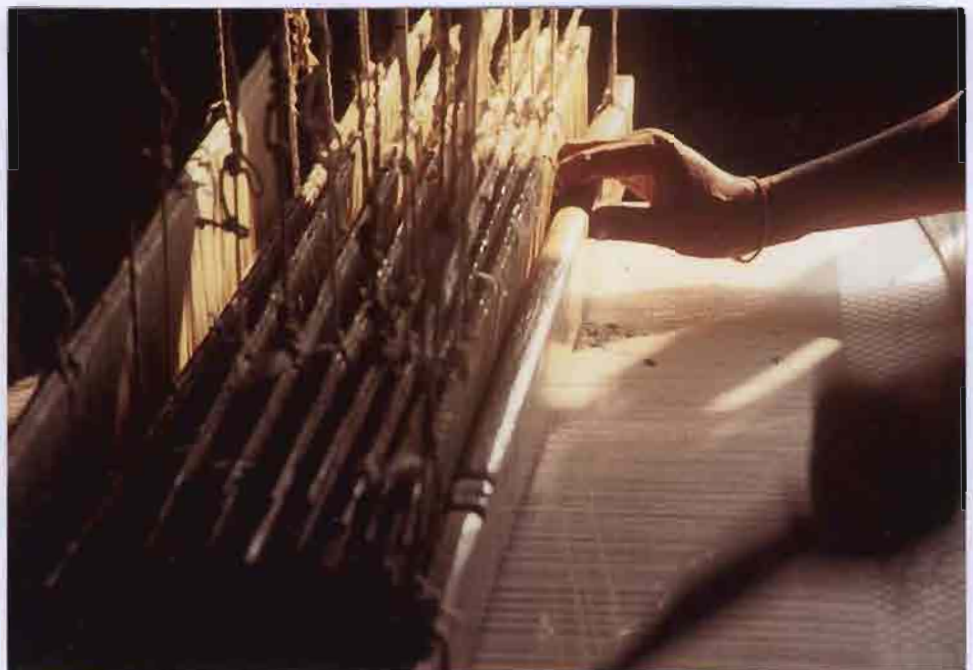

มือที่สาวไหม (๒๕๔๕)

มือที่คั่นด้าย (๒๕๔๕)

ภาพ

มือที่กระทบทพิมพ์

อีกข้างหมุนวงล้อซึ่งทำงานสัมพันธ์กันอยู่ข้างขวา ก็จะได้ ฝ่ายเงิน ขนาดเล็กขนาดใหญ่ตามแรงบีบและความเร็วช้าของการหมุน ได้เส้นฝ่ายแข็งแรงนุ่มนวลหลายขนาดใช้กับกระบวนการทอดผ้าตามต้องการ

จากฝักหลอก แต่ละฝัก (แต่ละรัง) มาเป็นเส้นใยไหมขนาดเล็กละเอียด คือ ไหมน้อย ซึ่งเป็นใยชั้นในสุดของเปลือกรังไหม ผ่านมือสองข้างที่ทำงานกับพวงสาวที่หนีบอยู่กับปากหม้อต้มรังไหม มือหนึ่งจับไม้ตี คอยเกลี่ยรังไหมกับอีกมือหนึ่งที่คอยจับดึงเส้นไหมอย่างเบาเมื่อผ่านลูกกรอก ดึงแล้วปล่อยๆ ได้เส้นไหมชั้นนอกขนาดใหญ่ ไหมชั้นในมีขนาดเล็ก ซึ่งแยกแยะได้จากการสาวมือ

มือที่คัด้ายหรือเดินด้าย เป็นการเตรียมด้ายทางขึ้น (ชาวบ้านเรียก ทางเครือ) กรอด้วยใส่อกแต่ละอ้าอาจจะเตรียมเส้นด้าย ๔ อ้า ถึง ๑๒ อ้า คือ ๑๒ เส้น นั่นหมายถึงเส้นด้าย ๑๒ เส้นที่ผ่านมือนำไปพันหลักคัน (หลักฝัด) สลับไปมาเป็นร้อยๆ รอบ จนกว่าจะได้ครบจำนวนหลบ คือหน่วยนับความกว้างของหน้าผ้า ๑ หลบมี ๔๐ รูฟิม ๑ รูฟิมมี ๒ เส้น ดังนั้น ๑ หลบจึงมีเส้นด้าย ๘๐ เส้น เพื่อนำไปสอดผ่านรูฟิมทีละเส้น ทีละเส้นให้เข้าไปเรียงร้อยผ่านรูฟิมผ่านตะกอกที่มีความถี่ชิดด้วยมือ

มือที่กระทบฟิม ซึ่งทำงานสัมพันธ์กับมือที่พุ่งกระสวย จะหยิบเส้นขนาดไหน สีใด หรือกระทบหนักกระทบเบาเพื่อให้เกิดผ้าเนื้อหลวมขนาดผ้าถุง หรือเนื้อแน่นแบบชิ้นเนื้อดี หลากสีสันทำได้ด้วยมือ และเนื้อผ้าที่เกิดจากการทอดด้วยกี่พื้นบ้าน และเส้นใยที่ทำด้วยมือนี้มีคุณสมบัติพิเศษ คือ ความไม่ยับเกร็งและมีความยืดหยุ่นพอเหมาะของเนื้อผ้า อันเป็นที่มาของฝ่ายเนื้อทั้ง เนื้อผ้าไหมพื้นบ้านที่นุ่มเนียนไม่ยับ ไหมสาวมือทอดมือหลังจากซักล้างน้ำขาวที่เกิดจากการหวีเส้นไหมให้แจ้งในขณะที่ทอดแล้ว เนื้อผ้าไหมจะมีความนุ่มนวลทั้งตัว ลองกำด้วยมือแล้วปล่อยผ้าไหมจะคลายเหมือนเดิม ไม่มีการยับแบบหักเหมือนเนื้อผ้าไหมที่ทอดจากเส้นใยไหมจากโรงงานและทอดด้วยกี่กระตุกหรือเครื่องจักร เพียงใช้มือให้มากขึ้นในทุกขั้นตอนจะทำให้ได้ผ้าเนื้อดีมากขึ้น ลวดลายหลากหลายอิสระมากขึ้น และที่สำคัญคือกระบวนการเรียนรู้ไม่ขาดตอน จากเริ่มต้นไปสู่ความชำนาญ จากง่ายไปสู่ความซับซ้อน จากเด็กเล่นปุยฝ้ายสนุก ก้าวสู่ช่างฝีมือโดยเป็นไปเอง พาทำวันละเล็กละน้อย สะสมไปจนเต็ม ภูมิรู้ หลักการของบรรพชนที่นำไปสร้างชิ้นงานอย่างอิสระให้เป็นปัจจัยพื้นฐานของชีวิต

๓.๓.๒ มือในการประดิษฐ์เครื่องมือ

ผืนผ้า เครื่องนุ่งห่มจะขาดเสียซึ่งฝีมือพ่อบ้านมิได้ ผ้าผืนหนึ่งจะมาจากฝีมือของทั้งพ่อบ้านและแม่บ้าน เครื่องมือเครื่องใช้ทุกขั้นตอนในกระบวนการทอดผ้าเกิดจากฝีมือของช่างพ่อบ้านที่ได้ประดิษฐ์คิดค้น เริ่มจากเครื่องดัดฝ้ายจะมีไม้ ๒ ชิ้น ที่เกาะเป็นเกลียวขบกัน ต้องใช้ไม้แข็ง เหนียว ลื่น ไม่เปราะ เพราะต้องขบกันแน่น และส่งปุยฝ้ายได้ดี ไม้คือ ไม้เถิง หรือหีบป่าจะใช้งานนี้ได้ดี เลียนเนียน เนื้อเหนียว ส่วนกันดัดฝ้ายใช้ ไม้ซาง ไม้ตาลจะเหนียวและแข็งโก่งเป็นคันทำให้แรงดัดดี ส่วนก้อดัดต้องใช้ไม้ต้นเล็กๆ เช่น ไม้รวก ตรงโคนต้นจะจับกระชับถนัดมือ แผ่นรองล้อฝ้าย แผ่นเรียบลื่น ไม้เลี่ยนเนียน เช่น ไม้ตะแบก ไม้ตะเคียน หรือไม้มะเกลือ จะทำได้ทั้งแผ่นรองและไม้ล้อฝ้าย ใช้ทนทานไปชั่วลูกชั่วหลาน ล้อได้ลื่น คิวฝ้ายจะสวย เข็นได้ง่าย ส่วนตัวหลาดต้องใช้ไม้หนักคือ ตะเคียนหินหรือประดู่ จะมีน้ำหนัก เมื่อหมุนกงแล้วฐานจะนิ่งไม่เลื่อนไม่ปลิวตามแรงหมุน บีบ ดึง ผ่อนปล่อยคิวฝ้ายให้เป็นเส้นสวยได้อย่างใจนึก เครื่องมือเครื่อง

ภาพที่ ๑

มือที่ลอกหนัง

มือที่มัดหนัง

มือที่สับหูก

ใช้เหล่านี้ต้องเกิดจากการสะสมภูมิปัญญาในการรู้จักวัสดุตามธรรมชาติ และต้องทำจากวัสดุหลายชนิดเพื่อให้เหมาะกับความต้องการใช้งาน และเหมาะกับสรีระของคน มีความพอเหมาะพอดี ไม่ฝืนร่างกาย เช่น ฟืมที่ใช้ในการทอผ้าไม่เคยปรากฏว่ามีหน้ากว้างกว่าแขนสองข้างที่กางออกไป เมื่อประดิษฐ์ขึ้นเองอย่างนี้ การซ่อมแซมปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมในการใช้งานย่อมทำได้เองทุกขณะที่จำเป็น เช่น พวงสาวที่ใช้ในการสาวไหม มีขานับที่ออกแบบให้เป็นไม้แผ่นบางเหนียวให้รับแรงดึงยึด สามารถยับได้ตามขนาดของปากหม้อที่ใช้ดมรังไหม นี่คือศักยภาพและความสำคัญของ “เทคโนโลยีพื้นบ้าน” ที่มีลักษณะและขั้นตอนในการใช้ทอผ้าพื้นบ้านเหมือนกันทั่วโลก หากมีการออกแบบที่แตกต่างกันตามวัสดุและรายละเอียดเล็กน้อย เช่น ขนาดและลูกเล่นตามสนุก หรือลวดลายตกแต่งบนเครื่องมือให้ดูถูกใจคนทำ เอาใจคนใช้เป็นพิเศษ

งานหัตถกรรมและการใช้งานเป็นสิ่งที่ควบคู่กันของ “ศิลปะพื้นบ้าน” คือชิ้นงานหัตถกรรมที่ใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวัน เกิดจากการสร้างสรรค์ให้ทั้งความงดงาม และทั้งใช้ได้อย่างที่ผลอันเกิดมาจากการใช้เครื่องมือ นั้น ต้องดี เหมาะจะด้วย

นี่คือผลพวงของการพัฒนาการพึ่งตนเองโดยตรง คนพื้นบ้านจะเชี่ยวชาญในการใช้มือ เพราะไม่ได้พึ่งความสะดวกใดๆ เช่นคนในเมือง นิ้วมือทั้งสิบถึงขยับจับโน่นจับนี่ได้คล่องแคล่วเต็มศักยภาพของมือที่ธรรมชาติให้มา นิ้วทุกนิ้วจะถูกใช้งานจนแข็งแรง และคล่องแคล่วเสมอกัน จะสังเกตเห็นความแตกต่างของมือคนพื้นบ้านจะดูแข็งแรง มีพลังพร้อมสำหรับการจับ บีบ หยิบ ยก พร้อมสำหรับการทำอยู่ทำกิน หาอยู่หากินสมกับคำว่า “ชีวิตนี้อยู่ในกำมือของเราแล้ว” เพราะความมั่นคงในชีวิตของคนพื้นบ้านจะมีได้จากสองมือทำ และความก้าวหน้าในชีวิตได้ครบถ้วนในศักยภาพแห่งปัจเจกที่ สม่ำเสมอที่กันอย่างสมบูรณ์ทั้งชายหญิงทั้งในขอบเขตของสังคมและครอบครัวโดยไม่แข่งขันหรือเกี่ยงงอนในวิถีชีวิตพื้นบ้าน

- มือและการทำด้วยมือ ในกระบวนการทอผ้าพื้นบ้านทั้งหมดและในงานหัตถกรรมอื่น ๆ เช่น มือที่ปั่นหม้อ มือที่จักสาน มือที่แกะสลัก จึงหมายถึง “ทักษะฝีมือ” ที่มีพัฒนาการเพิ่มพูนขึ้นทุกขณะตามประสบการณ์ ทำให้เกิดความเชี่ยวชาญ มีความชำนาญมีความแม่นยำค้างใจ สามารถสร้างสรรค์ชิ้นงานได้อย่างอิสระ ไม่มีข้อจำกัด ปรากฏเป็นลักษณะพิเศษของศิลปินพื้นบ้าน คือ สร้างชิ้นงานที่มีความงดงาม และใช้งานสนองวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงอย่างเหมาะสม

- ในประเด็นการทำด้วยมือนี้ มีข้อสังเกตว่า หากมองด้วยสายตาของผู้บริโภค นักเทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือนักอุตสาหกรรมมักจะมองว่าการทำด้วยมือ ล้าช้าเสียเวลา เพราะทำได้ทีละชิ้น ทำทีละมากๆ ไม่ได้ เพราะคนในเมืองจะชินกับความเหมือนที่เดินออกมาจากโรงงานอุตสาหกรรมครั้งละเป็นหมื่นเป็นแสนชิ้นจากเครื่องจักรราคาแพง อย่างมีมาตรฐานอุตสาหกรรม จึงใช้ความเคยชินมองมายังงานพื้นบ้าน และเสนอเอามาตรฐานอุตสาหกรรมมาเป็นมาตรวัด ทั้งๆ ที่เป็นคนละบริบท คนละจุดหมายโดยสิ้นเชิง สินค้าอุตสาหกรรมจะมีเรื่องของความเก่าใหม่ และยุทธการราคาผนวกการโฆษณาชวนเชื่อ จะไม่มีมิติของคุณค่าและฝีมือ เช่นงานพื้นบ้านแท้ คำว่า“ฝีมือ”จะไม่สามารถนำไปใช้กับงานที่ผลิตโดยโรงงานอุตสาหกรรมใดได้ จะมีเพียงคำว่าสวยดี แปลกจัง ลอยๆ เท่านั้น จะไม่มีคำว่าฝีมือดีขนาดนี้ใครเป็นคนทำ ไม่เคยมีมาก่อนเลย

ภาพ

ผู้เฒ่ากับจักสานซึ่งถือเป็นการพักผ่อน
บ้านโคกภูเก่า (๒๕๔๕)

แม่ทำไว้ ลูกได้เห็น ได้ลองทำ กระบวนการพ่อแม่พาทำ
ที่สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นไปเอง บ้านตาล
เหนือ อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ (๒๕๓๘)

อ.โคก

อ.ฮอด

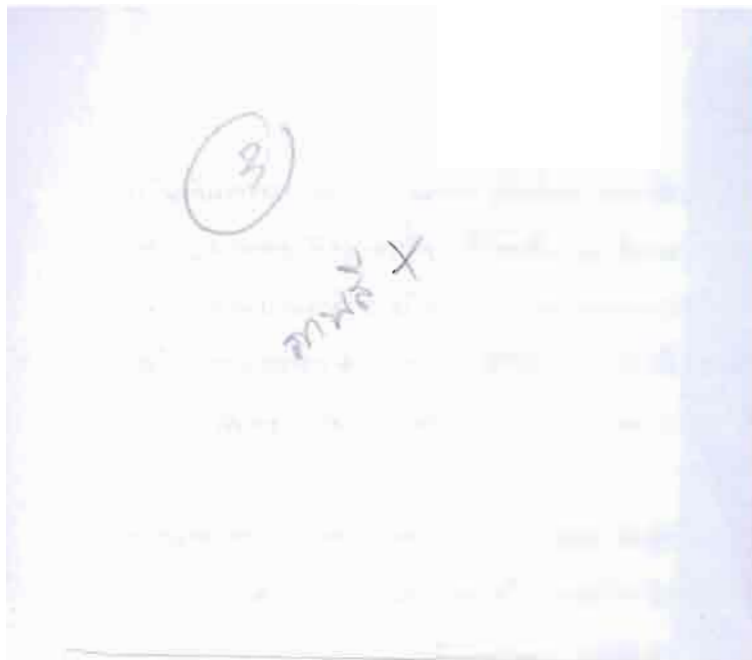
เพราะค่านิยมของชาวเมืองเป็นผู้กำหนดให้เกิดการบริโภคโดยไม่ต้องผลิตเอง เพราะการผลิตเป็นงานของอีกชนชั้น คือคนใช้แรงงาน ฉะนั้นชาวเมืองที่ใช้สมองจึงต้องเลือกจ่ายเงินซื้อของบริโภคสนองความต้องการเพียงอย่างเดียว จากความหวาดหวั่นต่อความกลัวว่าจะหมดเวลา ต่อความไม่สะดวกสบายใดๆ ที่จะเกิดขึ้น ทำให้ต้องซื้อหาความสะดวก ซื้อเวลาต่างๆ นานา ด้วยการมุ่งหน้าหาเงิน สอนองความสะดวกจนต้องหายใจเป็นเวลา และท้ายสุดความมั่งคั่งในชีวิตจะถูกเวลาและความสะดวกดึงไปจนเครียด หมดพลังเรี่ยวแรง

แต่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านซึ่งมีอิสระในการใช้เวลาของตนเอง การทำจักสาน ทอผ้า คือเวลาของการพักผ่อน หลังจากเสร็จงานหลักในไร่นาและงานอื่นๆ และสำหรับช่างฝีมือที่ชำนาญการ การเงินฝ้าย สาวไหม ทอผ้า นับว่าเป็นเรื่องง่ายขายที่สุด และสามารถได้ชิ้นงานออกมาในเวลาที่ชาวเมืองเห็นว่า เวลาหลังเลิกงานคือเวลาพักผ่อน

การซื้อวัตถุดิบจากตลาดที่เป็นเหตุผลของความสะดวกและรวดเร็ว จะเป็นการตัดตอนการพึ่งตนเอง และตัดตอนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทอผ้าอย่างยิ่ง ด้วยความรู้พื้นบ้านเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติโดยตรง เกิดลักษณะให้คนดู อยู่ให้เห็น เป็นการถ่ายทอดการเรียนรู้ในชุมชนจากพ่อแม่สู่ลูก คือโรงเรียนได้ดูบ้าน โรงเรียนชุมชน ดังคำกล่าวของปาลองที่เล่าให้ฟังว่า "จบ ป.๔ ออกจากโรงเรียน แม่พาตาหูกใช้พิมพ์ ๗ หลบ สอดรูละเส้น เขียนไว้ เวลาออกเรือนจะได้เฮ็ดใช้ของเจ้าของ เป็นสาวมาชวนหมู่ "ลงช่วง" ผูกเงินฝ้ายแข่งกันในตอนค่ำ หาพินก่อไฟ หมกมัน ได้กระบอง เงินฝ้ายออกไหม สนุกสนานได้ลงช่วงครั้งสุดท้ายเมื่ออายุ ๑๒ ปี พอไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านก็หยุด เปลี่ยนไปเงินบ้านใครบ้านมัน"^{๙๔}

การฟื้นฟูผ้าทอพื้นบ้านจึงไม่ใช่เรื่องของชิ้นงานสวยไม่สวย แต่หมายถึงการสร้างสรรคชีวิตวัฒนธรรมอันดีงามให้แข็งแรงขึ้นมาอีกครั้ง ทั้งสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นชีวิตจริง เป็นครอบครัว เป็นพี่น้องเป็นพ่อแม่ พากันดำเนินชีวิตอย่างมีแก่นสาร มีครรลองคลองธรรมสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม และถ่ายทอดภูมิปัญญาให้สืบต่อ มีความมั่นคงทั้งกายและใจ สามารถบอกคนรอบข้างอย่างเต็มปากและเต็มใจได้ว่า เราเป็นใคร กำลังทำอะไร สิ่งที่ทำมีประโยชน์ต่อตัวเราและสังคมเช่นไร และความรู้ที่เรามีอยู่นี้คือความรู้ที่สามารถพาเราทำอยู่ทำกินสร้างสรรค์ปัจจัยสี่ให้กับตนเองและครอบครัวได้จริง ไม่อดไม่ยากอย่างแท้จริงหรือไม่

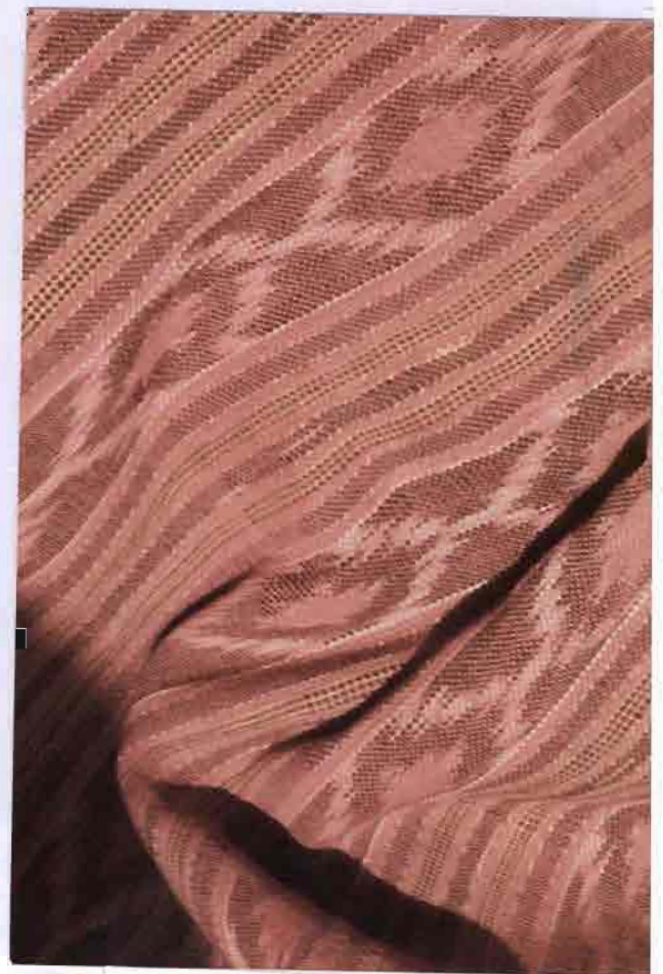
^{๙๔} สัมภาษณ์ นางลอง หงษ์ภู, กรรมการกลุ่มโคกภู, วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๔๔

ผู้เฒ่าหญิงจีนฝ้ายครามมัดหมี่ ไล่น้ำหนักอ่อนแก่ของการ
ข้อมคราม เสื้อ ๒ บาท (ข้อม ๒ ครั้ง) ชิ้น ๓ บาท
บ้านโนนเรือ สุกตนคร (๒๕๔๕)

X
นอวัก
ผู้เฒ่าหมี่สไบแพรวา ภาพสีนู้
(สารคดี ปี ๒๕๔๔)
นอวัก

จีนฝ้ายหมี่คัน กลุ่มแพรวพรรณ (๒๕๔๕)

บทที่ ๔

ผ้าทอพื้นบ้านอีสาน

เห็น ผ้ามัดหมี่ ต้องนึกถึง อีสาน

จะหาตัวชวบ้านทอผ้า

เกือบทุกคนที่สนใจต้องนึกถึง ภาคอีสาน

เห็น ผ้าชิ้นสั้น ต้องยกไว้ให้พวก “คนลาว”

เห็น ผ้าไหมนึกถึง อีสาน

เห็น แพรว เป็นสัญลักษณ์ที่เชิดหน้าชูตาของภาคอีสาน

“ผ้า” เป็นความภูมิใจอย่างยิ่งของชิ้นงานที่เป็นตัวแทนของภาคอีสานได้เต็มภาคภูมิ เพียงเห็นผ้าบอกได้ทันทีถึงภูมิภาค และเพียงเห็นผ้าบอกได้ทันทีว่า คือ “ผ้าไทย” รู้จักประเทศได้ด้วยฝีมือชาวบ้าน อาจกล่าวได้ในมุมมองนี้ว่า ภาษาผ้าเด่นชัดกว่าภาษาพูด ภาษาเขียน

อนึ่ง เมื่อกล่าวถึง “ผ้าอีสาน” ในความรับรู้และความเข้าใจของคนในสังคมส่วนใหญ่จะนึกถึง “ผ้าไหมมัดหมี่” จากอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น ไหมปักธงชัย หรือไหมสุรินทร์ แต่จากการสืบค้นที่ลึกลงไปในรายละเอียดเพื่อศึกษาลักษณะผ้าทอพื้นบ้านอีสาน รวมทั้งเรื่องราวที่มาของผ้าแต่ละถิ่นในพื้นที่นำร่องของโครงการวิจัย และนอกพื้นที่ในเขตภาคอีสาน ทำให้ได้ประจักษ์ชัดถึงศักยภาพแห่งภูมิปัญญาของ “คนพื้นบ้านอีสาน” ซึ่งได้ประกาศเอกลักษณ์และศักดิ์ศรีของชุมชนผ่านผ้าทอพื้นบ้านเอาไว้ในหลายมิติอย่างลึกซึ้ง มีความแตกต่างหลากหลาย สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องส่งผ่านเรื่องราวที่มีคุณค่าให้สังคมรับรู้และเกิดความภาคภูมิใจ

ประวัติศาสตร์อีสานเริ่มต้นที่ แอ่งสกลนคร เมื่อย้อนอดีตไปประมาณ ๕,๐๐๐ ปี มีการค้นพบหลักฐานการทำมาหากินของชุมชนบ้านเชียงที่มีอารยธรรมเก่าแก่ของโลก คือ ข้าว เครื่องปั้นดินเผา และรอยเสกผ้าบนกำไลแขนสำริดของโครงกระดูก แสดงให้เห็นว่าขณะนั้นชุมชนบ้านเชียงได้รู้จักปลูกข้าว ทำภาชนะดินเผา ทอผ้า และมีประเพณีฝังศพแล้ว สามัญภัยหลักของชีวิต คือ อาหาร เครื่องใช้ในบ้าน และเครื่องนุ่งห่ม ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่อีสานเหนือในวันนั้นทำได้แล้ว ฟังตนเองได้แล้ว มีอารยธรรมสูงแล้ว และด้วยเหตุที่แอ่งสกลนครเป็นที่ราบสูงซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติ มีป่าเต็งรังที่มีพืชพรรณและสมุนไพรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง นับว่าเป็นรากฐานที่เอื้อให้กลุ่มชนบริเวณแอ่งสกลนครสร้างอารยธรรมของตนเองขึ้นได้และสืบทอดถึงปัจจุบัน

นอกจากนั้น อีสาน ยังประกอบไปด้วยกลุ่มชนที่หลากหลายไม่น้อยกว่า ๒๐ ชาติพันธุ์ที่ชัดเจนกระจายอยู่ใน ๑๘ จังหวัดของภูมิภาคนี้ หมายความว่าอีสานมีวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มชนที่แตกต่างหลากหลายยิ่ง และกลุ่มชนที่เป็นวัฒนธรรมหลักของภาคอีสานที่ยังสืบทอดวิถีวัฒนธรรมจากบรรพชนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัดเจน คือ วัฒนธรรมการทำอยู่ทำกิน คนอีสานกระจายไปทั่วทุกจังหวัดในทุกวันนี้

ภาพที่ ๓

๑

การนุ่งห่มผ้าผืนของชาวไทยเขมร บ้านโพนพิสัย
จ.ร้อยเอ็ด แสดงลักษณะเฉพาะกลุ่มแดงจากครั้ง
เหลือองเข ดำมะเกลือ (๒๕๔๕)

ธันวาคม

เพราะมีฝีมือในทางปักจัญสี ที่ฝังรากลึกในสายเลือด มีรตเงินขายข้าวเหนียวส้มตำ มีคนอีสานรับจ้างงานก่อสร้างอาคาร สะใภ้อีสานยังคงฝันจะให้มิกั๋นทอผ้าและกระดือร่อนเสมอเมื่อมีโอกาส

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงวัฒนธรรมการทอผ้าที่ชัดเจน คือกลุ่มชาวไทเชื้อสายเขมร กลุ่มชาวไทเชื้อสายลาว และกลุ่มภูไท ความเป็นกลุ่มชนดังกล่าวและสภาพภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่นของภาคอีสานได้เป็นที่มาของความเป็นผ้าพื้นบ้านอีสานที่คงเอกลักษณ์เฉพาะตนอย่างหลากหลาย

ผ้าอีสาน คือ ผ้ามัดหมี่ นี่คือ เรามองที่ เทคนิค

ชาวอีสานนุ่งซิ่น นี่คือ เรากำลังมองที่การนุ่งห่ม

ผ้าไหมต้องยกให้อีสาน นี่คือ การให้น้ำหนักที่วัดดูดิบ

สไบแพรวา เป็นงานสวยที่ต้องมีเป็นหน้าเป็นตา นี้รู้ว่า อีสานเด่นที่ฝีมือ

ทั้ง ๔ ประเด็นนี้ คือ วัดดูดิบ เทคนิค ฝีมือ และการนุ่งห่ม เป็นหลักใหญ่ๆ ที่ทำให้คนภายนอกสะดุดตา แต่ทั่วไปจะจบลงที่รูปแบบ ความชอบ ความไม่ชอบ หรือความถูก ความแพง และไม่สนใจค้นหาความหลากหลายอันเป็นคุณค่าที่น่าสนใจอย่างแท้จริง เพราะเมื่อเพ่งเล็งที่เทคนิค สามารถกล่าวได้ว่า ผ้าอีสานมีเทคนิคการทอทุกเทคนิค ครบถ้วนกระบวนการทอหลักใหญ่ๆ ในโลกนี้ หรือกล่าวในมุมมองศิลปะการนุ่งห่มที่ลึกซึ้งลงไป คือศิลปะในการใช้ผ้าผืนในชีวิตประจำวัน ทั้งชาย หญิง มีรูปแบบนุ่งห่มที่หลากหลาย โปก พัน เหน็บ ผูก ห่ม ฯลฯ

การใช้ผ้าผืนนุ่งให้กระชับบนเรือนร่างเป็นศิลปะเฉพาะตัวของคนเอเชีย ซึ่งจะมีการนุ่งห่มต่างๆ กัน ทำให้เพียงผ้าผืนสีเหลี่ยมสามารถแสดงรูปแบบที่หลากหลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น คนเผ่าหม่นสไบจะรู้ว่าไปวัด หรือสำหรับพระภิกษุการครองจีวรแบบอยู่ในวัดและอยู่นอกวัดก็จะมีรูปแบบที่แตกต่างเห็นชัดเจนจากจีวรผ้าผืนเดียวกัน

เมื่อก้าวในมุมมองด้านเส้นใย แม่หญิงทอทุกชาวอีสานเชี่ยวชาญทั้งฝ้ายทั้งไหม และวัดดูดิบฝ้ายไหม ก็ยังแบ่งให้เกิดเส้นใยต่างสี ต่างขนาด เกิดเนื้อผ้าอีกมากมาย และท้ายสุดเมื่อมองที่มุมมองของฝีมือที่สุดของฝีมือในการทอนั้น ไม่มีชาวบ้านคนไหนกล้ารับอย่างแน่นอน แต่ที่สุดของการทอมือสุดที่ใจแม่ใหญ่ทั้งหลาย คนเผ่าทั้งหลายที่ทอผ้าเป็นวิถีชีวิต จะนั่ง สงบ เย็น และพาลูกหลานให้ทำเป็นและทำในทำนองคลองธรรม

แต่ส่วนที่ตาแดงออกถึงสุดฝีมือนั้น ไม่ว่าจะด้วยเทคนิคใด จะมัดหมี่ จิต ตามกษัตริย์ หรือใดๆ ก็ตาม ที่สุดแห่งฝีมือจะต้องประกอบด้วยวัดดูดิบที่ดูแลเอง สีที่สร้างสรรค์เอง จังหวะของด้ายยืนที่ดูแลเอง ลวดลายบนด้ายพุ่งที่พิถีพิถันเอาใจใส่ จังหวะการกระทบพืมที่สม่ำเสมอ ทั้งหมดคือการใส่ใจความตั้งใจลงในกระบวนการทอผ้าตั้งแต่เบื้องต้น ผ้าจะห่างก็ห่างอย่างผ้ามุ้งสวยๆ ผ้าจะหนา ก็หนาอย่างผ้าห่มสวยด้วยตั้งใจเอาไว้เท่านั้น ทักษะทั้งหมดที่มีในตัวผู้ทอจะสอดผสานออกมาเป็นผ้างามที่เหมาะสมกับการใช้งาน โดยแท้จริง

ผ้าเกดัดเต่า กลุ่มแพรวพรรณ

จันไหมหมี่คันชาวอีสาน

ผ้าขาวม้าไหมลายตาราง กลุ่มแพรวพรรณ

โสร่งไหมชาวเขมรสุรินทร์
ทางทุ่งควนเส้นทอหางกระรอก

๔.๑ ความงามบนความแตกต่างที่หลากหลาย

ในงานบุญตามประเพณีที่สำคัญของชุมชนในภาคอีสาน เช่น บุญเวส บุญสงกรานต์ บุญข้าวสาก หรือบุญบวชนาค จะสังเกตได้ว่าผู้ที่เข้าร่วมงานจะแต่งตัวเป็นพิเศษ ผู้ชายจะมีโสร่งหรือผ้าพาดไหล่ เด็กๆ จะใส่ชุดใหม่ และผู้หญิงอีสานทุกวัยนุ่งซิ่น มีทั้งซิ่นผ้าไหม ซิ่นผ้าฝ้าย สั้นบ้าง ยาวบ้าง บ้างเป็นผ้าซิ่นเดียวทั้งตัว บ้างต่อหัวซิ่นและต่อตีนซิ่น บ้างต่อเฉพาะตีนซิ่น สีทึบ สีสด รีวขวาง รีวตั้ง ลายใหญ่ ลายเล็ก สารพัดสรรค์สร้างกันขึ้นมา ซึ่งมีความแตกต่างในสีสันและลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละคนชัดเจน

๔.๑.๑ ความหลากหลายของการสร้างลวดลาย น่าจะเกิดที่สีก่อนแล้วตามด้วยเส้นใย ใช้เส้นและสีเป็นตัวกำหนด เพราะในแต่ละวิธีการนั้นสามารถก่อให้เกิดลวดลายอันจะแตกแยกย่อยไปได้อย่างไม่มีขีดจำกัด และเมื่อศึกษาลงไปในรายละเอียดของผืนผ้าที่ใช้กันในวิถีวัฒนธรรมของแต่ละถิ่น ทำให้เห็นประเด็นหลักของปัจจัยที่ก่อให้เกิดรูปแบบของลวดลายที่หลากหลาย ที่น่าติดตามศึกษาจำแนกได้ ๑๑ ประเด็นหลัก ดังนี้

๑. การคันลายทางเครือ เป็นลายทางยาวตามแนวด้ายยืน เช่น ซิ่นตีนแดงของบ้านโนนบุรีรัมย์ จะคันด้ายสีแดงไว้ที่ริมผ้าด้านหนึ่งกว้างประมาณ ๑๐ เซนติเมตร เมื่อขึ้นลายมัดหมี่ก็จะเก็บสีแดงเอาไว้ให้พอดีทับซ้อนกับด้ายยืนแดง ทำให้เกิดเชิงซิ่นสีแดงพื้นจบเชิงซิ่น หรือเทคนิคลายเกล็ดเต่าที่จะคันด้ายสีอ่อนสลับลี้น้ำเงิน เส้นเว้นเส้นไประยะหนึ่ง ประมาณครึ่งหลัก จึงคันด้ายกลับเป็นเข้มน้ำเงินอ่อนไปอีกครึ่งหลัก และเวลาพุ่งด้ายพุ่งก็ทำเช่นกัน จะได้ลวดลายเป็นตารางสีเหลี่ยม เช่น ตารางบนกระดองเต่า เรียกการคันด้ายแบบเกล็ดเต่า

๒. การพุ่งลายทางตา คือการทำให้เกิดลายขวางบนผืนผ้า คือใช้ด้ายพุ่งสีสลับน้ำเงินหรือเส้นต่างขนาดใหญ่เล็กให้เกิดลวดลายแนวขวาง ผ้าหางกระรอก ผ้ามัดหมี่ทั่วไปก็ใช้เทคนิคนี้

๓. ลายตาราง คือลวดลายที่เกิดจากการตัดกัน ลายริ้วด้ายยืน ตัดกับลายริ้วของด้ายพุ่ง เกิดลายตารางสีเหลี่ยม ผ้าไหมเขมรจะใช้เทคนิคนี้เป็นส่วนใหญ่ ผ้าอัมปรมหรือโสร่งผู้ชาย และผ้าขาวม้าลายตารางที่คุ้นตาทุกคน

๔. การควบเส้น จะเกิดจากการควบด้ายสองสีหรือสามสีปกติจะใช้แดงเขียว หรือแดงเหลืองปั่นให้เป็นเส้นเดียว มักจะใช้เป็นด้ายพุ่ง ถ้าพุ่งทั้งผืนจะได้เป็นผ้าเหลือบเหลือมเป็นพิเศษเรียกว่าผ้าหางกระรอก ที่นิยมให้เป็นผ้าโจงกระเบนสำหรับให้พ่อนาคนุ่งเข้าโบสถ์ ชาวไทเขมรจะควบเส้นสามสี คือแดง เหลือง เขียว เรียกว่าผ้ากะเนียว หรือกะเนียวสำหรับโจงกระเบน ให้นาคเป็นพิเศษต่างหาก และการควบเส้นนี้ ปกติชาวอีสานจะควบด้วยไหมน้อย

๕. การมัดหมี่ คือการสร้างลวดลายหลายสีบนเส้นด้ายก่อนทอ โดยวิธีการมัดด้ายที่คันแล้วให้แน่นและนำไปข้อมสี ภาคอีสานจะมัดหมี่บนด้ายทั้ง ๒ ชนิด คือฝ้ายและไหม เป็นการทำให้เกิดสีหลายสีบนด้ายหนึ่งเส้น โดยการมัดด้ายที่คันเป็นลำนากน้อยตามขนาดลายที่ต้องการบนตำแหน่งที่กำหนดไว้และนำไปข้อมสี บริเวณที่มัดไว้สีจะไม่สามารถซึมเข้าไปได้ ส่วนที่ไม่ได้มัดจะติดสี เมื่อมัดเพิ่มเติมและข้อมใหม่ สีเก่าจะถูกเก็บไว้ และสีใหม่จะผสมกับสีเก่าในส่วนนอกบริเวณมัด ทำให้ได้มากกว่าสองสี

ผ้าไหม

① →

ผ้าไหมป้องกันกลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๖) ใช้เทคนิคเก็บเขา
๔เขา ถ้าต้องการป้องกันเล็กกว่าจะเหยียบ ๓ หรือเหยียบ ๒

② →

ผ้าซิดใหญ่หน้าหมอนเท้าโบราณ อายุประมาณ ๖๐ ปี
ของแม่ตุ๊ทิน ทรูคราม บ้านชัยคำเจริญ อุดรธานี (๒๕๔๖)

ในหนึ่งเส้น บางครั้งอาจแกะบริเวณที่มัดไว้เดิมเพื่อซ่อมใหม่ให้ได้ตรงกันข้าม เช่น ผ้าเขียว เหลือง แดง ของชาวไทเขมร จะเริ่มซ่อมสีเหลืองก่อน มัดเก็บบริเวณเหลืองไว้ นำลงซ่อมคราม เหลืองกับครามผสม กันได้เขียว มัดเก็บสีเขียวไว้ แก้มัดบริเวณที่ต้องการให้เป็นแดง นำลงซ่อมครั้ง สีครามผสมเหลืองเดิมให้สี แดงส้ม และสีครึ่งทับเขียวจะได้สีเมืงมะขาม

จันทน์ อัมปรม ชาวไทเขมร จันทน์ อัมปรม
มัดหมี่ทั้งทางพุ่งและทางยืน

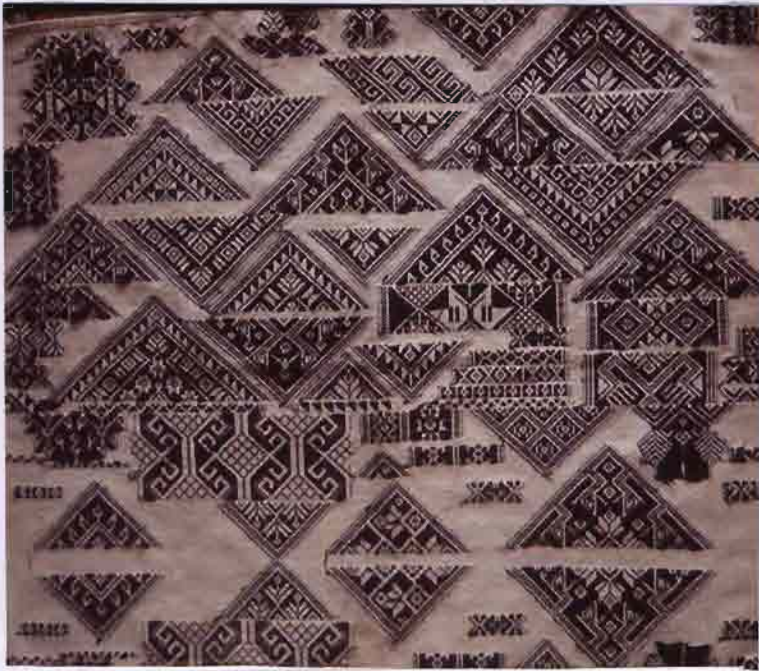
โดยมากอีสานมักจะมัดหมี่เพื่อสร้างลายบนด้ายพุ่ง ลายจะมีสองชนิดคือ ลายกลับซ้ายกลับขวาเท่า กัน โดยมีด้ายเพียงครึ่งลาย เมื่อทอจะทออีกครั้งให้เป็นลายเต็มสมบูรณ์ และลายทะแยงเป็นแนวหรือเรียก ว่าหมี่รายหรือหมี่แตก ทั้งสองลายจะมีวิธีขึ้นด้ายพุ่งต่างกันเป็นครึ่งลำและเต็มลำหมี่

○ การมัดลายไม่เป็นระเบียบ จะมัดเป็นเปราะๆ ถี่ ห่าง กว้าง แคบ สีเดียว หลายสี ตามแต่จะ จินตนาการ ทำบนด้ายยืนและด้ายพุ่ง จะเรียกรวมๆ ว่า หมี่สายฝน

๖. การเก็บเขา การทอผ้าปกติจะมีเขาสองอัน เรียกว่าสองตะกอกเพื่อผูกกับด้ายยืน เขาแต่ละอันจะผูกโยงต่อกับไม้เหยียบหนึ่งอัน เมื่อเหยียบไม้เหยียบ เขาจะดึงด้ายยืนจำนวนหนึ่ง แยกจากด้ายยืน อีกเขาหนึ่ง เป็นช่องให้กระสวยด้ายพุ่งพุ่งผ่าน จึงดึงพื้ด้ายให้แน่น แล้วเหยียบสลับพุ่งอีกครั้ง ถ้าเป็น ลายธรรมดาจะแยกด้ายยืนสลับขึ้นลงเส้นเว้นเส้น ถ้าเป็นลายพิเศษจะมีเขาเพิ่มเป็นสามเขาถึงแปดเขา เพื่อ ยกเส้นยืนช่วงละ ๒ เส้น หรือ ๓ เส้นเป็นอย่างมาก จึงหว่าละ ๑ เขา ซึ่งลวดลายจะเกิดบนเส้นพุ่ง ทำให้ เกิดผ้าที่มีลวดลายในตัว หรือที่ภาษาฝ้ายอังกฤษจะเรียกว่า ผ้า Jacquard

ผ้าที่ชาวอีสานนิยมใช้เทคนิคนี้ ได้แก่ กลุ่มไทเขมร กลุ่มไหมมะเกลือบ้านด่าน เรียกว่าผ้าแพร เหยียบ ผ้าห่มเหยียบ ผ้าแพรปอง ผ้าคลุมสำหรับห่มกันหนาว ซึ่งในผ้าที่ใช้เป็นผ้าห่มนั้นเส้นฝ้ายที่ใช้พุ่งจะ ควบพุ่งครั้งละหลายเส้น เพื่อให้ได้ผ้าหนาขึ้นตามการใช้งาน

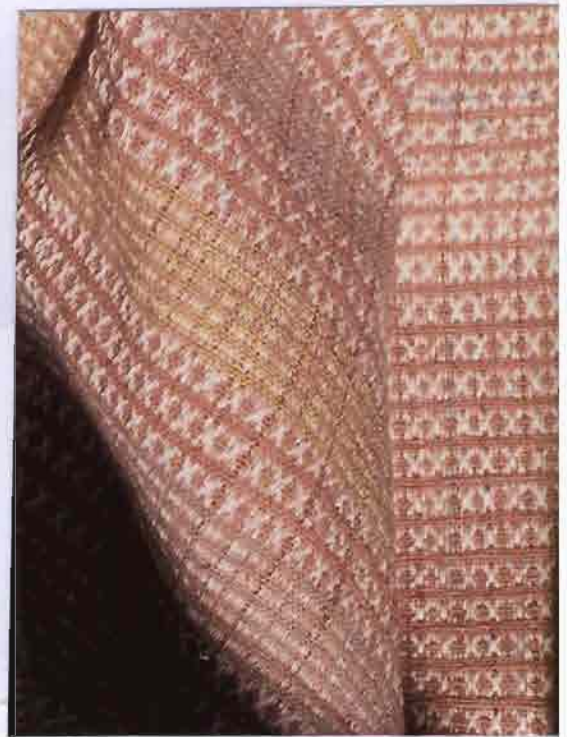
๗. การเก็บจิต เป็นวิธีการเช่นเดียวกับการเก็บเขา แต่มักมีจำนวนเขาดังแต่สี่เขาเป็นต้น ไป และมักจะเป็นเลขคู่ คือ สี่ หก แปด สามสิบ หรือห้าสิบเขา และการยกเส้นในแต่ละเขาจะไม่อยู่ใน กรอบ ๒-๓ เส้นอีกต่อไป แต่จะเกิดจากลายที่กำหนดเป็นหลัก และลายที่เกิดขึ้นต้องเพิ่มเส้นพุ่งเป็นพิเศษ อีกเส้นหนึ่งซ้อนกับเส้นพุ่งพื้นฐานเดิม เพื่อเน้นลวดลายให้เด่นชัดขึ้น และเพิ่มความหนาในผืนผ้า

ผ้าแพรวา บ้านโพนกาฬสินธุ์ แม่ลายต้นแบบ
ซึ่งต้องเชี่ยวชาญแม่ลายนี้ก่อนจึงจะแตกลายได้
อิสระตามใจนึก ในการจกตลอดลายบนผ้าแพรวา

จิ้งหรีด

ทพธ

ผ้าSongkro กลุ่มพรณไม้
เพื่อการสร้างลายจิตบนเส้นยืน (๒๕๔๖)

ผ้าเจาะป่อง กลุ่มพรณไม้ (๒๕๔๖)

การทอตีนชั้น กลุ่มโคกภู (๑๕๔๕)
เก็บเขาโดยไม้ต้องใช้โซ่ เช่นเดียวกับ
การทอไร่กึ่งของชาวเขา

๘. การจก คือการเพิ่มลวดลายเป็นอิสระใหญ่เล็กในบริเวณต่างๆ ไม่จำกัดสี ไม่จำกัดลาย วิธีการนี้จะเป็นการเพิ่มเส้นด้วยพิเศษลงไปในแถวด้วยพุ่ง สร้างสรรค์ลายด้วยมือในขณะที่ทอขึ้นเลย หรือ บางครั้งอาจมีการเก็บลายไว้ด้วยการเก็บจิตเพื่อให้ได้ลายที่แน่นอน แต่เมื่อเหยียบเขาจิตแล้วจะไม่พุ่ง กระสวยด้วยเพิ่มตลอดแนวหน้าผ้า แต่จะการใช้การเพิ่มสีพิเศษหลากหลายเข้าไปในลายจิตแทนการพุ่ง กระสวยครั้งเดียวในลายจิต โดยทั่วไปมักจะทำให้เป็นเชิงชั้น หรือลวดลายพิเศษบนตัวชิ้นบางส่วน

๙. ผ้าสองเครือ คือผ้ายกดอกจิตขึ้นทางด้วยยืน มีลักษณะคล้ายขมเปี้ยวหรือเครื่องหมายคุณ การสับด้วยทางเครือแบ่งเป็น ๒ เครือ เครือหนึ่งเป็นพื้นสีบุรุษเส้น อีกเครือเป็นเครือดอกสับทับซ้อนเข้าไป มีเขา ๕ เขา ถือเป็นการทอที่พิเศษกว่าปกติของภาคอีสาน เพราะโดยปกติจะเป็นการยกดอกจิตขึ้น ลายทางเส้นด้วยพุ่ง

๑๐. ผ้าเจาะป้อง เป็นการกำหนดลวดลายในลักษณะเว้นช่องว่างไม่ให้ด้วยพุ่งด้วยการเก็บ เส้นด้วยทุกครั้ง แล้วทอโดยการบิดเส้นด้วยยืนด้วยมือ ลายผ้าที่ได้จะเป็นรูปหรือชาวบ้านอีสานเรียกว่า “ป้อง” จะเป็นป้องเล็กหรือป้องใหญ่ขึ้นอยู่กับจำนวนเส้นด้วยยืนที่เก็บ โดยปกตินิยมเจาะป้องบนผืนผ้าฝ่าย

๑๑. ผ้าทอไม้ไผ่พิมพ์ ชาวอีสานจะใช้วิธีนี้เมื่อทำการทอแถบคั่นขึ้น ทำให้สามารถสร้างลวดลายพิเศษได้บนผ้าแถบแคบๆ ๔-๕ นิ้ว แต่ยังอาศัยกึ่งและตะกอลเช่นเดิม วิธีการนี้จะเป็นวิธีการเดียวกับชาวเขาที่ใช้กันเฝ้า

ทั้ง ๑๑ วิธีการนี้ คือวิธีการที่มีใช้กันอย่างเชียวชาญในพื้นที่อีสาน ๗ วิธีการแรกจะเป็นวิธีการใช้กันเป็นปกติประจำวัน ๔ วิธีการหลังจะเป็นโอกาสพิเศษ นอกเหนือจากชาวภูไทที่จะทำผ้าจากเป็นปกติประจำวัน

๔.๑.๒ ความหลากหลายของเส้นใย

ในภาคอีสานเส้นใยที่ใช้เป็นหลักจะมีฝ้ายและไหม อีสานเหนือจะเชี่ยวชาญเรื่องการใช้เส้น ฝ้าย เป็นฝ้ายเงินมือเส้นเล็กหรือเส้นใหญ่ตามความต้องการใช้งาน อีสานกลางถึงอีสานใต้จะเชี่ยวชาญการใช้เส้นไหม และบางครั้งใช้ร่วมกันทั้งฝ้ายและไหม ซึ่งมักจะใช้ไหมเป็นเส้นยืนและฝ้ายเป็นเส้นพุ่ง หรือ บางครั้งอาจพบว่ามีการใช้ฝ้ายเป็นเส้นยืน และไหมเป็นเส้นพุ่งก็มีอยู่บ้าง หรือถ้าจิต จก จะใช้ฝ้ายเป็นพื้น และจิตหรือจกด้วยไหม หรือมีการควบฝ้ายไหมร่วมกัน บางครั้งมีการทอสลับกันฝ้ายบ้างไหมบ้าง และเส้นฝ้ายนี้เมื่อเข็นด้วยตัวช่างทอเองจะสามารถกำหนดขนาดเล็กหรือใหญ่ได้เป็นสิบขนาด ส่วนเส้นไหมมีการสาวไหม ๓ ลักษณะหลักๆ คือ ไหมเปลือก ไหมน้อย และไหมสาวเลย ไหมเปลือกหรือไหมดิบ คือเส้นไหมที่สาวก่อน เป็นเส้นใยส่วนนอกของรังไหม ไหมน้อยที่เป็นเส้นเล็กบางกว่านั้นอยู่ด้านใน โดยวิธีการจะสาวไหมนอกให้หมดก่อน และพักรังไหมไว้สาวไหมน้อยร่วมกันภายหลัง ส่วนไหมสาวเลยจะเป็นไหมที่สาวโดยไม่แยกไหมดิบหรือไหมน้อย สาวไปเลยครั้งเดียวจนหมดฝัก ได้เส้นขนาดใหญ่มากกว่าไหมน้อยแต่เล็กกว่าไหมดิบ

ผ้าผืนทอด้วยเส้นไหมผสมฝ้าย
เส้นเล็กผสมเส้นใหญ่ กลุ่มโคกภู
เกิดภายในตัว ขนาดและพื้นผิวที่ต่างกัน

ฝ้ายเงินมือสีขาว สีตุ่น
ฝ้ายมือขาวเมืองเลย (๒๕๔๕)

๖๓ พ.ร.

สีสันทันที่เกิดด้วยการผสมผสานสีหลักทางพุ่งทางขึ้น
ตัดกันเป็นสีใหม่ โดยใช้หลักของการสร้างลวดลาย
แบบตาราง คือมีลายริ้วบนเส้นขึ้นและลายริ้วบนเส้นพุ่ง
เช่นเดียวกับผ้าขาวม้าดั้งเดิม (๒๕๔๕)

จากเส้นไหมหลายขนาดนี้ ยังมีการควมเส้นให้หนาขึ้นเป็น ๒ เส้น ๔ เส้น ๖ เส้น เกิดขนาดที่ หลากหลายเพิ่มขึ้น เพื่อสนองการใช้งานตามวิถีวัฒนธรรม และการสร้างสรรค์ที่เหมาะสมใจช่างทอ

๔.๑.๓ ความหลากหลายของเนื้อผ้า

เนื้อผ้า (Texture) ที่หลากหลายเกิดจากการใช้เส้นใยขนาดต่างๆ ที่กล่าวมาใน ๔.๑.๒ นำมา ใช้ตรงๆ หรือผสมผสานกันซึ่งจะได้ผ้าเนื้อหนา เนื้อบาง เนื้อหยาบ เนื้อละเอียด หนาบางอยู่ในผืนเดียว กัน หรือการใช้เส้นยืนเล็กเส้นใหญ่ พุ่งเส้นใหญ่สลับเส้นเล็ก เป็นคลื่นเป็นลูกฟูกมากมายไม่มีขีดจำกัด และยังมีการพิเศษ เช่น ผ้ามุ้ง จะเป็นวิธีสอดครุพิมพ์เป็นพิเศษ ผ้าปักครุพิมพ์หนึ่งช่องจะมีด้ายยืนสอดผ่าน ๒ เส้น แต่ถ้าสอดคู่บ้าง เดี่ยวบ้าง เว้นไม่สอดด้ายบ้างบางช่วง มีฝ้ายเส้นเล็กและสอดด้ายยืนเพียงเส้นเดียว ในหนึ่งรูพิมพ์ วิธีการนี้จะทำให้ได้ผ้าบางได้ขนาดผ้ามุ้ง และสร้างลวดลายถี่ ห่าง ได้อีกมาก

๔.๑.๔ ความหลากหลายของสี

จะมีความหมายทางด้านวิธีการ จากการเล่นสี เล่นลาย ในวิธีการอันหลากหลายที่ถ่ายทอด ต่อกันมา

- สีที่ได้จากการย้อมเส้นด้ายโดยตรง คือ เขียว ดำ เหลือง แดง น้ำเงิน น้ำตาล เทา ฯลฯ หรือด้วยเทคนิคของมัดหมี่ ที่ทำให้ได้สีหลายสีในหนึ่งเส้น
- สีที่เกิดจากกระบวนการทอ
 - ทอสีพื้น ด้ายด้ายยืนและด้ายพุ่งสีเดียวกัน
 - ทอสีเหลือบ ด้ายยืนหนึ่งสี ด้ายพุ่งอีกหนึ่งสี เกิดการลวงตา ดูเหมือนผ้ามีความ วาวเพิ่มขึ้น
 - การผสมสี เมื่อมีแถบสี ๒ แถบติดกันจะทำให้เกิดสีใหม่ขึ้นมาเพิ่มเติม เช่น ด้าย ยืนแดงสลับเหลือง ด้ายพุ่งขาวสลับน้ำเงิน จะเกิดสีได้เพิ่มเป็นสีม่วง เขียว ชมพู นวลๆ จากการตัดกันของแถบสีด้ายยืนด้วยพุ่ง เช่น ผ้าไสร่ง

กระบวนการเกิดสี สีพิเศษเช่นสีคราม ซึ่งเป็นสีสำคัญอย่างมากในวงการผ้าทั่วโลก มีการทอเท วิจัยกันในสถาบันต่างๆ ทั้งในยุโรปและอเมริกา รวมถึงญี่ปุ่น เนื่องจากที่ภูมิปัญญานี้มีเหลืออยู่น้อยยิ่งใน บริบทโลก แต่ในชนบทอีสานกลุ่ม "คนไท" ทั้งหลายยังครอบครองภูมิปัญญานี้อยู่ และสืบทอดต่อเนื่อง มาในปัจจุบัน ชาวบ้านในกลุ่มคนไทไม่ว่าจะเป็น ไทโย้ย ไทฮ้อย ภูไท ไทดำ ยังคงเชี่ยวชาญการดูสี การ ชิมรส การดมกลิ่น "หม้อมีล" เช่นเดียวกับหลงรู้โรงเหล้า ผู้เชี่ยวชาญไวน์ หรือผู้เชี่ยวชาญน้ำหอมของ ต่างประเทศที่หายากคงงมเข็มในมหาสมุทร และคำขวัญ "ผิงลิบลัว" แต่ชาวบ้านเรายังคงทำครามก่อหม้อ มีล แก้วหม้อปวย ทำก้อนครามกันได้หลากหลายวิธี ตามแต่ความเชี่ยวชาญของคนอย่างเช่นธรรมดา มิได้ พิเศษเป็นศาสตร์ลับแต่อย่างใด ยังคงมือเปล่า ดินเปล่า ปลูกข้าว ทำกับข้าว ทำขนม ทอผ้า รักษาстил ทำ ได้สารพัดโดยมิได้มีตัวตนพิเศษในการนี้

ภาพ

1 →

สีธรรมชาติหลากหลายบนไหมบนฝ้าย
จากวัตถุดิบหลัก คือ ครามย้อมย้อมให้สีน้ำเงิน
แดงจากครั้งบนไหม
เหลืองจากเซ ผลมะกอกบนไหม
ดำจากมะเกลือ เปลือกต้นปู้เจ้าบนฝ้าย
ผสมผสานหลากหลายสีตามต้องการ (๒๕๔๕)

๒

ผ้าโบราณ ของอียิปต์ (Indigo 1998)

(คนจัดทำ : นพวิไล)

๔.๑.๕ ความหลากหลายของขนาด

เฉพาะผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ต้นนอนจนถึงเข้านอน ชีวิตได้ผ่านผ้าผืนหลายขนาด ผ้าชิ้นสั้น ผ้าชิ้นยาว ผ้าขาวม้า ผ้าสไบ ผ้าโสร่ง ผ้าเช็ดน้ำหมาก ผ้าปูนอน ผ้าอาสนะสงฆ์ ผ้าปูกราบพระ ผ้าตุ่ง เพราะความที่วัฒนธรรมการใช้ผ้าของคนพื้นบ้านในแถบนี้เป็นวัฒนธรรมผ้าผืน ทำให้เกิดผ้าผืนหลายขนาด สนองการใช้งานในลักษณะต่างๆ กัน

Indigo

๔.๒ คุณค่าสืบทอดชาติ

ในความเป็นผ้าพื้นบ้านอีสาน “สืบทอดชาติ” นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญมากแขนงหนึ่งที่ได้ดำรงอยู่อย่างกลมกลืนในวิถีวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้านมาอย่างยาวนานไม่ขาดตอน และสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับความเป็นเส้นใยธรรมชาติ การสร้างลวดลายให้ก่อเกิดเป็นผ้าพื้นบ้านอย่างมีเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชน

สืบทอดชาติดั้งเดิม นำเงินจากคราม แดงจากครั่ง ค้ำจากลูกมะเกลือ เหลืองจากเข แก่นขนุน และเปลือกประโหด(มะพูด) เป็นสีที่ปรากฏบนผืนผ้าพื้นบ้านโบราณทุกถิ่นจากหลักฐานที่ปรากฏไม่น้อยกว่า ๕,๐๐๐ ปี จนเมื่อ ๒ ทศวรรษที่ผ่านมาจึงมีสีเคมีสำเร็จรูปจากโรงงานมาทดแทน แต่ในอีสานเรายังคงใช้กันมาแต่โบราณจนถึงทุกวันนี้ กระบวนการเรียนรู้และเรื่องราวที่สืบทอดกันมา นับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษยชาติ รวมถึงการศึกษาและการพัฒนา เป็นรากฐานสำคัญขององค์ความรู้เฉพาะส่วนจากแม่สีธรรมชาติ จากวัตถุดิบหลักที่ให้แม่สีเพียงไม่กี่อย่างทั้งพืชและสัตว์ พัฒนาไปสู่การ ย้อมสืบทอดชาติทั่วไปจากพืชพรรณและธรรมชาติรอบตัวหลากหลายชนิด หลากหลายกรรมวิธีในการสร้างสรรค์สืบทอดชาติมาใช้อย่างไม่มีขีดจำกัด และเป็นการเพิ่มเรื่องราวที่มีเอกลักษณ์ให้กับผ้าทอพื้นบ้านแต่ละถิ่น

การทำน้อครามของชาวไทโย้ย ที่บ้านโคกภู ใช้วัตถุดิบเพียงสามอย่างคือ ใบคราม น้ำสะอาด และปูนกินหมาก ด้วยครามเป็นแม่สีที่มีชีวิต ชาวบ้านจึงต้องเลี้ยงดูหม้อครามอย่างรู้จัก รู้ใช้ ให้กินเปรี้ยว ให้กินหวาน ให้อากาศบริสุทธิ์ทุกวัน ปฏิบัติกันมาแต่โบราณตามวิถีชีวิตปกติชาวบ้าน จากการศึกษาเอกสารต่างประเทศพบว่าครามเป็นสีที่ใช้กันทั่วโลก ในประวัติศาสตร์สีครามที่ค้นพบเก่าแก่ที่สุดราว ๖๐๐๐ ปี บนผ้าห่อมัมมี่ของอียิปต์^{๙๔} ชาวบ้านอีสานรู้จักครามเป็นยา เพราะเมื่อค้ำเลี่ยนค้ำที่เกิดจากการย้อมคราม เมื่อเวลาไปค้ำนานนิ้วมือที่จิ้มค้ำลงกล้างในโคลน นิ้วจะไม่เป็นแผล เพราะชาวบ้านจะย้อมครามคอนเข้ดรู้ก่อนไปนา และกลับจากนาก็ย้อมอีกรอบเท่ากับใส่ยาแก้คันและยาแก้ทุกเข้าเย็น “สมัยก่อนตอนวัยรุ่นควาย ก็ใช้เนื้อครามทาแก้คันแผลเน่าเปื่อย หรือคนในหมู่บ้านพลัดตกฟกช้ำ ก็ใช้ผ้าครามห่อหัวไหลทุบแล้วนำไปนึ่งพอร้อน ใช้ประคบแก้ช้ำได้ดี”^{๙๕}

^{๙๔} Indigo. JENNY BALFOUR – PAUL, 1998

^{๙๕} แม่คู่กัน ไชยพะยาน. อายุ 64 ปี เสวนาคราม : แม่สีที่มีชีวิต. ๕ สิงหาคม ๒๕๔๕ สหกรณ์กรีนเนท จำกัด

อกพัส

ผ้าแพรวเหยียบข้อมมะเกลือ
กลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๕)

ผ้าแพรวเหยียบข้อมครั้ง กลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๕)

การย้อมมะเกลือบนไหมที่บ้านด่าน | จากผืนผ้าไหมสีเหลืองนวลตามธรรมชาติ เมื่อชุบย้อมน้ำมะเกลือแล้วปลูกลงกับดินตากแดด ผ้าไหมจะค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสีเขียวอมเทา น้ำตาลแดง และดำสนิท โดยต้องชุบแล้วตากแดดนับร้อยครั้ง อีกทั้งการนำไปหมักโคลนข้างคันในขั้นตอนท้ายๆ ช่วยให้ผ้าดำสนิทติดทนเร็วขึ้น การเลือกใช้ลูกมะเกลือสด การสังเกตสภาวะที่เหมาะสมของมะเกลือและการแช่มะเกลือลงในโอ่ง โดยมีข้าวคั่วอยู่และกดลงให้จมผ้าไม่ให้ถูกอากาศ ไว้ใช้ย้อมนอกฤดูกาลมะเกลือ เป็นภูมิปัญญาที่ชาวบ้านสังเกตจากลูกมะเกลือที่ร่วงแล้วดำเมื่อโดนอากาศ ชุมชนชาวไทยเขมรแถบศรีสะเกษ ยืนยันถึงคุณค่าของผ้ามะเกลือว่า เวลาสวมไปทำนาจะไม่รู้สึกร้อน ไม่รู้สึกเหม็นอับกลิ่นเหงื่อ แต่กลับช่วยปกป้องผิวพรรณให้ดูผ่อง สวมใส่หน้าหนาวรู้สึกอบอุ่นผิวไม่แตก ใช้งานยาวนาน เสื้อมะเกลือตัวหนึ่งนิยมย้อมซ้ำทุกปี ทำให้ผ้าแข็งแรงใช้ได้ ๒ - ๓ ชั่วคน นอกจากนั้นมะเกลือยังเป็นยาถ่ายพยาธิให้คนและสัตว์นานแท้

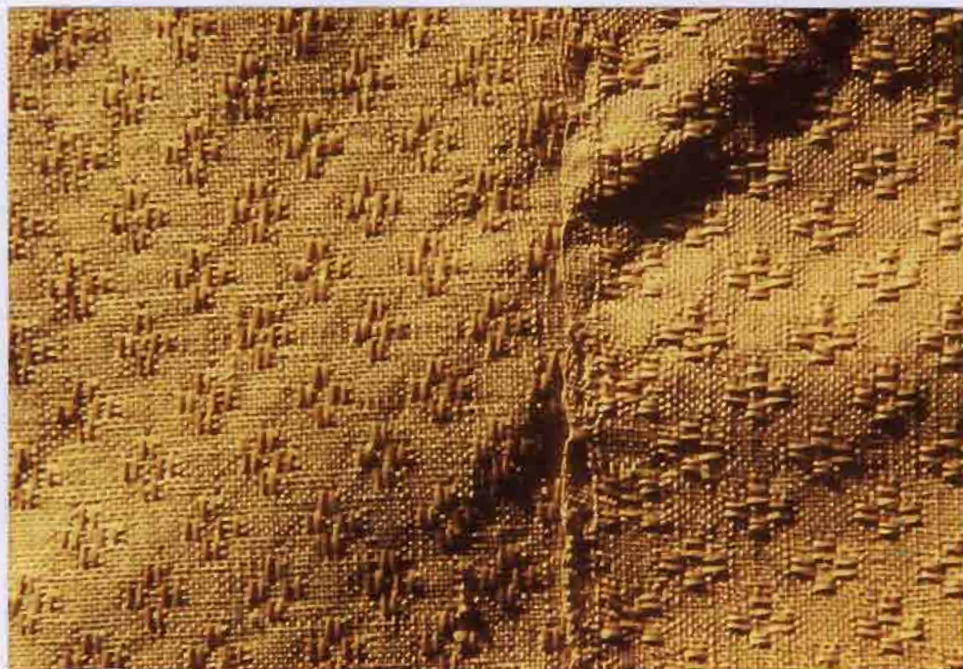
ผ้าไหมพื้นบ้านชาวไทยเขมร จะขาดไม่ได้ซึ่งสีแดงครึ่งและสีเหลืองเข ชาวไทยเขมรบ้านโพนพับได้นำครั่งมาย้อมไหมด้วยการนวดครั่งกับน้ำมะขามที่ต้มจนเคี้ยวจัด ส่วนชาวไทยลาวบ้านขามป้อม นวดครั่งกับน้ำร้อนธรรมดา ก่อนแล้วลงน้ำมะขามตอนต้มย้อม จนได้สีแดงถูกใจ ต่างกับชาวไทยลาวที่บ้านเหล่านกขี้เหล็ก สมาชิกกลุ่มแพรรณ (ที่ขอนแก่น ใช้วิธีตำครั่งแล้วแช่น้ำไว้อย่างน้อย ๓ คืน จึงนำน้ำครั่งมาใช้ย้อมไหม การย้อมครั้งตามพ่อแม่พาทำต้องอาศัยความเปรี้ยวให้เกิดสีแดงสดติดทนบนเส้นไหม ดังคำกล่าวของผู้เฒ่าที่สอนลูกหลานว่า “มีไหมบ่มีครั่งย้อมมันบ่ห่อนแดง” ความเปรี้ยวจากรอบตัวที่นำมาใช้กัน มีมะขามหาง่ายทุกถิ่น เข้าหน้าแล้งมีมดแดงมาก ก็เรียนรู้ที่จะใช้ความเปรี้ยวจากน้ำดื่มนมดแดง พืชที่ให้เปรี้ยวผาดได้แก่ ใบเหมือดแอ่ ใบเหมือดคน ใบโม่งที่ขึ้นอยู่ตามป่าโคกข้างบ้าน ตามแต่จะสร้างสรรค์ความเปรี้ยวต่างๆ นานา เทคนิคเฉพาะดินเหล่านี้นับว่าเป็นคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะแสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้และสะสมองค์ความรู้ไว้ถ่ายทอดต่อกันมา ก่อให้เกิดการพัฒนาเป็นภูมิปัญญาแต่ละถิ่น ได้แหล่งความเปรี้ยวมากมาย เทคนิคสกัดความเปรี้ยวต่างกรรมวิธี วิธีการย้อมแตกต่างกันไป ได้ภูมิปัญญาที่แตกฉานไปรอบด้าน

นอกจากคุณค่าที่เป็นกระบวนการเรียนรู้การใช้ครั่งย้อมผ้าแล้ว ยังมีคุณค่าที่ได้จาก “ขี้ครั่ง” ที่ชาวบ้านรู้จักนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลายกับวิถีการทำอยู่ทำกิน ชาวโพนพับนำขี้ครั่งไปทำลูกดุ่มขี้ครั่งใช้เป็นตัวถ่วงวัดระดับความเต็มของน้ำเกลือ เมื่อเอาดินจากบ่อเกลือไปละลายน้ำเพื่อต้มผ้าเกลือ ถั่วลูกดุ่มขี้ครั่งลอยขึ้นแสดงว่าน้ำเต็มพอดีต้มเกลือ ชาวบ้านโพนพับยังนำรังครั่งบดผสมทำยาแก้ท้องเสีย นอกจากนั้นยังใช้ประโยชน์ในการเชื่อมประสาน เช่น หยอดด้ามมีด ด้ามพร้าให้แข็งแรงอยู่ตัว ชาวเมืองก็รู้จักนำขี้ครั่งมาฉีกจุกขวดกันการเปิด หรือตีตราประทับ

ในส่วนสีเหลืองจากแก่นเข แม้ทุกวันนี้จะมีสีของให้ใช้ตามสะดวก แต่ชาวเขมรแถบร้อยเอ็ด สุรินทร์ ยังคงขอย้อมให้เกิดผ้าไหมสีเหลืองดังทอง ให้อ้อมค้อมใจผู้ทำผู้ใช้ และยืนยันได้จากงานขายผ้าไหมในสุรินทร์ที่ยังต้องเสาะหาแก่นเขมาขายคู่กับเส้นไหมมิได้ขาด บางครั้งก็เลือกใช้เปลือกประโศด (มะพูด) ทดแทน แต่จะได้สีเหลืองอ่อนใสกว่าสีเหลืองคอกกูด

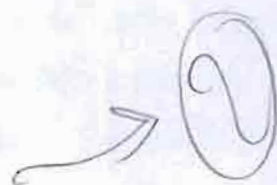
(๔)

ตามสี x

สไบลายดอกพิทูล์ซอมเซ กลุ่มเมืองพล ขอนแก่น (๒๕๔๕)

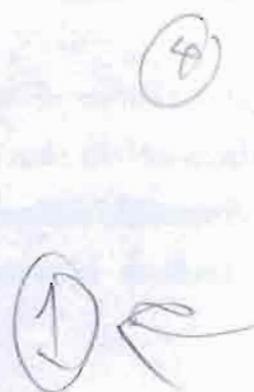
ทอวันวันสิกกษาราชวงษ์
วันอาทิตย์

วิทยาศาสตร์พื้นบ้าน

สีธรรมชาติทั่วไป หมายถึงการย้อมสีจากเปลือกไม้ใบไม้ทั่วไป โดยกรรมวิธีย้อมร้อน และต้องใช้สารกระตุ้นช่วยให้สีติดแน่นกับผ้าที่ย้อม เป็นกระบวนการย้อมสีธรรมชาติที่ได้พัฒนาต่อยอดมาจากฐานความรู้กระบวนการย้อมสีธรรมชาติดั้งเดิม โดยการเรียนรู้จากการทดลองทำและการใช้วัสดุเก่าใหม่จากธรรมชาติรอบตัวให้สีแตกต่างกันไปตามวัตถุดิบหลัก และเมื่อนำไปผ่านสารกระตุ้นจากธรรมชาติที่หาได้ใกล้ตัว เช่น น้ำสารส้ม น้ำโคลนดำ โคลนแดง น้ำปูนกินหมากปูนขาว ปูนแดง น้ำขี้เถ้า และน้ำบาดาล ฯลฯ ยิ่งสร้างความหลากหลายเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งระดับ และสารกระตุ้นซึ่งเป็นสารประกอบจากน้ำหมักธรรมชาตินี้ มีคุณสมบัติเฉพาะ เพราะต่างถิ่นต่างที่ต่างฤดูกาล ทำให้กระบวนการเกิดสีมีความเฉพาะตัว นอกจากนั้นยังสามารถสร้างสรรค์ความหลากหลายของสีได้อีกจากการย้อมผสมวัตถุดิบ ๒ ชนิดขึ้นไป หรือการย้อมซ้ำตั้งแต่ ๒ ครั้งขึ้นไป นี่คือการศึกษาค้นคว้าและความหลากหลายที่พัฒนาได้ไม่มีขีดจำกัด

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงการมองภาพรวมและการศึกษารวบรวมข้อมูลเฉพาะกลุ่มตัวอย่างวิจัย ๔ กลุ่ม ซึ่งเรื่องราวอันมีคุณค่าของผ้าอีสานยังปรากฏให้เห็นถึงเพียงนี้ ศักยภาพของชาวไทลาวที่ทอผ้าสืบต่อกันมาจากรบรรพชนในภูมิภาคนี้ และเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมจากการแต่งงาน หรือการย้ายถิ่นฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ดำรงอยู่และวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในระยะหลัง คือสิ่งที่เป็นการดำรงอยู่จริงของผ้าทอพื้นบ้านอีสานในทุกวันนี้

อันนี้

สีธรรมชาติทั่วไปจากพืชให้สีชนิดเดียว
คือ รากขมิ้นที่บ้านห้วยหินดำ จ.สุพรรณบุรี
ให้สีอ่อนแก่หลากหลายไม่จำกัดเมื่อนำไปผ่าน
น้ำกระตุ้นสีที่หลากหลายจากธรรมชาติ (๒๕๔๕)

บทที่ ๕

กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นบ้าน ภาคอีสาน

ด้วยขั้นตอนในการปฏิบัติการสืบค้นเรื่องราวและทบทวนลักษณะผ้าทอพื้นบ้านจากกลุ่มชนพื้นบ้านในฐานะผู้ครอบครองและสืบทอดภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้าน โดยแท้จริงมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน นับได้ว่าเป็นรากฐานทางการศึกษาที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้เห็นถึงแนวทางในการกำหนดลักษณะผ้าทอพื้นบ้านให้อันจะนำไปสู่การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมให้เกิดความชัดเจน และสามารถสื่อสารได้ทั่วไปในสังคม ด้วยพื้นที่ภาคอีสานยังมีการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบดั้งเดิมมาอย่างต่อเนื่องและหลากหลาย เป็นที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในทุกกระบวนการของภูมิปัญญา จากดอกฝ้ายจนถึงฝืนผ้าฝ้าย จากตัวหนอนไหมจนถึงฝืนผ้าไหม โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ “การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม” จึงได้กำหนดเลือกกลุ่มกรณีศึกษาดังอย่างในพื้นที่ภาคอีสาน เป็นฐานปฏิบัติการนำร่อง และในการพิจารณาคัดเลือกกลุ่มปฏิบัติการนำร่องนั้น โครงการได้คำนึงถึงหลักการ ๓ ประการ ดังนี้

ประการที่ ๑ มีความครอบคลุมในเชิงภูมิศาสตร์ท้องถิ่น คือ เขตอีสานเหนือ และเขตอีสานใต้ อันมีทรัพยากรที่แตกต่าง มีผลต่อวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น

ประการที่ ๒ มีความครอบคลุมในเชิงภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นบ้าน คือ ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม ภูมิปัญญาการทอผ้าฝ้าย รวมทั้งเทคนิคการสร้างลวดลาย และการใช้สีธรรมชาติจากความเชี่ยวชาญเฉพาะถิ่น อันเป็นที่มาของเอกลักษณ์ผ้าพื้นบ้านเฉพาะถิ่น

ประการที่ ๓ มีความเป็นกลุ่มชัดเจน คือ เป็นชนพื้นบ้าน มีการรวมตัวของกลุ่มชนร่วมกันทอผ้า เชิงวัฒนธรรมเป็นกระบวนการกลุ่มอย่างสืบเนื่อง มีการร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อใช้เองและเพื่อขายในนามกลุ่ม สร้างกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอด เพื่อพัฒนาศักยภาพและทักษะฝีมือให้กันและกัน ตลอดจนมีการจัดสรรผลประโยชน์และโอกาสทางการศึกษาอย่างเป็นไปตามข้อตกลงกลุ่ม อันเป็นที่มาของการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

กรณีกลุ่มศึกษา ๔ กลุ่ม ในภาคอีสาน

๑. กลุ่มพรรณไม้ จังหวัดร้อยเอ็ด เขตอีสานใต้ ด้วยความเป็นกลุ่มชนพื้นบ้านไทลาว และไทเขมร ได้สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าฝ้ายเข็น และผ้าไหมพื้นบ้านอย่างมีความสืบเนื่องมากกว่า ๑๕ ปี มีเครือข่ายสมาชิก ๒๐ หมู่บ้าน ช่างทอผ้าประมาณ ๓๐๐ คน

สมาชิกกลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๕)

๒. กลุ่มแพรรณ จังหวัดขอนแก่น ได้สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าฝ้าย ผ้าเหียบ มัดหมี่ และผ้าจิด มีความสืบเนื่องในการรวมกลุ่มมากกว่า ๑๕ ปี มีเครือข่ายสมาชิก ๗ หมู่บ้าน ช่างทอผ้าจำนวน ๒๕๐ คน

๓. กลุ่มผ้าฝ้ายครามโคกภู จังหวัดสกลนคร เขตอีสานเหนือ ชุมชนไทโย้ย ที่ครอบครองและสืบทอดภูมิปัญญาการทำคราม มีความสืบเนื่องในการรวมกลุ่มมาประมาณ ๘ ปี เครือข่ายสมาชิก ๒ หมู่บ้าน ช่างทอผ้า ๑๗๐ คน

๔. กลุ่มออนซอน จังหวัดอุดรธานี เขตอีสานเหนือ ซึ่งได้สืบทอดภูมิปัญญาทอผ้าจิด มีความสืบเนื่องในการรวมกลุ่มมา ๓ ปี เครือข่ายสมาชิก ๒ หมู่บ้าน ช่างทอผ้า ๘๐ คน

นอกจากการปฏิบัติกรกับกลุ่มกรณีศึกษาแล้ว โครงการยังได้ค้นหาและทบทวนลักษณะผ้าทอพื้นบ้านร่วมกับเครือข่ายผ้าทอพื้นบ้านในภาคอื่นๆ ด้วย กล่าวคือ

เครือข่ายหัตถกรรมชาวเขา จังหวัดแม่ฮ่องสอน

เครือข่ายกลุ่มทอผ้าภาคเหนือ ในโครงการฝ้ายแกมไหม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เครือข่ายกลุ่มกะเหรี่ยงโปว์ จังหวัดสุพรรณบุรี

สืบค้น ภูมิปัญญาดั้งเดิมการทอผ้าพื้นบ้านภาคใต้ และการย้อมสีน้ำเงินจากเถาคราม

จากกระบวนการศึกษาและทบทวนลักษณะผ้าพื้นบ้านแท้ ตามวิถีวัฒนธรรม ๔ กลุ่มในภาคอีสาน และการเลือกทบทวนวรรณกรรมของภูมิภาคอื่นในประเทศและจากต่างประเทศ คณะวิจัยยังมีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องนี้จากการปฏิกรกับกลุ่มกรณีศึกษา ทำให้โครงการพบประเด็น ลักษณะเฉพาะที่เป็นลักษณะเด่น และลักษณะทั่วไปของแต่ละถิ่น แต่ละวิถีวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มกรณีศึกษา อันจะเป็นฐานภูมิปัญญา นำไปสู่หลักการในการกำหนดลักษณะผ้าพื้นบ้าน ดังรายละเอียดที่จะนำเสนอต่อไปนี้

๕.๑ กรณีศึกษา กลุ่มพรรณไม้

๕.๑.๑ ความเป็นกลุ่มชน (ชาติพันธุ์)

ด้วยการขยายเครือข่ายกลุ่มทอผ้าไปตามภูมิโนทัศน์ และความสัมพันธ์ของกลุ่มชนหมู่บ้านใกล้เคียง ในลักษณะบ้านพี่บ้านน้อง ซึ่งตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เขตจังหวัดร้อยเอ็ด สุรินทร์ และศรีสะเกษ ซึ่งพบว่าทั้งกลุ่มชนที่เป็นชาวไทเขมรและกลุ่มคนไทลาว สองวิถีวัฒนธรรมของ ๒ กลุ่มชนนี้ นอกจากแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างด้านภาษาการสื่อสารแล้ว เครื่องนุ่งห่มอันเคลื่อนไหวไปมาพร้อมกับตัวคน นับว่าเป็นภาษาทางวัฒนธรรมเฉพาะชุมชนที่เห็นได้ชัดก่อนการพูด แม้ว่าในปัจจุบันจะมีเครื่องนุ่งห่มจากตลาดหลังไหลเข้าไปมากมายถึงหมู่บ้าน แต่รูปแบบการแต่งกายที่บ่งบอกถึงความเป็นชาติพันธุ์ ยังมีระเบียบและรายละเอียดที่มีลักษณะเฉพาะตัว ให้เห็น ให้รู้ว่า เป็นกลุ่มชนใดชัดเจนอยู่ในวิถีประจำวัน

วิธีการกินอยู่ ของชาวไทเขมร บ้านโพธิ์พับ
กลุ่มพรรณไม้ (จ.ร้อยเอ็ด) (๒๕๔๕)

แม่บ้านกลุ่มชาวไทลาว ที่บ้านฮ่องแฮ บ้านขามป้อม อำเภอประทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด ยังคงนุ่งผ้า
ชิ้นใหม่มัดหมีเป็นประจำไม่ว่าจะเป็นอยู่กับบ้านหรือไปวัด อีกทั้งชิ้นตาแหล่ ไหม ผ้าย ซึ่งถือเป็นลักษณะ
เส้นควบ ๒ สี และซิดคั่น รวมทั้งชิ้นตาต่องที่มีลักษณะเป็นผ้าตาถี่เหลี่ยมขนาดเล็กตาละ ๔ เส้น ค่ายเรียง
สานคัดกันสองสี และพอบ้านยังคงนุ่งโสร่งไหมลายตารางใหญ่ มีแพรอีโป้(ผ้าขาวม้าตาหมากรุก) ผาดบา
อยู่ในบ้านอย่างพร้อมที่จะพัน โปก ผูก ตามสถานการณ์ต่างๆ อย่างเป็นเพื่อนคู่กาย ผ้าจู่ใจ

ยังมีผ้าห่มเหยียบที่ทอจากฝ้ายปลูกเองตามที่สวนที่นา หรือข้างบ้านแล้วเงินเองเก็บไว้ใช้ทอเวลา
ว่างๆ ทอผ้าห่ม ผ้าซิด ทำหมอน ผ้าเสื้อ (ที่นอนขนาด ๑ คนนอนพับเก็บได้) และผ้าสมมา อันเป็นหน้าที่
ของแม่บ้านหญิงตามวิถีวัฒนธรรม “ผ้าขาวทอจากไหมชิ้นดี ยาวประมาณ ๓ วา ผู้เป็นแม่จะทอให้ลูกไว้
เป็นมรดก ให้ลูกใช้ดอยศพ (คลุมศพ) หรือนุ่งห่มให้นาค ทุกบ้านในฮ่องแฮจะมีผ้าขาว” คำบอกเล่าจากพี่
สะอาด ไต้นวู สมาชิกบ้านฮ่องแฮ ซึ่งกล่าวอย่างภาคภูมิใจ

ส่วนชาวไทเขมรบ้านโพนพิบ อำเภอเกษตรวิสัย และบ้านเชียงท้าว บ้านขัวว อำเภอสุวรรณภูมิ
จังหวัดร้อยเอ็ด คนละอำเภอก็หากตั้งบ้านอยู่คนละฟากลำน้ำพลับพลา แม่บ้านชาวเขมรยังคงนุ่งชิ้นใหม่
มัดหมีดูคล้ายละเอียดแตกต่างกันไป แต่จะใช้สีแดง เขียว เหลือง เป็นระเบียบเดียวกันอย่างเห็นได้ชัดจาก
ระยะไกลต่างจากชาวไทลาว และแม้ผ้าขาวม้าของพอบ้านเขมร ก็ยังเป็นผ้าขาวม้าไหม ลายริ้ว สีเขียว แดง
เหลือง ต่างจากแพรอีโป้ อย่างชัดเจน แต่ใช้คู่กาย คู่ใจ ไม่ผิดกัน

นอกจากนี้ ยังมีภาษาสื่อสารที่แต่ละกลุ่มยังใช้ภาษาคำเดิมของกลุ่มชนตัวเอง สื่อสารกันภายในชุมชน

เช่น ดังเช่น

ชาวไทลาว	ชาวไทเขมร
ไหมทางเครือ	ระนองโล้ง
ไหมทางพุง	เกียดโล้ง
คั่นหูก	โดงโล้ง
เก็บเขา	ตะกอโล้ง
คำหูก	ตะบายโล้ง

ส่วนประเพณีสำคัญของชุมชนอีสาน คือ วันสารท ซึ่งชาวไทเขมรเรียก “แซนโดนตา” ส่วนชาว
ไทลาวเรียก “บุญข้าวสาก” (ดูรายละเอียดเฉพาะในกลุ่มแพรรณ หน้า ๔๕) ประเพณีวันแซนโดนตา
ชาวเขมรเป็นงานสำคัญ เป็นสารทใหญ่ทำกันทุกบ้านอย่างพร้อมเพรียง ตรงกับแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เรียก
ว่า “เบนทม” ในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ทุกบ้านจะเตรียมเครื่องเซ่นไหว้บรรพชนด้วยอาหารหวานคาว
ข้าวต้มเขมร (ข้าวเหนียวใส่ถั่วห่อด้วยใบมะพร้าวแล้วต้มให้สุก) เสร็จแล้วลูกหลานจะมากินข้าวเย็นด้วยกัน
เป็นการรวมญาติ เพื่อทำพิธีไหว้บรรพชนกันที่บ้าน เช้าตรู่วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ประมาณ ๔ นาฬิกา
จะนำเครื่องเซ่นไหว้บรรพชนที่จัดแบ่งไว้ส่วนหนึ่งไปประกอบพิธีกรรมที่วัด โดยพระสงฆ์สวดชัยมงคล
เป็นการฉลอง เรียกว่า “บายเบน” และมีหมอพราหมณ์ทำพิธีเชิญวิญญาณบรรพชนมารับอาหารหวาน คาว

ผ้าไหม

ผ้าไหมบาง สีม่วงจากครั้งผ่านน้ำบาดาล
สีเขียวจากใบสมอ

ผ้าไหมจิตใหม่ พื้นสีแดง จากครั้ง

ผ้าเจาะป่อง ผ้าเข้เงินมือ

ไม่ลวก เพราะไม่อัปชั้น อีกทั้งการสร้างก็ทอผ้าพื้นบ้านทั้งทีลาว ก็เขมรมีส่วนประกอบหลักเหมือนกัน แต่ต่างกันที่การออกแบบให้มีความพิเศษของช่างไม้ตามความพอใจของแต่ละคน

การสร้างสรรค์ชิ้นงานผ้าเพื่อใช้กับตัวคน หญิงชาย เด็กผู้ใหญ่ หนุ่มสาว และใช้กับบ้าน ทั้งกลุ่มคนไทเขมรและคนไทลาวเรียนรู้ที่จะทอผ้าไหม ผ้าฝ้ายเงินเนื้อบางเบาขึ้นใช้ให้สอดคล้องกับสภาพอากาศร้อนแห้ง มีผ้าไหมน้อยเนื้อบางเรียบจากการสาวไหมน้อย(ชาวเขมรบางบ้านเรียกไหมเนื้อ) เส้นเล็กละเอียดของชาวไทเขมร และการเงินฝ้ายเส้นเล็ก เพื่อนำไปทอเป็นผ้าหม่อง(กะແຫ່ງ)โปรงบางไว้ห่มคลุม หรือทำผ้ามุ้ง

๕.๑.๔ ความเชี่ยวชาญเฉพาะกลุ่ม

จากความจำเป็นในวิถีชีวิตเขตร้อนที่ต้องทำผ้าบางขึ้นใช้ ทำให้กลุ่มพรรณไม้มีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในเทคนิคการทอผ้าให้มีเนื้อบางได้แตกต่างจากกลุ่มอื่น

๔๔ “ด้วยเทคนิค^{๔๔} “ขามรุ” คือการสอดเส้นด้ายผ่านฟืมโดยการเว้นรูหรือขามรุฟืม หรือการสอดเส้นด้ายผ่านซี่ฟืม ซี่ละ ๑ เส้น (โดยปกติจะสอด ๒ เส้น) ประกอบกับการกระทบเส้นพุ่งอย่างเบามือ ทำให้ได้ผ้าสไบบาง สไบขามรุ เนื้อบางเบาเรียบสม่ำเสมอ ด้วยฝีมือที่ประณีตเป็นพิเศษอย่างยิ่ง ตั้งแต่การใส่ใจกับการเตรียมเส้นไหมแต่ละเส้น ผ่านกระบวนการแกะแ่งให้เส้นไหมให้เส้นกลมเนียนสม่ำเสมอ ก่อนนำไปฟอกข้อม ทำนองเดียวกันกับการทอผ้าฝ้ายเป็นผ้าหม่องบาง ด้วยการเตรียมเส้นฝ้ายเงินเส้นเล็กขนาดเท่ากันทั้งทางขึ้นและทางพุ่ง การแอดฝ้ายเงินโดยการแช่น้ำข้าวแล้วดึงหรือทก ให้เส้นฝ้ายเงินมีความเหนียวกลม ดึง ทอง่าย กระทบฟืมอย่างเบามือ ได้ผ้าหม่องเนื้อโปรงบางเบา นอกจากนี้ยังเชี่ยวชาญการทำผ้าให้มี ความโปรงเป็นระยะ ด้วยเทคนิค “เจาะป้อง” บนผืนผ้าฝ้ายอีกด้วย

ด้านการข้อมสีธรรมชาติ พบว่ากลุ่มพรรณไม้มีความชำนาญการข้อมแม่สีค่าจากมะเกลือบนไหม แพรเหยียบ สีแดงสดจากครั้ง สีเหลืองสดจากเปลือกประโศบนไหม นับว่าเป็นสีเอกลักษณ์จากพรรณไม้ ไม่ทำให้ผ้าผืนพรรณไม้โดยรวมๆ จะเป็นผ้าผืนที่มีสีเข้มขึ้น สีหนัก สีสด เพราะมีวัตถุดิบตามธรรมชาติที่เป็นแหล่งให้สีสำคัญ เช่น มะเกลือให้สีดำ จาน ฉาฉา สะแก พุง พุทรา ที่เป็นต้นไม้ให้ครั้งเกาะขยายพันธุ์ “สมัยก่อนมีครั้งมาก แม่ยังได้หาบไปขายที่สุรินทร์”^{๔๕} รวมทั้งเนื้อไม้ เช่น เข และเปลือกไม้ เช่น ประคู้ เก้ง กระบก ทำให้กลุ่มพรรณไม้ข้อมสีได้อย่างเชี่ยวชาญ

๕.๑.๕ เอกลักษณ์ที่บ่งบอกความเป็นผ้าพรรณไม้

ด้วยการใช้เส้นใยไหมพื้นบ้านแท้ คือเส้นไหมเหลืองจากกรรมวิธีสาวมือเท่านั้น ด้วยคุณสมบัติเฉพาะตัวของไหมเหลือง และด้วยฝีมือการดองไหม หรือการฟอกไหมด้วยน้ำค้างธรรมชาติ ทำให้ได้เส้นไหมที่นุ่มนวล ดูซึมสีได้เข้ม เข้ม นี่คือเหตุผลที่ทำให้ผืนผ้าไหมจากกลุ่มพรรณไม้ทุกรูปแบบ เมื่อผู้ใช้ได้สัมผัสจากการใช้ จะรู้สึกได้ถึงความพิเศษต่างจากผ้าไหมทั่วไป

^{๔๔} นางสี ไซกัญญา. บ้านโพนพิสัย อายุ ๖๒ ปี ประชุมวางแผนทอผ้าตามมาตรฐาน, มกราคม ๒๕๔๕

(5)

ดก พืช +

บุตร บัวลิ (๒๕๔๕)

กรรมการบริหารกลุ่มพรรณไม้
จากบ้านสังข์น้อย ผู้เชี่ยวชาญ
การข้อมครามบนผ้าไหม

ทองสา ศรีนาทนา (ชาวสุค)
กรรมการบริหารกลุ่มพรรณไม้
จากบ้านคอนแก่น (๒๕๔๕)
ผู้เชี่ยวชาญการทอผ้าเจาะป้อง

๔.๑.๖ พัฒนาการกลุ่มพรรณไม้

ระยะเริ่มต้น (ปี ๒๕๒๔-๒๕๓๒) นับว่าเป็นระยะที่ชาวบ้านในพื้นที่ ๕ หมู่บ้าน ซึ่งมีความชำนาญการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายใช้เองตามวิถีวัฒนธรรมอยู่แล้ว ร่วมกับสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม พื้นที่ฟูการย้อมสีธรรมชาติดั้งเดิม และพัฒนาเทคนิคการย้อมสีให้หลากหลายจากการใช้พืชพรรณรอบตัว เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ และเมล็ด อันเป็นระยะของการพัฒนาเทคนิค

ระยะขยายเครือข่าย (ปี ๒๕๓๓ - ๒๕๓๘) ด้วยการขยายพื้นที่เป็น ๒๐ หมู่บ้าน สร้างกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาระหว่างหมู่บ้าน ช่วยกันสร้างสรรค์ผ้าพื้นบ้านตามความชำนาญเฉพาะชุมชนที่หลากหลาย มีเอกลักษณ์โดดเด่นพอที่จะสร้างสัมพันธ์กับระบบตลาด จึงก่อตั้งเป็นเครือข่ายกลุ่มพรรณไม้อย่างเป็นทางการเมื่อปี ๒๕๓๔ อันเป็นระยะของการพัฒนาความรู้ความสามารถของสมาชิก ด้านบริหารจัดการธุรกิจชุมชน

ระยะการพึ่งตนเอง นับตั้งแต่ปี ๒๕๓๒ จนถึงปัจจุบัน ถือได้ว่ากลุ่มพรรณไม้เป็นองค์กรชาวบ้านที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นรูปธรรมตัวอย่างของธุรกิจชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งมีเป้าหมายในการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านและการสร้างอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน กลุ่มพรรณไม้ต้องพัฒนาจุดแข็งของตนให้เด่นชัดยิ่งขึ้นจากเทคนิคการทอมากมายหลากหลาย และประสบการณ์ของเหล่าแม่ใหญ่ที่เคยเห็นเคยสัมผัสทั้งของโบราณดั้งเดิมรวมถึงการได้มีโอกาสดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ อันจะนำมาประมวลให้ทิศทางการพัฒนาเข้มแข็งก้าวมันไปกับการเคลื่อนไหวของสังคม

น.อ.จ.อ.อ.อ.

5

รทส + 109 มอ. 109 ในรถ
หน้า 43
(ก่อนจดหมาย)

คำปุ่น สาลาด (๒๕๔๕)
กรรมการบริหารกลุ่มแพรรณ
จากบ้านหัวฝาย
ผู้เชี่ยวชาญการทอผ้าแนวประยุกต์
มีเอกลักษณ์เฉพาะของผู้ทอชัดเจน

วรรณิ บัวพุทธา (๒๕๔๕)
กรรมการบริหารกลุ่มแพรรณ
จากบ้านเหล่าเกวียนหัก
ผู้สืบทอดฝีมือทอไหมขัดจากแม่
ซึ่งเป็นระดับครูจิตของ จ.ขอนแก่น

สมาชิกกลุ่มแพรรณ

จันท

๕.๒ กรณีศึกษา กลุ่มแพรรณ

๕.๒.๑ ความเป็นกลุ่มชน (ชาติพันธุ์)

ด้วยกระบวนการรวมตัวของกลุ่มชาวไทเชื้อสายลาว ในเขตอำเภอชุมแพ อำเภอหนองเรือ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เมืองใหญ่หัวใจของอีสาน จึงได้รับอิทธิพลผสมผสานหลากหลายกลุ่มจากคนหลากหลายพื้นที่ที่ลี้ภัยไหลเข้ามารวมกัน ภาพขอนแก่นกลายเป็นเมืองหลวงของอีสานมาอย่างต่อเนื่องนานนับกว่า ๕๐ ปี แม้ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ยังพยายามผลักดันจังหวัดขอนแก่นให้ก้าวไกลมาจนถึงทุกวันนี้ ทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมหลายถิ่นเช่นเมืองหลวงใหญ่ทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ความเป็นกลุ่มชนไทลาวในกลุ่มแพรรณยังสามารถบอกได้จากภาษาอีสานที่ใช้สื่อสารกัน และการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นบ้านอีสานยังอยู่ในสายเลือด แม้ว่าเครื่องนุ่งห่มที่ดูเหมือนจะมีลักษณะร่วมสมัยมากขึ้น อย่างเช่น การนำผ้าลายมัดหมี่มานุ่งในรูปแบบของกระโปรง หรือชุดสำเร็จ หากในส่วนของการประเพณีวัฒนธรรมตามฮีต ๑๒ ครอง (๑๕) ที่ชาวไทลาวทั่วไปยังยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาทุกปีเห็นได้ชัดคือ วันสารทลาว หรือบุญข้าวสาก “ในมือเพ็ญ ๑๕ คำ เดือน ๑๐ ตอนเช้าทุกบ้านจะคว่ข้าวดอกแดง ซึ่งนิยมใช้ข้าวเปลือกข้าวเหนียวพันธุ์พื้นบ้านมาคว่ จะทำให้ได้ข้าวดอกคอกใหญ่งามสีขาว และการทำข้าวเม่ารางที่จะนำข้าวเหนียวที่ยังไม่แก่จัดปลารวงข้าวยังมีน้ำนมอยู่บ้างหรือเอาข้าวเก่ามาคว่ให้นิ่มจึงตำเอาเปลือกออกแล้วนำมาคว่เป็นข้าวเม่าราง เพื่อเป็นหลักในการทำกระยาสารทแบบไทลาว ครั้นตอนบ่ายเป็นการเตรียมข้าวห่อใหญ่และข้าวห่อน้อย ประกอบด้วยข้าวเหนียว ปลา พร้อมด้วยหมากพลูและผลไม้ นำมาห่อใบตองเป็นห่อใหญ่ ห่อเล็กไปห้อยไว้ตามกิ่งไม้ในลานวัด แล้วทำพิธีสวดกระยาสารท ข้าวห่อใหญ่เมื่อเสร็จพิธีนำไปถวายย่าปู่ตา ส่วนข้าวห่อน้อยเก็บไปขาย(วาน)ในนาให้แม่โพสพ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ และก่อนมือเพ็ญจะมีการไปหยาม(เยี่ยม)ญาติผู้ใหญ่ โดยนำข้าวสารหมากพลูไปฝากกัน” นางพันธ์ เกาะลุน เจ้าหน้าที่ร้านแพรรณ เล่าถึงสภาพการทำบุญข้าวสากในหมู่ชนไทลาวขอนแก่นทุกวันนี้

๕.๒.๒ ลักษณะภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น

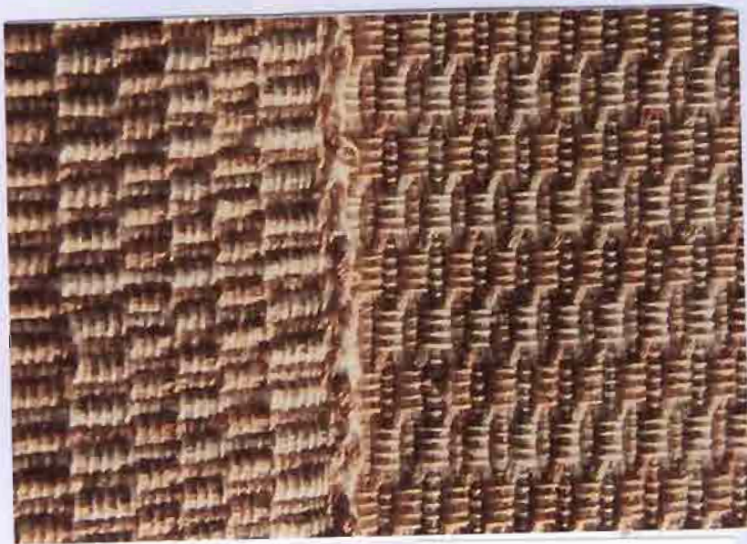
เพราะขอนแก่นมีพื้นที่ราบที่กว้างใหญ่ และลำน้ำชีไหลผ่านยาวที่สุดในอีสาน ทั้งส่วนป่าเบญจพรรณและป่าทุ่งที่อุดมสมบูรณ์โดยดั้งเดิม และความผสมผสานของชาติพันธุ์หลากหลายทำให้ทรัพยากรในพื้นที่ มีทั้งเป็นไปตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีการเดิมความหลากหลายให้เกิดขึ้นจากการเพาะปลูกพืชใหม่ๆ ส่งผลให้มีวัดอุทิศจากธรรมชาติหลากหลายต่อการสร้างปัจจัย ๔ ของกลุ่มชน

๕.๒.๓ ความเชี่ยวชาญเฉพาะกลุ่ม

ในการทอผ้าพื้นบ้าน พบว่าสมาชิกกลุ่มแพรรณส่วนใหญ่ชำนาญการทำผ้าฝ้าย จึงทำให้ผลิตภัณฑ์ผ้าที่ออกมาจำหน่ายมีสัดส่วนของผ้าฝ้ายมากกว่าผ้าไหม ทำให้เห็นถึงความเด่นในทางเทคนิคการ

อกพลู

ผ้าห่มลายหน่วย ๒ สี
ลวดลายจากการค้นคว้าขึ้นและด้านทุ่งสถิตที่
ตั้งใจให้มีจังหวะถี่ห่าง ไม่เท่ากันเกิดลวดลายใหม่
ในลักษณะลวงตา (Illusion) ที่ไม่รู้จบ
เป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะกลุ่มแพรวพรรณ

ผ้าห่มแพรวปอง ๒ สี

ผ้าห่มลายหน่วยสี่เดียว

มัดหมี่ฝ้าย ซึ่งมีทั้งลวดลายดั้งเดิมและการแตกสายใหม่ๆ จากลายแม่ มีทั้งมัดหมี่ทางพุ่ง ทางยืน และที่คู่โคดเด่นกว่านั้นจะเป็นความเชี่ยวชาญการทอผ้าห่มเหยียบ ซึ่งเป็นเทคนิคการเก็บเขาเพื่อสร้างลวดลายในตัวเนื้อผ้า ได้มากมาย หลายขนาด เช่น ลายจุ๊กจิก ลายหมากหวาย ผ้าห่มน้อยลายหน่วย และขนาดพิเศษสุดต่างจากกลุ่มอื่นชัดเจนเห็นจะเป็น การทอผ้าหน้ากว้างพิเศษต้องใช้ผู้ทอ ๒ คน ใน ๑ หูก เพื่อทอผ้า หน้ากว้าง ๒.๔ เมตร และเพิ่มความหนาของเนื้อผ้าโดยการควบเส้นพุ่ง ๔ เส้น ถึง ๘ เส้น

ด้านการข้อมลัทธิธรรมชาติ เห็นได้ชัดว่ากลุ่มแพรรณ ชำนาญการข้อมลัทธิทั่วไปจากใบไม้ เปลือกไม้ เนื่องจากมีพืชพรรณรอบตัวซึ่งมีหลากหลาย มีความเด่นที่สามารถนำความหลากหลายของสีต่างๆ ที่ได้มาผสมผสานบนผืนผ้าได้อย่างกลมกลืน พอเหมาะ และลงตัว อีกทั้งสามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ แปลกแตกต่างจากที่อื่นๆ เช่น สีเทาอ่อน-เข้ม จากหนามคันแหว หรือสีเขียวสดใสจากการใช้สีจากเปลือกกล้วยน้ำว้าอ่อนลงพื้น แล้วข้อมผสมกับเปลือกมะม่วงกะล่อนหรือเปลือกเพกา ส่วนแม่สี พบว่ามีการใช้สีแดงครั้ง ได้สีแดงอมม่วง อยู่บนผ้าสไบจิตใหม่อย่างไม่มีกลุ่มใดเหมือน

ผ้าพื้นบ้านของกลุ่มแพรรณที่ทำให้คนภายนอกจดจำและนึกถึงได้ คือผ้าผืนสำเร็จประเภทใช้ในบ้าน เช่น ผ้ารองจาน ผ้าห่มเหยียบ และผ้าคลุมเตียง หลากหลายทั้งขนาดและลวดลายนอกเหนือไปจากผ้าที่ใช้ห่มหมอน อันจะมีมัดหมี่ฝ้าย ซึ่งจะมีลวดลายแบบดั้งเดิมและลวดลายที่เป็นลักษณะที่คิดค้นใหม่ ๆ จากสมาชิกในกลุ่มให้เห็นเสมอ ๆ

๕.๒.๔ พัฒนาการกลุ่มแพรรณ

ด้วยการสนับสนุนจากศูนย์ศิลปหัตถกรรมเพื่อการพัฒนาสตรีอีสาน ซึ่งเริ่มต้นจากการทำงานส่งเสริมกิจกรรมทอผ้าใน ๓ หมู่บ้าน เมื่อปี ๒๕๓๐ โดยมีเป้าหมายในการอนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมทอผ้าพื้นบ้านอีสาน และเป็นการสร้างอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ ต่อมาได้ขยายพื้นที่เป็น ๙ หมู่บ้าน เพื่อร่วมกันสร้างความเข้มแข็งของธุรกิจชุมชน ได้จัดตั้งกลุ่มเป็นทางการในปี ๒๕๓๖ จากนั้นทำการเปิดร้านค้าเป็นของตนเอง ซึ่งตั้งอยู่ในตัวเมืองขอนแก่น ปัจจุบันนี้มีการบริหารจัดการร้านและประสานเครือข่ายซึ่งดำเนินการโดยชาวบ้านทั้งหมด ซึ่งถือเป็นพัฒนาการที่โดดเด่นที่สุด เมื่อเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ ทั่วประเทศ

ความเข้มแข็งของกลุ่มแพรรณ ได้ปรากฏชัดทั้งในมิติการจัดการธุรกิจชุมชน และมิติทางสังคม เห็นได้จากความสามารถในการเชื่อมโยงกิจกรรมทอผ้าพื้นบ้านไปสู่การจัดสร้างสวัสดิการระดับชุมชน เพื่อดูแลคุณภาพชีวิตขั้นพื้นฐานอย่างพึ่งตนเอง โดยการจัดระบบสวัสดิการภายในเครือข่ายหลายรูปแบบ ดังเช่น สมาชิกทอผ้าและครอบครัวสามารถเบิกค่ารักษาพยาบาลได้จากกลุ่ม การดูแลผู้สูงอายุในชุมชน ด้วยการสนับสนุนเงินค่าเลี้ยงดูรายปี สวัสดิการเงินกู้ในยามฉุกเฉิน รวมทั้งการสนับสนุนทุนการศึกษาแก่น้อยในชุมชนทุกปี

๒๕๕๖

(๑)

ม.ค. ๕๕

สมาชิกกลุ่ม โศกฏ

ชุดไปนาของชาวโศกฏ(๒๕๔๕) เสื้ออ้อมสี่เหลี่ยมจากการข้อมผ้าฝืน
ชั้นมัดหมี่เส้นพุ่ง ทางเครือเป็นสีพื้นลักษณะเฉพาะชาวไทโย้ย

ในมิติการสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาบุคลากร กลุ่มแพร่พรรณมีการหมุนเวียนให้สมาชิกรุ่นใหม่เข้ามาเรียนรู้งานฝ่ายต่างๆ ในการช่วยกันดูแลองค์กรอย่างต่อเนื่อง และเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ทำให้มีความสืบทอดในการบริหารองค์กร อันเป็นรากฐานที่มั่นคงในการพึ่งตนเอง และมีความพร้อมในด้านบุคลากรใหม่ๆ เพื่อพัฒนาองค์กรให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีตัวตนที่ชัดเจน ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมในเมืองใหญ่อย่างขอนแก่น

๕.๓ กรณีศึกษา กลุ่มผ้าครามโคกภู

๕.๓.๑ ความเป็นกลุ่มชน (ชาติพันธุ์)

ชาวบ้านโคกภูเป็นกลุ่มชนที่เรียกตัวเองว่า “ไทโย้ย” อย่างเต็มปากไม่ขัดเขิน จากประวัติศาสตร์ชุมชนที่สืบทอดกันมากว่า ๒๐๐ ปีแล้ว นับเป็นกลุ่มชนที่มีวิถีวัฒนธรรมคงมา ด้วยความมั่นคงบนฐานปัจจัย ๔ โดยเฉพาะทางด้านเครื่องนุ่งห่มที่สืบทอดภูมิปัญญาการทำคราม การใช้ผ้าครามแบบแน่นอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ผ้าหม้อมนิล สีน้าเงินเข้มในรูปแบบเสื้อคอกลมผ่าหน้า แขนยาว มีกระเป๋ายาวใหญ่ ๒ ข้าง คัดอย่างง่าย แล้วเพิ่มศิลปะในการเย็บมือให้เกิดลวดลายพิเศษ เช่น เกี้ยวหางสิงห์ เป็นเสื้อสัญลักษณ์ที่สวมใส่กันทั่วไปทั้งชายหญิง “แม่บ้านจะนุ่งผ้าชิ้นมัดหมี่ผ้าลายใหญ่คิดดินขึ้นเป็นส่วนใหญ่ พ่อบ้านยังคงมีชุดประจำบ่งบอกความเป็นชาวไทโย้ย คือผ้าตาหม่อง เป็นผ้าผ้าครามมีลายขีดสีขาวเป็นตารางใหญ่ นุ่งเป็นผ้าโสร่ง และผ้าครามเย็บเป็นกางเกงหูกนุ่งไว้ข้างใน เป็นชุดอยู่กับบ้าน ส่วนผ้าใช้ในบ้านที่ขาดไม่ได้ มีผ้าเสื้อ ผ้าหม่นวม”^{๑๔}

ประเพณีของชุมชนโคกภูโดยทั่วไป ชิดถือและปฏิบัติตามประเพณีอีสาน และมีประเพณีเฉพาะเผ่าพันธุ์ของตนเองที่สืบทอดกันมาอย่างเคร่งครัดถึงปัจจุบัน คือ “พิธีเหยา” เป็นพิธีกรรมไหว้ครูผีของหมอเหยาตามประเพณีชาวภูไท หมอเหยาเป็นหมอรักษาค้นเจ็บป่วยในหมู่บ้านตามความเชื่อในเรื่องผี เป็นพิธีที่ถือปฏิบัติกันมาเป็นฮีตครอง เพื่อแสดงการวะครูและขอบคุณผีประจำตัวหมอเหยา ซึ่งจะจัดขึ้นในช่วงก่อนตรุษสงกรานต์ของทุกปี

๕.๓.๒ สภาพภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น

ชุมชนโคกภูตั้งอยู่บนเทือกเขาภูพาน ซึ่งเป็นเขตที่มีอากาศหนาวเย็นเกือบตลอดปี (โดยเฉพาะที่ตั้งบ้านเป็นชายป่าที่ราบเชิงคอย มีลำธาร มีพืชพรรณจากป่าหลากหลาย เป็นบริเวณที่นับว่ามีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอย่างยิ่ง สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการทำอยู่ทำกินอย่างพึ่งพาและเกื้อหนุนระหว่างคนกับธรรมชาติชัดเจน การปลูกพืชแบบผสมผสานและหมุนเวียนระหว่าง ข้าว คราม พริก ข้าวโพด ฯลฯ อีกทั้งพืชผักพื้นบ้านตามฤดูกาลจากป่า ที่สวน ที่นา เช่น หน่อไม้ เห็ด ขอดหอย หน่อเลาะ กล้วย รวมถึง ปลูก กบ กุ้ง หอย ฯลฯ

^{๑๔} สัมภาษณ์ นางทอง หงษ์ภู, กรรมการกลุ่มผ้าคราม โคกภู, ๕ กรกฎาคม ๒๕๕๕

ภาพ + 109 ไร่รวมดงนางด้ว 46

6

1 →

แอ่งหินหมักคราม ที่บ้านโคกภู (๒๕๔๕)

ธีรรณภักดิ์

ด้วยธรรมชาติอันอุดมของพื้นที่ทำให้ลักษณะดินที่บ้านโคกภูมีความพิเศษ คือมีธาตุในดินที่ทำให้คันครามให้เนื้อสีดีมาก แม้เถาย่านนางยังให้สีเขียวเข้มขึ้นกว่าดินอื่น “ในการปลูกครามมีอยู่ปีหนึ่งทางเกษตรอำเภอแนะนำให้ใส่ปุ๋ยเคมี ปรากฏว่าคันครามงามดี แต่เมื่อนำไปหมักทำเนื้อครามปรากฏว่าครามปีนั้นไม่ให้สีน้ำเงิน” ป้าสาย อุดมมา ครุครามบ้านโคกภูเล่าให้ฟังระหว่างประชุมวางแผนปลูกฝ้าย ปี ๒๕๔๔ นั้นเป็นเรื่องที่ยืนยันว่า ดินที่บ้านโคกภูมีความพิเศษในตัวเอง โดยไม่ต้องการการแทรกแซงใดๆ

สภาพพื้นที่ทั่วไปซึ่งประกอบด้วยเนินหินปูนสลับผืนดิน เป็นที่ปลูกเรือนไม้ไผ่ได้สูงแบบเรือนอีสานทั่วไป ที่ลาดต่ำลงมาเชิงคอยเป็นผืนนารอบหมู่บ้าน ภาพชาวบ้านโคกภูตื่นเช้านำวัว ควายลงทุ่ง หรือนำไปผูกใกล้ลอมฟางแล้วกลับเข้าหมู่บ้านตอนค่ำพร้อม ผัก ปลา และหาบฟ่อนคราม หรือกระบุงปุยฝ้ายตามฤดูกาล ถือเป็นวิถีปกติสุขของชุมชน ด้วยครอบครองสภาพภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่นอันอุดม

๕.๓.๓ ภูมิปัญญาดั้งเดิม

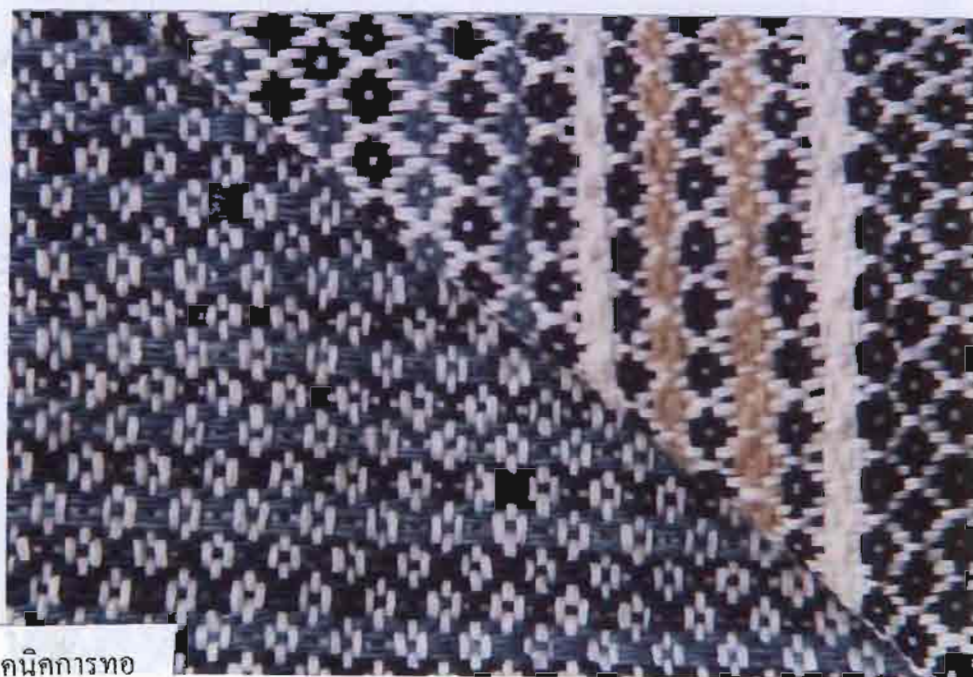
วิถีชุมชนบ้านโคกภู ณ วันนี้ ได้สะท้อนให้เห็นภาพชัดเจนถึงภูมิปัญญาในการสร้างทำสิ่งของต่างๆ ครอบพร้อมปัจจัยสี่ได้ด้วยตนเอง ด้วยพ่อแม่พาทำสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาในการปลูกคราม กวนคราม ก่อหม้อคราม ย้อมคราม มีมานานเท่าใดไม่มีการบันทึก หากมีหลักฐานในชุมชนที่ยืนยันถึงความสืบเนื่องยาวนาน คือ แอ่งหิน ตามธรรมชาติหลายจุดในหมู่บ้านที่ชาวบ้านโคกภูเรียกว่า แอ่งคราม บางแห่งใหญ่มากใช้แช่หมักคันครามได้ครั้งละ ๑ เกวียน แสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่ใช้แอ่งหินแช่ครามมาตั้งแต่อดีตเมื่อยังไม่มีโอ่ง เพิ่งเลิกใช้ไปเมื่อมีโอ่งมังกรเข้ามาเอง นอกจากนี้ยังพบภูมิปัญญาในการเผาหินปูนให้เป็นปูนขาวโดยวิธีพื้นบ้านมาใช้ในการกวนครามโดยไม่ต้องซื้อ การฟื้นฟูวัฒนธรรมจึงเป็นไปอย่างมีรากฐานฝังลึกในสายเลือด ทำให้ได้หมู่บ้านชาวบ้านโคกภูทุกบ้านมีหม้อคราม เป็นการบ่งบอกถึงการสืบทอดภูมิปัญญาครามเต็มภาคภูมิ ณ (พ.ศ.) นี้สามารถกล่าวได้ว่า ชุมชนแห่งนี้เป็นผู้ครอบครองภูมิปัญญาคราม เป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้านเรื่องการทำครามของประเทศที่ยังมีเหลือให้เห็นไม่กี่แห่งในโลก

ด้านภูมิปัญญาปัจจัยสี่ ทั้ง ข้าว บ้านเรือน เครื่องนุ่งห่ม และยา เป็นสิ่งที่ชุมชนโคกภูพึ่งตนเองได้ทั้งหมดด้วยการดำเนินชีวิตในวิถีการเกษตรเท่านั้น ทำให้บ้านโคกภูได้สำแดงภูมิปัญญาดั้งเดิมและสร้างสรรค์ไปข้างหน้าอย่างไม่สิ้นสุด

๕.๓.๔ ความเชี่ยวชาญเฉพาะกลุ่ม

ด้วยวิถีชาวนา นุ่งห่มผ้าครามอยู่กับบ้าน ไปไร่นา แล้วกลับมาดูแลหม้อนิลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประจำวัน มิใช่กิจกรรมพัฒนา ส่งผลให้ชุมชนมีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในเทคนิคการทำครามทุกขั้นตอน และเป็นเทคนิคเฉพาะคนที่มีรายละเอียดต่างกัน เทคนิคการดูแลหม้อคราม หรือแก้หม้อครามให้อยู่ในสภาวะพร้อมย้อม ซึ่งคนภายนอกที่ไม่คุ้นเคยจะมองว่าเป็นกรรมวิธีที่ยุ่งยากมาก แต่เป็นความเชี่ยวชาญอย่างถึงขั้นทำให้ดูเป็นเรื่องง่าย ๆ เรื่องปกติธรรมดาของชาวบ้านโคกภู

ภาพที่ ๑

ผ้าฝ้ายครามโคกภูต่างเทคนิคการทอ
และต่างเทคนิคการย้อม (๒๕๔๖)

ในด้านการยืมสินน้ำเงินจากคราม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชุมชน ด้วยความพิเศษของวัดอุทัย ทำให้ครามบ้านโคกภูยืมได้สินน้ำเงินใส หลากหลายเฉดสี ความพิเศษของการทำสีเขียวชีวหรือเขียวคราม ที่เกิดจากการนำฝ้ายชุบครามไปต้มย้อมกับเปลือกมะม่วงบ้าน ซึ่งมีมากในหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีการยืม เหลืองเขนฝ้ายได้สีเหลืองสดใส หรือชมพูอ่อนจากเปลือกกล้วยนวล กล้วยพิเศษที่ไม่แตกหน่อขยายพันธุ์ ด้วยเมล็ดและมีลำต้นใหญ่มากๆ อันเป็นพืชพรรณเฉพาะถิ่นที่มีอยู่รอบๆ ตัวมากมาย

๕.๓.๕ เอกลักษณะที่บ่งบอกความเป็นผ้าโคกภู

“ผ้าทุกผืนที่ออกไปจากบ้านโคกภู จะบรรจุไว้ด้วยเรื่องราวของการย้อมครามแท้ ปู่เองทำเองเท่านั้น และเรื่องราวของฝ้ายเขนมือที่มาจากฝ้ายพื้นบ้านแท้” นางบุญยงค์ เชื้อคำผุย สมาชิกผู้รับหน้าที่เป็นผู้จัดการฝ่ายขายผ้าครามให้กลุ่มกล่าวอย่างมั่นใจทุกครั้งที่ถูกถามจากผู้ไปศึกษาดูงาน หรือผู้ซื้อที่เข้าไปเยี่ยมชมถึงหมู่บ้าน

จุดเด่นอีกประการหนึ่งที่ทำให้สะดุดตาผู้ที่เข้าไปสัมผัสผ้าครามบ้านโคกภู ซึ่งทอผ้า ๒ หมวดใหญ่คือ ผ้าพื้นและผ้าชิ้นเอนกประสงค์ แต่ด้วยฝีมือที่มีพัฒนาการเฉพาะตัวของช่างแต่ละคน ได้สร้างสรรค์ให้เกิดผ้าผืนพิเศษที่มีลวดลาย สี สัน เป็นเฉพาะทุก เฉพาะคน จากฝีมือในการใช้สีครามให้กลมกลืนกับสีเปลือกไม้ หลากหลายเนื่องจากการผสมเส้นใยฝ้ายขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ในทอเดียวกัน หรือผสมใยกล้วยกับฝ้าย การผสมผสานสีและเส้นใยที่หลากหลายผ้าผืนเอนกประสงค์จะมีความไม่ซ้ำในแต่ละทอ แต่ละผืนของแต่ละคน นับเป็นเสน่ห์เอกลักษณ์ของความงามบนความแตกต่างและหลากหลาย

๕.๓.๖ พัฒนาการของกลุ่ม

แม้ว่าการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการของกลุ่มผ้าครามโคกภู เพิ่งเริ่มต้นเมื่อปี ๒๕๓๗ โดยการสนับสนุนของโครงการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน(คจก.) แต่ด้วยรากฐานของภูมิปัญญาคั้งเดิมที่ยังมีต่อเนื่องชัดเจน ทำให้ผลงานของกลุ่มโดดเด่นและขยายผลไปอย่างรวดเร็ว สมาชิกทอผ้าคือทุกคนรอบครัวในชุมชน นับเป็นกลุ่มทอผ้าพื้นบ้านตามวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่สามารถสำแดงเอกลักษณ์ของกลุ่มชุมชนได้อย่างชัดเจน รวมถึงอัตลักษณ์เฉพาะคนที่ทำให้ผ้าดูหรูหรา สนุกสนานหรือขรึมเข้มจากบุคลิกของผู้ทอ ด้วยกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้จากรุ่นแม่สู่รุ่นลูก ส่งผลให้มีความเป็นปึกแผ่นในการทำอยู่ทำกินที่มั่นคงพึ่งตนเองได้ครบวงจรชีวิต และหากว่าพัฒนาการของฝีมือของสมาชิกเป็นตัวชี้วัดหนึ่ง ในการพัฒนาผ้าพื้นบ้านแท้ นับได้ว่ากลุ่มโคกภูได้ก้าวไปถึงจุดนั้นแล้ว

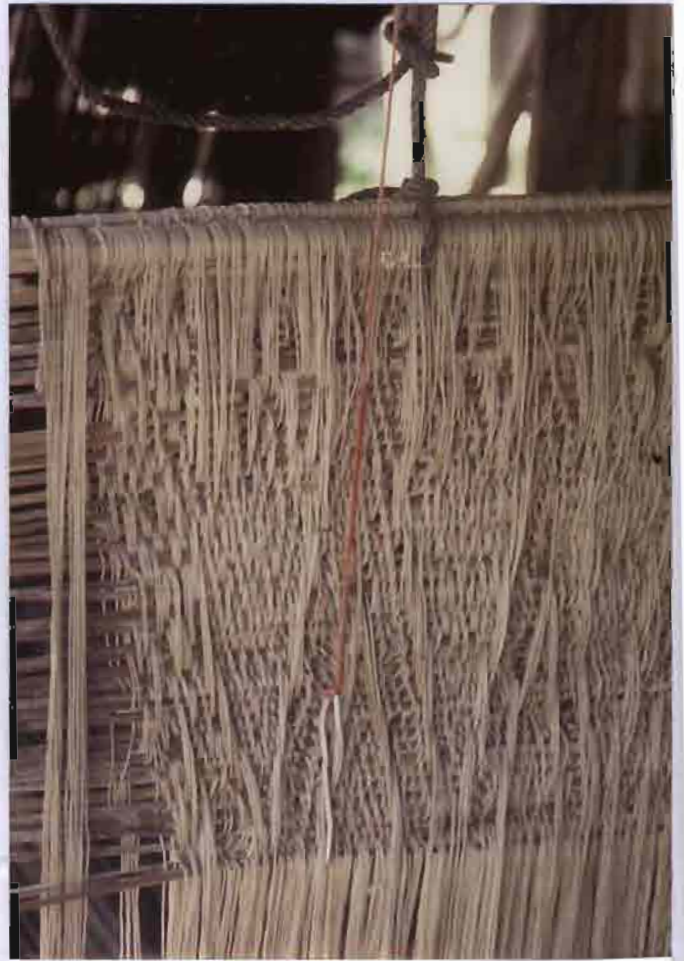
๓๗๕ X

สมาชิกกลุ่มออนซอน (๒๕๔๔)

ฟื้นฟูการย้อมสีธรรมชาติ

การเก็บเขาสร้างลายจิด แบบเขายาว

ผ้าห่มจิดใหญ่ กลุ่มออนซอน (๒๕๔๕)

๕.๔.๔ พัฒนาการของกลุ่ม

ด้วยการเริ่มต้นจากการจัดตั้งกลุ่มทอผ้าเพื่อการสร้างงานทำ สร้างรายได้ จากสำนักงานเกษตรอำเภออุดจักษ์ ร่วมกับมูลนิธิไจค้า (JICA) ประเทศญี่ปุ่น ในปี ๒๕๔๒ และจากพื้นฐานและสภาพปัจจุบันของกลุ่มที่กล่าวมาแล้วนั้น สรุปได้ว่ากลุ่มออนซอนยังอยู่ในระยะของการฟื้นฟูเอกลักษณ์ผ้าทอพื้นบ้าน เพื่อให้เต็มความหมายขึ้นมาใหม่

ข้อสังเกตจากการมีส่วนร่วมในโครงการวิจัย รวมทั้งการสรุปบทเรียนของกลุ่มออนซอนในการผลิตตามออร์เดอร์อย่างเดียว โดยที่ไม่ทันตั้งหลักคิดว่ากลุ่มมีจุดแข็งอย่างไร เมื่อหมดออร์เดอร์ก็ไม่มีงานทอ ขาดตอน ความเป็นกลุ่มไม่ชัดเจน อย่างน้อยทำให้สมาชิกกลุ่มได้กลับมาตั้งหลักและให้ความสำคัญกับการใช้ฝ้ายเงินมือเพิ่มความเป็นผ้าพื้นบ้าน ให้เกิดเรื่องราวบนผืนผ้า นับเป็นการเริ่มต้นในการฟื้นฟูผ้าเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นขึ้นใหม่ ซึ่งจะต้องอาศัยเวลาและความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาดั้งเดิมว่าเป็นหนทางที่จะทำให้ชิ้นงานผ้าพื้นบ้านแท้เป็นตัวแทนฝีมือของกลุ่มออนซอน ให้คนได้ยอมรับในคุณค่าและภูมิใจที่ได้เป็นเจ้าของ

๕.๕ ประเด็นที่ค้นพบจากกรณีศึกษา

๑. **เอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม** คือเป็นความเฉพาะหรือความพิเศษที่จะทำให้กลุ่มพัฒนาไปอย่างมีทิศทางชัดเจน สอดคล้องกับสภาพภูมินิเวศน์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งยังเป็นการสร้างความทรงจำให้กับคนภายนอกที่ควรภาคภูมิใจ

๒. **การครอบครองภูมิปัญญาดั้งเดิม** คือองค์ความรู้เฉพาะถิ่น ภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่สั่งสมสืบทอดกันมาช้านานหลายชั่วคน เกิดเป็นภูมิปัญญาในเรื่องปัจจัยสี่มากมาย เป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะคนได้เรียนรู้ได้พัฒนาความสามารถด้วยตนเองอยู่ตลอดเวลา

๓. **การใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม** คือฝีมือที่มีความเชี่ยวชาญขึ้นตามลำดับจากประสบการณ์ สามารถสร้างสรรค์รูปแบบชิ้นงานได้ไม่จำกัด มีการพัฒนาความสามารถของคนอย่างต่อเนื่อง

๔. **พัฒนาการกลุ่มที่ยาวนาน** คือความสืบเนื่องของการถ่ายทอด และการเรียนรู้ที่ไม่ขาดตอนครบวงจร เป็นพลังกลุ่มที่เคลื่อนไหวไปอย่างมั่นคง เพราะนำวัฒนธรรมมาเป็นตัวตั้งในการพัฒนา ซึ่งหมายถึงการใช้ชีวิตร่วมกันด้วยคุณค่าที่ได้กระทำร่วมกัน ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ เพื่อให้ความเป็นอยู่โดยรวมดีขึ้นทั้งตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคมตามลำดับ

๕. **วิถีเกษตร** คือวิถีแห่งการพึ่งตนเองในเรื่องปัจจัยสี่โดยแท้จริง มนุษย์จะเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างภูมิศาสตร์และวิถีชีวิต ก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมยั่งยืนและอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๖. **ผ้าทอพื้นบ้านกับเศรษฐกิจชุมชน** จากตัวอย่างกรณีศึกษาทั้ง ๔ กรณีที่กล่าวมา จะเห็นว่าการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถูกนำมาเป็นฐานในการบูรณาการทรัพยากรภายใน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะเฉพาะกลุ่มที่ชัดเจน ทรัพยากรบุคคล สิ่งแวดล้อม และสร้างสวัสดิการชุมชน "ผ้า" คือ ผ้าพื้นบ้าน ที่ออกไปจาก ๔ กลุ่มนี้ ผ้าระบบเศรษฐกิจเพื่อคุณภาพชีวิต คุณภาพสังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน เป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ เป็นมุมมองของคุณค่า ไม่ใช่มุมมองของรูปแบบ อย่างเช่น สีน้าอูดสาหรรม จึงทำให้ผลิตภัณฑ์พื้นบ้านแท้ที่เป็นสัญลักษณ์และเป็นเอกลักษณ์ที่ต้องรักษาไว้ ไม่ปะปนกับสินค้าน้าอูดสาหรรมที่ถูกกระบวนกร "แฟชั่น" หรือกระบวนกรเร่งให้ทันสมัยและเร่งให้ล้ำสมัย ผ้าพื้นบ้านไม่ควรทำเป็นปริมาณในลักษณะ "น้าน้อยยอมแพ้ไฟ" โดยปริยาย ผ้าพื้นบ้านแท้จะจมหายไปกับกระแสเสื้อผ้าแฟชั่น หากไม่มีกระบวนกรรวมกลุ่มทางวัฒนธรรมให้เป็นฐานหลักในการบูรณาการขององค์กรของตนแล้ว ความเข้มแข็งและความอยู่รอดของผ้าพื้นบ้านแท้ของวิถีวัฒนธรรมชุมชนคงเกิดขึ้นได้ยาก

ภาพ x

(๒๗/รอมฎอน น. ๕๐)

จีนไห่หมัดหมี่
ลายนกยูงซ้อนครึ่ง
กลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๖)

บทที่ ๖

การกำหนดมาตรฐาน ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

ด้วยโจทย์วิจัยที่ตั้งไว้ว่า “จะกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากเครือข่ายผู้ผลิต กลุ่มผู้บริโภค และองค์กรสนับสนุน มาร่วมกันกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านที่แท้จริง ที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม จากความรับรู้เข้าใจในกระบวนการผลิตและการบริโภค ผ้าทอพื้นบ้าน ได้อย่างไร” ทำให้กระบวนการศึกษาวิจัยของโครงการเน้นหนักการปฏิบัติการทั้งในระดับเครือข่ายชุมชน และระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก เพื่อก่อประโยชน์ร่วมและส่งเสริมซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นผู้ผลิต ผู้บริโภค ผู้จำหน่าย และถึงลงไปกว่านั้นในทางวิชาการ คือการสร้างโอกาสให้กลุ่มคนพื้นบ้านแต่ละถิ่นในฐานะผู้สร้างสรรค์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอพื้นบ้านตัวจริง ได้ประกาศคุณค่าและศักยภาพผ้าพื้นบ้านให้ปรากฏชัดเจน ส่งผลถึงการสร้างจิตสำนึกในการดำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้าน นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนอันเป็นทิศทางร่วมของสังคมโลก

๖.๑ วัตถุประสงค์ของมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

๖.๕.๑ เพื่อสร้างนิยามที่ชัดเจนของ “ผ้าทอพื้นบ้าน”

เมื่อกำหนดลงไปชัดเจนว่า ผ้าทอพื้นบ้านคืออะไรแล้ว จะทำให้ทุกฝ่ายเข้าใจตรงกัน ผู้ผลิตหรือชุมชนจะใช้เกณฑ์นี้เป็นทิศทางในการกำหนดกรอบงานของตนเอง

๖.๕.๒ เพื่อให้ผู้บริโภคตระหนักถึงคุณค่าของการผลิต และการใช้ผ้าทอพื้นบ้าน

คือการสร้างความตระหนักแก่ผู้บริโภคและผู้จำหน่ายให้รู้ว่าผ้าชิ้นใดเป็นผ้าพื้นบ้าน กลุ่มใดก่อผลดีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างไรในวันนี้และวันหน้า เป็นการนำร่องในการสร้างตลาดผ้าพื้นบ้านที่ชัดเจน

๖.๕.๓ เพื่อให้มีแนวทางในการสัมพันธ์กับผ้าทอพื้นบ้าน ทั้งการบริโภค การส่งเสริมและพัฒนาผ้าทอพื้นบ้านอย่างมีหลักการถูกทิศทาง

บุคคลหรือองค์กรจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นผู้ขาย ผู้ใช้ ผู้สนับสนุน นักวิชาการ จะสามารถเชื่อมโยงกับบทบาทและหน้าที่ขององค์กรตนหรือบทบาทส่วนตัวได้สอดคล้องกับความเป็นผ้าพื้นบ้านแท้ ส่งผลให้มีการพัฒนาศักยภาพ และมีการเคลื่อนตัวของวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้านอย่างถูกทิศทาง

ด้วยความที่ได้เคยทำงานใกล้ชิดกันตลอดหลายปีที่ผ่านมา และตลอดระยะเวลา ๑๘ เดือนของโครงการฯ ได้ทำการศึกษาเชิงปฏิบัติการตามขั้นตอนและกิจกรรมต่างๆ ตามที่ลำดับไว้ในบทนำ (ดูรายละเอียดหน้า ๕-๖) ในบทนี้จะขอกล่าวถึงการปฏิบัติการที่เป็นหัวใจอันเป็นที่มาของการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

เจ้าหน้าที่รัฐ ทีมวิจัย ชาวบ้าน
ประชุมทบทวนหาเอกลักษณ์ผ้ากลุ่มออนซอน

แม่บ้านทอผ้าศึกษาเอกลักษณ์ผ้าของ
กลุ่มชนภาคอีสาน

๖.๒ บทสรุปการปฏิบัติการจากชุมชน

๖.๒.๑ ทบทวนและหาตัวตนที่ชัดเจนของแต่ละกลุ่ม

โดยอาศัย “ความเป็นกลุ่มและเครือข่ายระหว่างชุมชน” ซึ่งมีเป้าหมายร่วมในการทอผ้าเชิงวัฒนธรรมและเกี่ยวพันต่อสิ่งแวดล้อม จากกลุ่มกรณีศึกษา ๔ กลุ่มในภูมิภาคอีสานและกลุ่มต่างๆ จากภูมิภาคอื่นๆ ที่เข้าร่วมแลกเปลี่ยนในการประชุมเชิงปฏิบัติการ ประกอบด้วย ๓๑ ชุมชน สมาชิกทอผ้า ๘๐๐ คน ถือเป็นฟันเฟืองหลักในการสืบค้นและทบทวนถึงความหมายและลักษณะผ้าทอพื้นบ้านที่พ่อแม่พาทำมาแต่ดั้งเดิมในแต่ละกลุ่ม โดยแกนนำกลุ่มได้ทำการประชุมระดมความคิดเห็น อธิบายความหมายประกอบรูปธรรมผ้าพื้นบ้านในวิถีชุมชนจริงจากสมาชิก แล้วหาข้อสรุปร่วมที่แสดงให้เห็นถึงตัวตนของผ้าพื้นบ้านที่ชัดเจนของแต่ละกลุ่ม

“มาตรฐานผ้าข้อมสีธรรมชาติของกลุ่มพรรณไม้ ผ้าฝ้ายเป็นฝ้ายเงินมือ หากใช้ฝ้ายโรงงานก็เป็นฝ้ายแท้ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ผ้าไหมเป็นไหมที่เลี้ยงเองพันธุ์พื้นบ้าน ถ้าซื้อจากตลาดก็ซื้อไหมพื้นบ้านที่เลี้ยงกันเองในท้องถิ่น ใช้สีธรรมชาติทั้งหมด” ทองสา ศรีนาทนาว่า แกนนำกลุ่มพรรณไม้ กล่าวสรุปในการประชุมมาตรฐานผ้าพื้นบ้านในระดับเครือข่ายพรรณไม้ ๔ มิถุนายน ๒๕๔๔

“ผ้าข้อมครามบ้านโคกภู เป็นภูมิปัญญาพ่อแม่พาทำมานานแล้ว ทำมาตั้งแต่รู้ความ ถือเป็นมาตรฐานแล้ว” สีดา ดาบสมสี แกนนำกลุ่มกล่าวยืนยันในการประชุมสมาชิกบ้านโคกภู เมื่อ ๒-๓ มิถุนายน ๒๕๔๔ “และลักษณะผ้าฝ้ายครามแท้ ก็ผ้าเนื้อนุ่ม จับเหงื่อได้ดี เพราะใช้ฝ้ายเงินมือจากฝ้ายพันธุ์พื้นบ้านที่ปลูกเอง ผ้าข้อมครามแท้ สีไม่ตกแน่นอน ชักครั้งแรกจะออกน้ำเขียวๆ ไม่เลอะผ้าอื่น” สมาชิกในกลุ่มกล่าวเสริม

ส่วนการรับรองคุณภาพนั้น ทั้ง ๔ กลุ่มมีความเห็นตรงกันว่า ผู้บริโภคสามารถไปเยี่ยมชมทุกขั้นตอนการผลิตได้ถึงหมู่บ้าน และโดยหลักการทำงานเป็นกลุ่มจะมีกรรมการติดตามดูแลให้สมาชิกทอผ้าตามหลักเกณฑ์ที่ตกลงกัน

ในการสัมมนาเพื่อหาแนวทางการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม^{๙๙} โดยการมีส่วนร่วมจากผู้ผลิต ผู้สนับสนุน สถาบันวิชาการ และผู้บริโภค จำนวน ๔๕ คน มีข้อสรุปว่าผ้าทอพื้นบ้านโดยกระบวนการผลิตเป็นงานทำมือที่มีคุณค่าและสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน แตกต่างจากผ้าในทางอุตสาหกรรมหรือผ้าโรงงานสิ้นเชิง สอดคล้องกับข้อสังเกตของ อาจารย์ชายชัย ลิ้มปิยากร^{๑๐๐} ที่ให้ข้อสังเกตไว้ว่า “ในระบบอุตสาหกรรม สินค้าหลายอย่างกว่าจะมาถึงมือเรา ชิ้นส่วนแต่ละชิ้นอาจผลิตคนละที่ ชิ้นส่วนชิ้นหนึ่งผ่านคนเป็นพันๆ คนในหลายประเทศ แต่ออกมาต้องเหมือนกัน นี่คือมาตรฐานอุตสาหกรรม แต่งานศิลปะผ้าพื้นบ้าน ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงขั้นสุดท้ายมาจากคน

^{๙๙} สัมมนาแนวทางการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ๕ พฤษภาคม ๒๕๔๔

ห้องประชุม ๕๐๐ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีธรรมศาสตร์

^{๑๐๐} ชายชัย ลิ้มปิยากร. โครงการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ๒๕๔๔

พิธีกรรมชาติจากเมล็ดลูกคำแสด
๑ หี สัตว์

กระสาย ๑ ห้อง ๒ ห้อง
ใช้ไม้เนื้ออ่อน เนื้อเนียน

คนเดียว มีขึ้นเดียว นี่คือความภาคภูมิใจ เป็นแนวทางมาตรฐานหัตถกรรมที่แต่ละกลุ่มต้องสร้างเอกลักษณ์ทางศิลปะให้ผู้บริโภคฝากรอ” การมีมาตรฐานเฉพาะตัวโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ทางการตลาดที่กว้างขึ้น เพราะขณะนี้ถือได้ว่าเป็นตลาดทางเลือก (Niche Market)

อย่างไรก็ตามในทางการตลาดเพื่อสิ่งแวดล้อม สุทธิศักดิ์ ไกรสรสุธาสนี^{๒๐} ได้เสนอแนะไว้ว่า มีความจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจให้กับบุคคลหลายๆ ฝ่ายและโดยเฉพาะผู้บริโภคว่าผ้าทอเพื่อสิ่งแวดล้อมคืออะไร เป็นการให้การศึกษาแก่ผู้บริโภคเป็นสำคัญ ในการสร้างตลาดควรมีการรณรงค์ที่เป็นรูปธรรมชัดเจน เชื่อว่าแนวคิดการตลาดเพื่อสิ่งแวดล้อมจะไปไกลกว่านี้

๖.๒.๒ ถัมมนาเครือข่ายกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมในระดับภาค

อนึ่ง ภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้านจากแต่ละชุมชนย่อมมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน แม้จะเป็นชุมชนที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน เพื่อให้ได้มาตรฐานร่วมที่ครอบคลุมลักษณะสำคัญของแต่ละกลุ่มและสามารถปฏิบัติได้จริง เครือข่ายผู้ผลิตได้จัดให้มีการสัมมนาเพื่อตัดสินใจร่วมในข้อกำหนดเกณฑ์มาตรฐาน ในวันที่ ๒-๓ กันยายน ๒๕๔๕ ณ ศูนย์ฝึกอบรมชลประทานที่ ๔ จังหวัดขอนแก่น โดยมีตัวแทนกลุ่มทอผ้าพื้นบ้านในพื้นที่วิจัย และตัวแทนองค์กรส่งเสริมในภาคอีสาน ประมาณ ๕๐ คน ซึ่งได้ข้อสรุปนำไปเสนอต่อสมาชิกส่วนใหญ่เป็นหลักการปฏิบัติการในพื้นที่ และในการสัมมนาครั้งนี้มีประเด็นที่เป็นข้อสรุปร่วมกัน ๓ ประการ

๑. สิ่งที่จะบ่งบอก “ความเป็นผ้าพื้นบ้าน”

- การใช้วัตถุดิบพื้นบ้าน คือไหม ฝ้าย ที่ปลูกเอง ปั่นมือ
- ใช้เครื่องมือพื้นบ้าน ที่สร้างทำจากภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ทำด้วยฝีมือของแต่ละคน
- บอกที่มา บอกเรื่องราวได้ในสินค้า
- ทำแล้วส่งผลให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์
- มีการปลูกต้นไม้ขึ้นต้นที่ให้สีได้สีขึ้นหมุนเวียนหรือปลูกทดแทน

๒. ผ้าทอพื้นบ้าน มีคุณค่าเพราะ

- ทำด้วยมือทุกระบวนการ ทำด้วยความตั้งใจ ด้วยความละเอียดอ่อนของคนทำ
- มาจากธรรมชาติ ซึ่งได้สร้างวัตถุดิบ คือเส้นใย สี และวัสดุที่นำมาทำเป็นเครื่องมือ
- มีเรื่องราวของความเป็นพื้นบ้านเฉพาะถิ่น เช่น ผ้าขมร-ร้อยเอ็ด ผ้าจิต-อุดรฯ ผ้ามัดหมี่-ขอนแก่น ผ้าฝ้ายคราม-โคกภู โดยแสดงจากเทคนิคและลวดลาย
- เป็นประโยชน์กับชีวิต ครอบครัว ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
- ทำกันเป็นกลุ่ม ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

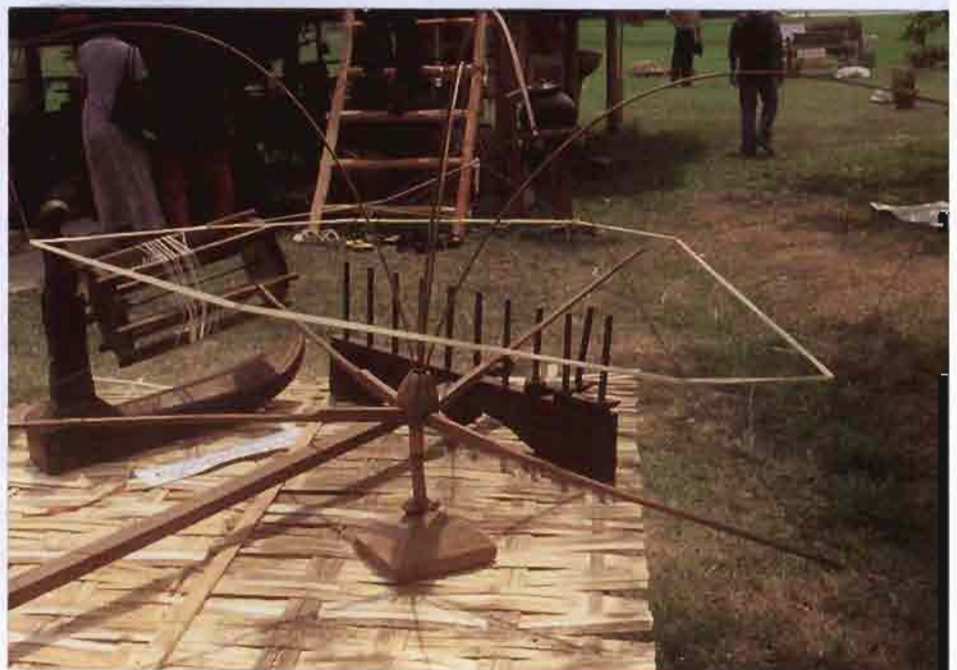
^{๒๐} อาจารย์ สุทธิศักดิ์ ไกรสรสุธาสนี. ภาควิชาการตลาดเพื่อสังคม คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔

① →

เพราะมีกลุ่ม มีชุมชน
จึงมีผ้าพื้นบ้าน

② →

เพราะมีธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์จึงมีเครื่องมือทันสมัยที่สำเร็จมี
เครื่องมือทอผ้าที่พ่อบ้านทำให้แม่บ้านอย่างสุดฝีมือ
ผ้างาม เครื่องมืองาม

๓. ความมุ่งหวังในการฟื้นฟูผ้าทอพื้นบ้าน

- อยากให้ฝีมือของแต่ละคนได้มีการพัฒนา ทำของดีของสวยยิ่งขึ้น
- อยากได้รายได้เสริมจากการทอผ้า ขายของได้ราคา
- อยากให้ทุกคนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น ชุมชนมีชื่อเสียง เกิดความภาคภูมิใจ มั่นใจในสิ่งที่ทำ
- ตอบสนองวิถีชีวิตการพึ่งตนเอง คนทำได้ใช้ก่อน ได้ขาย ได้แลกเปลี่ยน

๖.๒.๓ หัวใจของการก่อเกิดผ้าพื้นบ้านผืนหนึ่ง

จากประเด็นหลักและประเด็นย่อย อันเป็นบทสรุปที่ได้จากความพึงพอใจร่วมของเครือข่ายผู้ผลิต เมื่อนำมาประมวลรวมกับผลการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้าน ดังรายละเอียดที่กล่าวแล้วในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ รวมทั้งข้อสรุปจากกรณีศึกษาที่เป็นรูปธรรมทั้ง ๔ กลุ่ม ทำให้เห็นชัดถึงองค์ประกอบที่เป็นหัวใจหลัก ๓ ประการ เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวมและก่อให้เกิดวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้านแต่ละถิ่น

๑. **ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์** หมายถึงการมีวัตถุดิบที่นำมาใช้ เส้นใยจากธรรมชาติหลากหลาย สีสจากพืชพรรณธรรมชาติมากมาย สร้างให้เกิดแรงบันดาลใจ รวมทั้งสภาวะอากาศ ดิน น้ำ แสง กลมกลืนกับสภาพภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น

๒. **ความเป็นกลุ่ม** หมายถึงความเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะ สร้างให้เกิดเป็นวัฒนธรรมการทำอยู่ทำกินแบบพึ่งพาตนเอง มีพัฒนาการทำให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของผ้า อาหาร ยา และที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับท้องถิ่น

๓. **มือ และการทำด้วยมือ** หมายถึงการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ การสาวเส้นใย การทอผ้า และการใช้มือเพื่อสร้างสรรค์ปัจจัยสี่เบื้องต้น จะเป็นทักษะที่เพิ่มพูนขึ้นทุกขณะ เมื่อวิวัฒนาการและคุณวุฒิพัฒนาไป ความสามารถในการประดิษฐ์คิดค้นจะเชี่ยวชาญและแม่นยำได้ดั่งใจ ซึ่งทิวให้ปรากฏเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปพื้นบ้าน คือชิ้นงานทั้งคงามและใช้งานสนองวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงและเหมาะสม

เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบ ๓ ประการ ซึ่งเป็นกรอบของมาตรฐานครอบคลุมมิติชุมชน มิติสิ่งแวดล้อม และมิติของเอกลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมแล้ว เครือข่ายกลุ่มผู้ผลิตได้ร่วมกันกำหนดมาตรฐานความเป็นผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ๓ ประการ และเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมในกระบวนการผลิต ๕ เกณฑ์ คือ เกณฑ์เรื่องเส้นใยธรรมชาติ เกณฑ์เรื่องการฟอกเส้นใย เกณฑ์เรื่องการย้อมสีธรรมชาติ เกณฑ์เรื่องเครื่องมืออุปกรณ์ และเกณฑ์เรื่องแหล่งวัตถุดิบ ซึ่งถือว่าเป็นขั้วร่างมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมจากเครือข่ายผู้ผลิตภาคอีสาน

ภาพที่ ๑

① →

ทดสอบความพึงพอใจของผู้บริโภค
สัมมนามาตรฐานและการตรวจสอบผลิตภัณฑ์
(๑๕ มีนาคม ๒๕๔๕)
คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ภาพที่ ๒

② →

ผ้าเช็ดตัว ตามมาตรฐานผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
กลุ่มพรรณไม้ ร่วมกับ เกลมอนฟาร์ม (๒๕๔๖)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พิพิธภัณฑ์ผ้า

มาตรฐานความเป็นผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

๑. ใช้เส้นใยธรรมชาติ
๒. ใช้สีธรรมชาติ
๓. ทอด้วยกี่พื้นบ้าน ใช้เครื่องมือจากเทคโนโลยีพื้นบ้าน
๔. ทอด้วยฝีมือ มีพัฒนาการของฝีมือ
๕. ผืนผ้าบอกเรื่องราว และมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น
๖. มีความเป็นกลุ่มผู้ผลิต
๗. กระบวนการผลิต มีความปลอดภัยต่อสุขภาพของผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

๖.๓ บทสรุปการปฏิบัติการระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก

เพื่อให้ข่วงเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมซึ่งเครือข่ายผู้ผลิตได้กำหนด และได้ทดลองทอผ้าตามมาตรฐานจนมีความพึงพอใจร่วมกันแล้ว ได้มีส่วนร่วมจากผู้บริโภค ผู้นำภายใน การตรวจสอบความพึงพอใจ โครงการได้จัดให้มีการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมและการตรวจสอบผลิตภัณฑ์ เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๔๕ ณ ห้องประชุม ๕๐๐ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีผู้เข้าร่วมประมาณ ๕๐ คน จากตัวแทนร้านค้าใน กรุงเทพฯ ตัวแทนผู้บริโภค และองค์กรสนับสนุนภาครัฐและเอกชน ผลการทดสอบความพึงพอใจ พบว่า ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ของผู้เข้าร่วมพึงพอใจผ้าฝ้ายเส้นมือ ส่วนผ้าไหม พบว่าผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่ยังไม่สามารถจำแนกความแตกต่างระหว่างผ้าไหมพื้นบ้านกับผ้าไหมจากโรงงานได้ ยังมีความรู้สึกที่ไหมทั้ง ๒ ประเภท ไม่ต่างกัน แต่ในแง่เครือข่ายผู้ผลิตยืนยันการใช้ไหมเหลืองสาวมือ

การอภิปรายรวม สรุปได้ว่ามาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมที่เครือข่ายผู้ผลิตนำเสนอ เป็นเรื่องที่ดีมีคุณค่า นับว่าเป็นกระบวนการและเครื่องมือสื่อสารระหว่าง ผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้ใช้ ทำให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคมที่เกื้อหนุนกัน พัฒนาช่วยกันอย่างเป็นธรรมชาติ

ประเด็นร่วมคือ ผู้ผลิตอยากทำของดี มีคุณค่า ผู้ขายอยากขายของมีคุณค่า ผู้ใช้ก็อยากใช้ของดีมีคุณค่า จึงน่าจะมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติการนำร่องสร้างตลาดผ้าพื้นบ้านตามมาตรฐาน เนื่องจาก ผู้ขายหรือร้านค้าจะมีบทบาทเป็นตัวกลางที่สำคัญอย่างยิ่งในการส่งผ่านเรื่องราวที่มีคุณค่าระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคที่อยู่ห่างไกลกัน วิธีชีวิตต่างกัน

ข้อเสนอแนะจากผู้เข้าร่วมทุกส่วนที่สอดคล้องกันว่า ควรมีองค์กรกลางที่ทำหน้าที่เผยแพร่ข้อมูล เพื่อสร้างความเข้าใจในคุณค่าผ้าทอพื้นบ้านตามมาตรฐาน เพื่อเชื่อมโยงองค์ประกอบ ๓ ฝ่าย คือ ผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้บริโภคให้ได้ทำความรู้จักกัน พึ่งพาอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน จะเป็นความสัมพันธ์ที่จะนำไปสู่พลวัตของผ้าทอพื้นบ้านที่ค้ำจุนถึงเป้าหมายในทิศทางเดียวกัน อย่างเช่นการดูแลกระบวนการผลิตให้เป็นไปตามกระบวนการธรรมชาติ และอยู่ในวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม อันจะเป็นมาตรการที่จะรับประกันมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมตามความพึงพอใจร่วมกันโดยไม่จำเป็นต้องมีตลาดอะไรมารับรอง

ภาพ +
10/1 ปอมก๋อย
นส. 56 (1) →

เสวนา ผ้าพื้นบ้าน กับวิถีวัฒนธรรมชุมชน
๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๕ ที่สหกรณ์เลมอนฟาร์มพัฒนา
สาขาแจ้ห่ม

จัด

(2) →

เสวนา คราม แม่สีที่มีชีวิต
๙ สิงหาคม ๒๕๕๕ ที่สหกรณ์กรีนเนท

การพัฒนารูปแบบผ้าทอพื้นบ้านไปสู่การใช้สอยตอบสนองชีวิตประจำวันของผู้บริโภคส่วนใหญ่ อาทิเช่น ผ้าใช้กับบ้าน เป็นปลอกหมอน ผ้าห่ม ผ้าปูโต๊ะ จะส่งเสริมให้เกิดการบริโภคผ้าพื้นบ้านที่กว้างขวางมากขึ้น

ด้านการสร้างความรับรู้อย่างเข้าใจในคุณค่าของการผลิตและการบริโภคผ้าพื้นบ้านนั้น จำเป็นต้องสร้างความเข้าใจถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน อันเป็นที่มาของเรื่องราวบนผืนผ้าจากแต่ละถิ่น อาศัยการจัดเสวนาองค์ความรู้ควบคู่กับการสาธิตกรรมวิธีบางประการของภูมิปัญญา พร้อมแสดงชิ้นงานผ้าตามภูมิปัญญานั้นๆ เพราะความรู้ของชาวบ้านเป็นความรู้ที่เกิดจากการทำได้จริงในชีวิตจริง การเสวนาความแม่สีที่มีชีวิต และชุมชนผ้ามะเกลือ จากการเสวนาสังเกตได้ว่า ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความตื่นตาตื่นใจ เนื่องจากไม่เคยมีโอกาสดูเห็นหรือรับรู้มาก่อน และส่วนใหญ่ไม่เคยเห็นไม่เคยรู้จักต้นคราม หรือลูกมะเกลือ อาจเป็นด้วยวิถีการดำรงชีวิตในสังคมเมือง เป็นวิถีที่ถูกแยกส่วนและห่างไกลธรรมชาติอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม การจัดเสวนาองค์ความรู้ในกระบวนการผลิตผ้าพื้นบ้านนั้น จะทำได้ในเวลาที่เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีการผลิตจริงตามฤดูกาล กลุ่มผู้บริโภคที่สนใจเรื่องเนื้อหาแท้จริงยังอยู่ในวงจำกัด โครงการจึงได้ร่วมมือกับฝ่ายประชาสัมพันธ์ จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) นำสื่อมวลชนลงไปศึกษาวิถีชีวิตชุมชนและเรื่องราวทางวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้าน มาเผยแพร่สู่สังคมวงกว้าง

๖.๔ บทสรุปมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

บทสรุปมาตรฐานผ้าพื้นทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมนี้ เป็นหลักการที่กำหนดโดยความพร้อมใจจากเครือข่ายองค์กรชุมชนหรือกลุ่มผู้ผลิต บนฐานคิดของภูมิปัญญาผ้าทอพื้นบ้านดั้งเดิม หรือ “ของดีของสาว” ที่สืบทอดมาแบบ“พ่อแม่พาทำ” มิใช่การเขียนหรือเรียนจากตำรา ด้วยการสร้างกระบวนการให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยตรงระหว่าง ผู้ทอ ผู้ขาย และผู้ใช้ ได้ร่วมรับรู้เข้าใจตามกิจกรรมที่ปฏิบัติการร่วมกันดังกล่าวมาแล้วนั้น การศึกษาเชิงปฏิบัติการครั้งนี้ได้บทสรุปถึงมาตรฐานเพื่อสร้างความชัดเจนให้กับความเป็นผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ๖ ประการ

ส่วนของเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในกระบวนการผลิต ๕ เกณฑ์นั้น เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของกลุ่มทอผ้าที่เป็นอยู่ ซึ่งโดยรวมจะมี ๒ ระดับคือ กลุ่มที่กำลังพัฒนา มีการทำงานเป็นกลุ่มชัดเจน แต่ในกระบวนการผลิตใช้เส้นใยสังเคราะห์และย้อมสีเคมีควบคู่ไปกับธรรมชาติ ยังไม่สามารถสร้างผ้าพื้นบ้านเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน ถือเป็นมาตรฐานระดับที่ ๒ และกลุ่มที่เป็นไปตามมาตรฐาน ๖ ประการ สามารถปฏิบัติได้จริงตามเกณฑ์กระบวนการผลิตเพื่อสิ่งแวดล้อม ๕ เกณฑ์ ถือเป็นมาตรฐานระดับที่ ๑

ภาพ ๒

ไหมน้อยสาวมือขอนแก่น ข้อมแล้วต้องกระหัดคายให้เรียบตึง
ตามมาตรฐานกลุ่มพรรณไม้ (๒๕๔๕)

ฝ้ายเงินเส้นเล็กเส้นใหญ่ ต่างขนาด ต่างสีข้อม
หลายวัตถุดิบ หลายเทคนิค จินตนาการเฉพาะตัวของผู้ออก
ไม่มีซ้ำ ทำไปคิดไป โดยมีครามอันเป็นเอกลักษณ์
ตามมาตรฐานกลุ่มโคกภู (๒๕๔๖)

อนึ่ง ในการนำมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมไปใช้ในเบื้องต้น ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของแต่ละกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มทอผ้าในภูมิภาคอื่นหากกลุ่มได้ช่วยกันพิจารณาแล้วว่าจะเป็นผลดีต่อกลุ่มในระยะยาว หรือบางกลุ่มบางภูมิภาคอาจจะเพิ่มเติมมาตรฐานข้อที่ ๘ หรือ ๙ อันเป็นเรื่องพิเศษเฉพาะตนก็ได้ ซึ่งหมายความว่าความเฉพาะและชัดเจนยิ่งขึ้น หากบางกลุ่มที่ยังไม่สามารถปฏิบัติได้ตามเกณฑ์ ก็จะได้ทบทวนและวางกรอบการพัฒนากลุ่มตนเองได้อย่างมีทิศทาง

มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

๑. ใช้เส้นใยธรรมชาติ
๒. ย้อมสีธรรมชาติ
๓. ทอด้วยกี่พื้นบ้าน ใช้เครื่องมือจากเทคโนโลยีพื้นบ้าน
๔. ทำด้วยฝีมือ มีพัฒนาการของฝีมือ
๕. ผืนผ้าบอกเรื่องราว และมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น
๖. มีความเป็นกลุ่มผู้ผลิต
๗. กระบวนการผลิต มีความปลอดภัยต่อสุขภาพของผู้ผลิต ผู้ขาย ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

จกทอผ้าฝ้าย ฝีมือช่างพ่อบ้านเขมร
เต็ม ภาคภูมิ วิจิตรบรรจงด้วยฝีมือ และใช้งานได้คล่อง
ตัว ทนทาน ตามมาตรฐานเทคโนโลยีพื้นบ้าน (๒๕๔๕)

อภินันท์

๑

๖.๔.๑ เกณฑ์มาตรฐานกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ๒ ระดับ

มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ระดับที่ ๑	มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ระดับที่ ๒
๑. เกณฑ์เรื่อง เส้นใยธรรมชาติ ๑.๑ กรณีเส้นใยฝ้าย ให้ใช้เส้นใยฝ้ายปั่นมือ (ฝ้ายเข็น) ที่ปลอดสารพิษเท่านั้น ๑.๒ กรณีเส้นใยไหม ให้ใช้เส้นใยไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือ) ที่สาวมือเท่านั้น	๑. เกณฑ์เรื่อง เส้นใยธรรมชาติ ๑.๑ กรณีเส้นใยฝ้าย อนุโลมให้ใช้เส้นใยฝ้ายที่ปั่นจากโรงงาน และเป็นฝ้าย 100% ที่ไม่ผ่านการฟอกขาว ๑.๒ กรณีเส้นใยไหมอนุโลมให้ใช้เส้นใยไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือ) ที่สาวเส้นด้วยเครื่อง
๒. เกณฑ์เรื่อง การฟอกเส้นใยธรรมชาติ ๒.๑ การฟอกเส้นฝ้าย ให้แช่หรือต้มในน้ำสะอาด หรือน้ำด่างธรรมชาติจากขี้เถ้าไม้เท่านั้น ๒.๒ การฟอกเส้นไหม ให้ใช้น้ำด่างจากธรรมชาติ เท่านั้น	๒. เกณฑ์เรื่อง การฟอกเส้นใยธรรมชาติ ๒.๑ การฟอกเส้นฝ้าย อนุโลมให้ใช้ผงซักฟอก (Detergent) ในการแช่หรือต้มฟอกฝ้าย ๒.๒ ไม่อนุโลมให้ใช้ด่างเคมี หรือ โซดาแอส (Soda Ash) ในการต้มฟอกเส้นไหม
๓. เกณฑ์เรื่อง สีย้อม ๓.๑ ให้ใช้สีย้อมธรรมชาติดั้งเดิม และสีย้อมธรรมชาติทั่วไปเท่านั้น ๓.๒ ให้ใช้ mordant จากธรรมชาติ ช่วยในการย้อมสี เช่น น้ำโคลน, น้ำด่าง, น้ำปูน และน้ำบาดาลเท่านั้น ๓.๓ ห้ามใช้สารเคมีกันสีก	๓. เกณฑ์เรื่อง สีย้อม ๓.๑ ให้ใช้สีย้อมธรรมชาติดั้งเดิม และสีย้อมธรรมชาติทั่วไป เท่านั้น ๓.๒ อนุโลมให้ใช้ mordant (Mordant) ทางเคมี ช่วยในการย้อมสี ๓.๓ ห้ามใช้สารเคมีกันสีก
๔. เกณฑ์เรื่อง เครื่องมืออุปกรณ์ ให้ใช้ที่พื้นบ้านและเครื่องมืออื่นๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นในท้องถิ่น โดยอาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้าน	๔. เกณฑ์เรื่อง เครื่องมืออุปกรณ์ ให้ใช้ที่พื้นบ้าน และเครื่องมืออื่นๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นในท้องถิ่น โดยอาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้าน
๕. เกณฑ์ เรื่อง การฟื้นฟูแหล่งวัตถุดิบ ๕.๑ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกต้นไม้ที่ตนเองชอบใช้ในการย้อมผ้าทุกปี อย่างน้อยปีละ ๕ ต้น ๕.๒ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกฝ้ายพันธุ์พื้นบ้าน เพื่อใช้ผลิตเส้นใยฝ้าย สำหรับใช้ในการทอผ้า ๕.๓ กลุ่มทอผ้าพื้นบ้านทุกกลุ่ม ต้องปลูกพันธุ์ไม้ที่ใช้ในการย้อมสีธรรมชาติดั้งเดิม คือ มะเกลือ, ขนุน, เข, ประโหด, คราม, และช่อม รวมทั้งปลูกพุทรา, สะแก, พุง และฉำฉา เพื่อปล่อยครั้งในแต่ละกลุ่มหมู่บ้านทุกปี	๕. เกณฑ์ เรื่อง การฟื้นฟูแหล่งวัตถุดิบ ๕.๑ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกต้นไม้ที่ตนเองชอบใช้ในการย้อมผ้าทุกปี อย่างน้อยปีละ ๕ ต้น ๕.๒ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกฝ้ายพันธุ์พื้นบ้าน เพื่อใช้ผลิตเส้นใยฝ้าย สำหรับใช้ในการทอผ้า ๕.๓ กลุ่มทอผ้าพื้นบ้านทุกกลุ่ม ต้องปลูกพันธุ์ไม้ที่ใช้ในการย้อมสีธรรมชาติดั้งเดิม คือ มะเกลือ, ขนุน, เข, ประโหด, คราม และช่อม รวมทั้งปลูกพุทรา, สะแก, พุง และฉำฉา เพื่อปล่อยครั้งในแต่ละกลุ่มหมู่บ้านทุกปี

๖.๔.๒ นิยามคำศัพท์

๑. เส้นใยธรรมชาติ เส้นใยที่ได้จากพืช เช่น ฝ้าย ป่าน ปอ และลินิน เส้นใยจากสัตว์ เช่น ขนสัตว์ หนอนไหม
๒. เส้นฝ้ายปั่นมือ (ฝ้ายเส้น) เส้นฝ้ายพันธุ์พื้นบ้าน ที่ผ่านกระบวนการ อีว ดัด เน้น ด้วยมือตามภูมิปัญญาดั้งเดิม
๓. เส้นไหมสาวมือ เส้นไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือง) ที่ผ่านกระบวนการสาวเส้นใยด้วยมือตามภูมิปัญญาดั้งเดิม ได้แก่ ไหมหลืบ ไหมสาวเลข ไหมน้อย
๔. สีธรรมชาติดั้งเดิม การย้อมคราม การย้อมครั่ง การย้อมมะเกลือ การย้อมเข หรือแก่นขนุน ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม
๕. สีธรรมชาติทั่วไป การย้อมสีจากเปลือกไม้ ใบไม้ทั่วไป โดยกรรมวิธีย้อมร้อนและต้องใช้สารกระตุ้น (มอร์แดนต์) ช่วยให้สีติดแน่นกับผ้าที่ย้อม
๖. มอร์แดนต์เคมี วัตถุธาตุที่ใช้ผสมสี เพื่อให้สีติดแน่นกับผ้าที่ย้อมส่วนใหญ่เป็นเกลือของโลหะจำพวกอลูมิเนียม เหล็ก ดีบุก โครเมียม ทองแดง
๗. มอร์แดนต์ธรรมชาติ สารประกอบจากน้ำหมักธรรมชาติ ที่ช่วยในการย้อมสีและบางครั้งให้สีเปลี่ยน เช่น น้ำค้าง น้ำโคลน น้ำบาดาล น้ำปูนใส
๘. น้ำค้างธรรมชาติ น้ำที่ได้จากน้ำละลายขี้เถ้าของพืชบางชนิด มีรสฝาด เค็ม สีนมื่อ
๙. ค่างเคมีฟอกไหม โซดาซักผ้า (Washing Soda) หรือ โซดาแอส (Soda Ash)
๑๐. เทคโนโลยีพื้นบ้าน เทคนิควิธีแบบพื้นบ้านในการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้
๑๑. กี่พื้นบ้าน กี่กระทบ ที่ใช้มือ เท้า มีพื้พื้นไม้ เข่า (ตะกอ) และโครงกึ่งที่ทำจากไม้ และวัตถุดิบในท้องถิ่นหรือไม้ไผ่อย่างเรียบง่าย
๑๒. ฝีมือ คุณภาพชิ้นงานที่สร้างสรรค์ด้วยมือเป็นหลัก หรือความสามารถในเชิงช่าง มีความเชี่ยวชาญในการใช้มือ

๖.๕ แนวทางการรับรองมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

๖.๕.๑ การรับรองมาตรฐานคุณภาพภายใน และการรักษาเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม

ในประเด็นนี้ งานวิจัยพุ่งเป้าไปที่การสร้างจิตสำนึกของชุมชนเป็นหลัก มิใช่การมุ่งสร้างกรอบกฎที่ไม่เป็นธรรมชาติและพร้อมที่จะหาช่องทางหลีกเลี่ยง ในกระบวนการได้มาซึ่งเกณฑ์มาตรฐานจากการสัมมนาเครือข่ายผู้ผลิตภาคอีสาน เพื่อยกร่างมาตรฐาน (ดูรายละเอียดหน้า ๕๕) ทุกกลุ่มในพื้นที่วิจัยได้ยืนยันความเป็นผ้าพื้นบ้านของกลุ่มตน มาจาก ๗ ประการตรงกัน นั่นคือความต้องการภายในหรือมาตรฐานคุณภาพภายใน ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่อยู่บนความภูมิใจในภูมิปัญญาที่พ่อแม่พาทามาโดยมิได้ออกกฎระเบียบใดๆ แต่ด้วยกระแสในโลกธุรกิจปัจจุบัน บุคคลภายนอกหรือผู้บริโภคทั่วไปจะมีอุปทานว่าควรให้ผู้ผลิตรับผิดชอบต่อบริโภค เพราะในกระบวนการอุตสาหกรรมได้มีการเลหลังของตกเกรดอยู่เป็นประจำหรือการโฆษณาชวนเชื่อ อาจทำให้ผู้บริโภคกระแวงว่าได้บริโภคผลิตภัณฑ์ที่ไม่ได้มาตรฐาน

ด้านการพัฒนาคุณภาพไปสู่มาตรฐานผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ๗ ประการนั้น แม้ว่าบางกลุ่มบางหมู่บ้านยังต้องพึ่งพิงวัตถุดิบจากตลาด ซึ่งสะดวก ประหยัดเวลา แต่มีค่าใช้จ่ายมากกว่า และไม่สามารถตรวจสอบถึงที่มาได้ ไม่มั่นใจว่ากระบวนการผลิตเป็นไปเพื่อสิ่งแวดล้อมหรือไม่ เช่น เส้นใยจากโรงงาน เป็นต้น ทำให้ผู้ผลิตตระหนักในกระบวนการผลิตซึ่งเกิดจากการสร้างชิ้นงานด้วยมือทุกขั้นตอนโดยฝีมือแท้ ๆ เท่านั้น ที่ยืนยันว่าเป็นของพื้นบ้านแท้จริง โดยมีอาจเทียบเคียงกับมาตรฐานอุตสาหกรรมใด ๆ ที่ผู้บริโภคส่วนมากใช้เป็นเครื่องชี้วัดความเป็นมาตรฐานอยู่ ดังรายละเอียดในตาราง

ประเด็น	ผู้บริโภคทั่วไป	ผู้ผลิตผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
สีสันทัน	ต้องการความเหมือนกันทุกชิ้นไม่ว่าจะสั่งซื้อเมื่อใดก็ตาม	การผลิตขอให้ขึ้นกับธรรมชาติฤดูกาล สีสันทันจึงมีความพิเศษตามธรรมชาติที่หลากหลาย สอดคล้องกับความต้องการที่หลากหลายของผู้คน (ผู้บริโภค)
เส้นใย	ต้องการความเรียบเนียนเท่ากันเหมือนเส้นใยจากโรงงาน	ถ้าใช้เส้นใยจากโรงงานจะยืนยันว่าเป็นผ้าพื้นบ้านอะไร ขนาดเส้นใยเพียง ๒ - ๓ ขนาดจากโรงงานหรือพื้นผิวของฟืมโรงงานออกมาเหมือนกันหมด ไม่สามารถรองรับขนาดเส้นใยป็นมือที่หลากหลายไม่จำกัด เกิดตามควรขอเทคนิคและจินตนาการของการออกแบบเฉพาะตัว ของผู้ทอที่จะได้ลูกเล่นพิเศษเป็นชิ้น ๆ ไป
รูปแบบ	ขอเหมือนกับที่เห็นจากผู้นำในสังคม	ไม่ต้องการทำซ้ำ เพราะไม่เอื้อต่อการพัฒนาฝีมือ ถ้าทำเป็นชิ้นที่หนึ่งพันแล้วยังเหมือนเดิม ไม่รู้จะเอาหน้าไปไว้ไหน ถ้าถูกถามว่าทำเป็นแค่นี้หรือ
ความเป็นกลุ่ม	สนใจกระแสแฟชั่น อยากได้ อย่างนั้น อย่างนี้ตามเมืองนอก เปลี่ยนบ่อย ๆ เพื่อความทันสมัยชั่วคราว	ผ้าทอพื้นบ้านเป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม มีเอกลักษณ์ของกลุ่มตน เช่น กลุ่มโคกภู ขอทำผ้าสีน้ำเงินตามที่ชุมชนได้พาทามาชั่ววาคาปี ไม่ขอใช้สีอื่นเพราะไม่คุ้นเคย ไม่รู้ว่าดูงามอย่างไร ในขณะที่เดียวกันความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น จะเป็นภาพลักษณ์ทางการตลาดที่ชัดเจน ที่ไม่ต้องสร้างความพยายามอันใดอีก

อย่างทีกล่าวนำเอาไว้ในบทต้น ๆ ถึงความเป็นปัจเจก และความเป็นกระแสแฟชัน มีจุดหมายที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง เพราะปัจเจกคือการรองรับวิถีวัฒนธรรมที่เป็นจริง และกระแสแฟชันเป็นเรื่องของการเร่งการขายเพื่อได้เงินจากผู้บริโภค ความโดดเด่นในคุณค่าจึงชัดเจนว่า ผ้าพื้นบ้านคือคุณค่าที่แท้จริง และเมื่อผู้ผลิตขยันขันทำตามภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน แต่กลายเป็นสิ่งที่สังคมทั่วไป จะยอมรับหรือไม่ นั่นไม่เป็นที่กังวลใจ เพราะแม้มี order ที่อยากได้ซ้ำ ๆ กันจำนวนมาก ก็ไม่สามารถสนองให้ได้ เพราะฝีมือทำต่างจากเครื่องจักรปั๊ม และวิถีชีวิตก็ต้องดำเนินไปตามครรลองประเพณีวัฒนธรรม ช่วงเวลาที่ปลูกข้าว เกี่ยวข้าวไม่มีเวลาทอผ้า ฤดูกาลทำให้ต้องรอวัตถุดิบก็ต้องยอมรับ นี่คือการรับรองคุณภาพภายในของเครือข่ายผู้ผลิตเองซึ่งเป็นคุณค่าแท้ ทำให้พบว่า ด้วยเหตุปัจจัยเช่นนี้งานผ้าที่เป็นงานสะสมของบุคคลหรือพิพิธภัณฑ์ทั่วโลก จึงแสวงหาผ้าพื้นบ้านเพื่อเป็นชิ้นงานเพื่อการศึกษา โดยมีได้มีพิพิธภัณฑ์ใด จัดซื้อจัดหางานเครื่องนุ่งห่มอุตสาหกรรมเพื่อจัดนิทรรศการ

โดยกระบวนการกลุ่ม ความเป็นชุมชน ได้ทำให้เกิด กลไกการตรวจสอบภายในเครือข่าย มีการตรวจสอบคุณภาพชิ้นงานในระดับกลุ่มหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน โดยคณะกรรมการฝ่ายรับซื้อ และฝ่ายขายของกลุ่ม และคณะกรรมการกลางของเครือข่าย ก่อนที่จะนำชิ้นงานหลากหลายเทคนิครูปแบบมารวมกันแสดงในร้านค้า หรือศูนย์กลางของกลุ่ม ยังมีผลทางสังคมที่น่าสนใจมากกว่านั้น คือ กลุ่มผู้ผลิตซึ่งขยันการทำผ้าพื้นบ้านในพื้นที่วิจัยได้มีการประสานผู้รู้เพื่อจัดอบรมสมาชิกโดยสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะเป็นด้านการตลาด การออกแบบและให้ความสำคัญในการพัฒนาสมาชิกหมุนเวียนเป็นคณะกรรมการบริหารกลุ่ม

เรื่องราวและการทำงานของกลุ่มที่ต่อเนื่องอย่างมีตัวตนชัดเจน ส่งผลให้ผู้ผลิตพบผู้บริโภคหรือผู้ขาย ซึ่งสามารถเข้าไปเยี่ยมชมวิถีชีวิตและกระบวนการผลิตถึงหมู่บ้าน นั่นคือการตรวจสอบรับรองกระบวนการผลิตที่เป็นไปเพื่อสิ่งแวดล้อม ผ่านการได้เห็น ได้สัมผัสจริง ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกัน ผู้ผลิตได้บอกเรื่องราวของตน ผู้จำหน่ายหรือผู้ซื้อได้เข้าใจกระบวนการผลิต และตระหนักในคุณค่าของผ้าพื้นบ้าน ทั้งได้สื่อสารโดยตรงถึงความต้องการพิเศษที่จะเติมในชิ้นงาน เพื่อนำไปจำหน่ายเป็นเอกลักษณ์หรือหน้าตาของร้านตนเอง ทำให้ผู้ขายสื่อเรื่องราวผ้าของตนสู่ผู้ซื้อได้ชัดเจน จนมีข้อสรุปเบื้องต้นจากการสัมมนาร่วมระหว่างผู้ผลิต ผู้จำหน่ายและผู้บริโภค ไปในทิศทางที่ว่า การรับรองมาตรฐานผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ให้แต่ละกลุ่มรักษามาตรฐานและรับรองตนเอง รวมถึงการรักษาเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มตน มีตราสัญลักษณ์ของตนเอง ด้วยทิศทางดังกล่าว ทำให้กลุ่มกรณีศึกษาของโครงการมีการพัฒนากลุ่มคน ทั้งในด้านธุรกิจ และด้านสังคม สิ่งแวดล้อมอย่างพึ่งพาตนเองมาอย่างต่อเนื่อง

ด้วยกระแสการส่งเสริมผู้ผลิตทั่วไปในเชิงผ้าทอมือถึงอุตสาหกรรม ทำให้มีชิ้นงานผ้าที่ดูคล้ายกันจากการลอกเลียนแบบ หรือใช้เส้นใยและสีกลายสีธรรมชาติ หากจำเป็นต้องมีบุคคลหรือองค์กรภายนอกเข้าไปรับรองเพื่อประโยชน์แก่ผู้บริโภคทั่วไป มีข้อสรุปร่วมกันว่า ควรจะมีองค์กรที่เป็นกลางที่มีองค์กรประกอบของผู้เชี่ยวชาญด้านผ้าพื้นบ้าน ผู้จำหน่าย และผู้บริโภค ที่จะพัฒนาขึ้นตามความจำเป็นที่สอดคล้องกับความต้องการทางธุรกิจที่มีขนาดใหญ่ขึ้น เช่นการส่งออกซึ่งเป็นความจำเป็นสำหรับผู้ค้าคนกลาง และกลุ่มผู้บริโภคที่ไม่สามารถไปเยี่ยมชมการผลิตในหมู่บ้านได้ ในการร่วมกันพัฒนาระบบดังกล่าวร่วมกับกลุ่มผู้ผลิตต่อไป

ภาพที่ 8

1 →

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม
ประธานมูลนิธิสายใยแผ่นดิน
กล่าวว่า "คุณค่าผ้าพื้นบ้าน
ในทอผ้ามีมากมาย
ผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม"

2 →

ผู้ทอสัมพันธ์กับผู้ใช้ได้ดูเรื่องราวผ้า

๖.๕.๒ กระบวนการสร้างความเข้าใจต่อเครือข่ายผู้บริโภค

ด้วยกระบวนการเชิงปฏิบัติการ ๒ กระบวนการ ซึ่งเป็นการนำร่องการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับมาตรฐานกระบวนการผลิตผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม คือ กระบวนการสัมมนาเชิงวิชาการระหว่างผู้ผลิต ผู้จำหน่าย ผู้บริโภค และนักวิชาการ ในระยะกลาง ๒ ครั้ง และระยะสุดท้ายของโครงการซึ่งได้พบสรุปมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมเป็นเอกฉันท์แล้ว ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่การนำมาตรฐานสู่การปฏิบัติ สิ่งที่ได้กระทำแล้วเพื่อให้เกิดการแสวงหาแนวทางการนำมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมไปใช้ คือการเชิญบุคคลต่างๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตั้งแต่กลุ่มผู้ผลิต ผู้จำหน่าย ผู้บริโภค นักวิชาการ หน่วยงานสนับสนุน ผู้กำหนดนโยบาย และสื่อมวลชน มาร่วมรับรู้และแสดงความคิดเห็นในการประชุม รายงานผลการวิจัยโครงการนี้ ซึ่งจัดโดยความร่วมมือระหว่าง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) กับ คณะอนุกรมวิธีการพัฒนาเทคโนโลยีผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ภายใต้คณะกรรมการการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สภาผู้แทนราษฎร ที่อาคารรัฐสภา เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๕ (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.)

กระบวนการเสวนาภูมิปัญญาการผลิตระหว่างผู้ผลิตพบผู้บริโภคโดยตรง ซึ่งพบว่าผู้เข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้บริโภคที่สนใจด้านสุขภาพสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมอยู่แล้ว หรือเป็นกลุ่มคนชั้นกลางขึ้นไป จึงเป็นที่สรุปได้ว่าตลาดผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม เป็นตลาดระดับกลางถึงระดับบน มีใช้ตลาดระดับล่างที่เน้นการผลิตเชิงปริมาณ ทำมาก ราคาถูก การสร้างตลาดผ้าทอพื้นบ้านที่ชัดเจน นับว่าเป็นอีกประเด็นที่เป็นคำตอบสำคัญในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการครั้งนี้ ที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของวิถีวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง เครือข่ายกลุ่มผู้ผลิต ๔ กลุ่มในโครงการวิจัยได้ประสานความร่วมมือเพื่อนำร่องการตลาดผ้าทอพื้นบ้านตามมาตรฐาน กับ เลมอนฟาร์ม ภายใต้โครงการ ผ้าทอเพื่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน โดยโครงการเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงสร้างสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกันระหว่างสหกรณ์ และเครือข่ายผู้ผลิต ในมิติทางสังคมและมิติการตลาด มีการเรียนรู้ถึงวิถีวัฒนธรรมของกันและกัน และร่วมพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นบ้านตามเกณฑ์กระบวนการผลิตเพื่อสิ่งแวดล้อมและมีรูปแบบพิเศษเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของ เลมอนฟาร์ม ทำการประชุมชี้แจงถึงโครงการและวางแผนการผลิตชิ้นงาน เมื่อได้ผลิตภัณฑ์ออกมา จึงได้ร่วมกันรณรงค์ต่อผู้บริโภคในด้านคุณค่าผ้าทอพื้นบ้าน โดยจัดกิจกรรมเสวนาองค์ความรู้และเรื่องราวที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผ้าพื้นบ้านเป็นลำดับและต่อเนื่องในฤดูกาลผลิตและช่วงการขายในแต่ละปี

เมื่อชิ้นงานผ้าพื้นบ้านจากมือช่างทอถึงมือผู้ใช้จริง นั้นหมายถึงผู้บริโภคยอมรับในความพึงพอใจชิ้นงาน ความเข้าใจดังกล่าวเป็นความเข้าใจเบื้องต้นถึงคุณค่า ภาพลักษณ์ และคุณภาพ ด้วยกระบวนการ ๒ กระบวนการดังกล่าวมา ผู้บริโภคจะทราบความหมายทั้ง ๓ ส่วน เท่าที่ผู้บริโภคต้องการและ สหกรณ์กรีนเนท (Green Net) และเลมอนฟาร์ม (Lemon farm) ยังเป็นตัวแทนจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นบ้านแท้ ๆ มาอย่างต่อเนื่อง

อีกช่องทางหนึ่งในกิจกรรมเสวนาภูมิปัญญาผู้ผลิตพบผู้บริโภค พบว่ามีกลุ่มนักข่าวเพื่อสิ่งแวดล้อมสนใจ โดยมีได้จัดจ้างใด ๆ มาตามข่าว นับเป็นช่องทางที่จะเป็นการสร้างความเข้าใจที่กว้างขวางอีก

ไปโรงเรียน
ภรรยา
(๖๓)

ชาวบ้านผู้สืบทอดและครอบครอง
ภูมิปัญญาพื้นบ้านตัวจริง

ทางหนึ่ง ประเด็นอยู่ที่ว่า การเผยแพร่อย่างต่อเนื่องผ่านสื่อมวลชน จะเป็นภาระความรับผิดชอบของใคร องค์กรใด เพราะถ้าพึ่งผู้ผลิตและร้านค้าขนาดเล็ก ย่อมกระทำได้ไม่มากนัก

๖.๗ ข้อเสนอแนะและบทเรียนการวิจัยท้องถิ่น

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเข้าถึงการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญามาใช้กับชีวิตจริง และส่งผลให้สังคมมนุษย์โดยรวมเกิดความสุข มีสุข ในขณะที่ความรู้สมัยใหม่หรือแนวคิดตะวันตก ได้ส่งสัญญาณให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมจากผลการศึกษาและผลของการพัฒนาจนถึงขั้นวิกฤตในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะ ความเป็นครอบครัวอันเป็นรากฐานของสังคม ที่วิกฤตถึงขั้นล่มสลายคู่ขนานไปกับระดับความเจริญทางวัตถุที่ตอบสนองเพียงความความสะดวกสบายให้กับมนุษย์ จนทำให้คนส่วนใหญ่สูญเสียหลักคิดในการดำรงชีวิตที่ดี มีสุข สมดุล สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งกายและใจ

ด้วยความสำเร็จและเห็นคุณค่าในภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองให้ได้ของชุมชน ทำให้เห็นประเด็นที่เป็นข้อคิด ในมุมมองการวิจัย ๓ ประเด็น กล่าวคือ

๖.๖.๑. องค์ความรู้เฉพาะถิ่นและความรู้สากล

การศึกษาวิจัยท้องถิ่น ต้องชี้ให้เห็นและทำความเข้าใจหลักคิดในการนำองค์ความรู้ไปปฏิบัติอย่างรับใช้วิถีชีวิตจริงของคนในท้องถิ่น ไม่ใช่มุ่งเป้าการวิจัยเพื่อตอบสนองอุตสาหกรรม เพราะว่าการพัฒนาสู่ความเป็นสากลนั้น คือการพัฒนาต่อยอดจากองค์ความรู้ท้องถิ่น เพื่อนำไปอธิบายเฉพาะเรื่อง และเป็นผลประโยชน์หลายสถานของผู้นำไปใช้เฉพาะส่วน จึงจำเป็นต้องชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง องค์ความรู้ท้องถิ่นและความรู้ที่เป็นสากล

- องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาของมนุษยชาติที่มีบริบทของภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์เป็นรากฐาน มีพัฒนาการที่เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวิถีวัฒนธรรมและทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นองค์รวมอย่างบูรณาการ คือภูมิปัญญาปัจจัยสี่อันเป็นศาสตร์และศิลป์ที่มีรากของการปฏิบัติที่มีความหลากหลายไม่ตายตัว ถ่ายทอดโดยการพาทำจริง ตอบสนองความจำเป็นในการดำรงชีวิต ทั้งทางกายและใจของมนุษย์ ความเป็นผ้าพื้นบ้านหรือมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม จึงมาจากรากฐานองค์ความรู้ท้องถิ่น ที่มีใช้มาตรวจวัดจากฐานอุตสาหกรรม แต่เป็นฐานที่เกื้อกูลและพัฒนาต่อคุณภาพชีวิตทั้งภายในและภายนอก

- ความรู้ที่เป็นสากล เป็นความรู้ที่แยกส่วนในแต่ละสาขา มุ่งความเป็นเลิศ และเป็นความรู้เชิงอำนาจเพื่อใช้ในการแสวงหาผลประโยชน์ มีข้อสังเกตของพระธรรมปิฎกที่ว่า สังคมแห่งการเรียนรู้ นั่นคืออย่างไร ถ้าการเรียนรู้นั้นเป็นไปในทางสนองแนวคิดแบบเดิม เช่น แนวคิดหาผลประโยชน์ตามลัทธิทุนนิยม ก็เท่ากับว่าส่งเสริมให้มนุษย์เรียนรู้ไปเพื่อพัฒนาความสามารถในการแสวงหาผลประโยชน์ เช่นนี้เป็นต้น (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๐)

ประเด็นที่พึงพิจารณาจึงอยู่ที่ว่า การศึกษาวิจัยท้องถิ่นเพื่อมุ่งการพัฒนาไปสู่สากลนั้น เป็นสากลที่เป็นไปเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งกายและใจ หรือเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ตามลัทธิทุนนิยม

๖.๖.๒. วิธีการศึกษาวิจัยท้องถิ่น

การวิจัยท้องถิ่น คือ การศึกษาวิจัยทางสังคมที่มีพลวัตตลอดเวลา จึงไม่ใช่การศึกษาที่มีระเบียบวิธีที่ตายตัว หรือวิธีการศึกษาที่ตายตัว แต่มีหัวใจอยู่ที่การค้นหาคำความจริงอย่างมีกระบวนการ โดยเริ่มจากการสืบค้น ทบทวน และพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการ และปฏิบัติการโดยชุมชนให้รอบด้านชัดเจน เชื่อมโยงเป็นองค์รวมได้ ในกรณีที่ต้องนำเอาความรู้จากภายนอกบางประการ เพื่อประกอบการทบทวน และพัฒนาจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอาอย่างมีกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชนเกิดปัญญารู้เท่าทันเสียก่อน จึงจะก่อประโยชน์โดยแท้จริง

ตัวอย่างเช่น งานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่พยายามศึกษาหาความสม่ำเสมอของศีลธรรมชาติ หรือการพยายามทดลองใช้เทคโนโลยีเพื่อทุ่นแรง หรือประหยัดเวลาแทนการทำมือในการทำเนื้อกรรม ข้อมธรรมตามภูมิปัญญาดั้งเดิม โดยมีเป้าหมายการศึกษาเพื่อตอบสนองการผลิตกรรมเชิงอุตสาหกรรม และได้ข้อสรุปเชิงวิทยาศาสตร์ว่า ณ ช่วงเวลาใด ความถี่แค่ไหน ค่าความเป็นกรดค่าเท่าใด จึงจะได้ น้ำครามมากที่สุด มีคุณภาพมากที่สุด โดยมีได้มองให้ครบบริบทว่า คุณภาพเนื้อครามเริ่มต้นจากการปลูก ดันครามในที่ดินที่อุดมสมบูรณ์แค่ไหน ชาวบ้านจะมีความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริงว่า ครามที่ปลูกใน บริเวณดินปลวกได้ใบครามที่ให้สีดีและเนื้อครามมาก การวิจัยทางวิทยาศาสตร์จึงต้องศึกษาให้เชื่อมโยง กับความรู้ทางการเกษตรธรรมชาติ ของชาวบ้าน แน่แน่นอนว่างานศึกษาวิจัยได้ข้อมูล ได้รู้คำตอบ แต่ถามว่า ใครจะนำไปใช้ประโยชน์จริง ชาวบ้านก็นำไปใช้ไม่ได้ เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตคุ้นเคยกับการใช้ มือทำ อุตสาหกรรมก็เอาไปใช้ไม่ได้ เพราะต้นครามวัตถุดิบหลักเป็นพืชที่อาศัยภูมิศาสตร์และภูมิอากาศ ที่อุดมสมบูรณ์เป็นพิเศษของกระบวนการธรรมชาติเท่านั้น

ประเด็นที่ควรพิจารณา คือ การศึกษาวิจัยองค์ความรู้ท้องถิ่น ที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยหรือการจัดการความรู้แบบเดิม เช่นการอธิบายแบบแยกส่วนไม่เชื่อมโยงให้เห็นองค์รวม หรือการเอาศาสตร์แบบ ใหม่เข้าไปจับไปวัดเพื่อหาความบกพร่องเสียก่อน มิได้มีลักษณะศรัทธาหรือน้อมองค์ความรู้ท้องถิ่นเข้ามาใส่ตัว ไม่ได้หึงองค์ความรู้ที่แท้จริง ไม่ได้หึงประโยชน์ในการนำไปใช้ กลายเป็นการวิจัยที่พิจารณาซ้ำซ้อน หรือไม่

๖.๖.๓. การเผยแพร่และยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่น

โดยธรรมชาติความรู้ท้องถิ่นซึ่งมีลักษณะเฉพาะตามบริบทนั้น ๆ การเผยแพร่ผลจากการ ศึกษาจากชุมชนหนึ่งไปสู่ชุมชนหนึ่ง น่าจะหมายถึงการถ่ายทอดหลักการหรือแก่นสารขององค์ความรู้ นั้น ๆ จำเป็นต้องใช้กระบวนการอธิบายให้เป็นความรู้ให้เห็นถึงการบรรลุผลสำเร็จต่อการดำรงชีวิตทั้ง ภายและใจ จึงจะมีผลต่อการปฏิบัติจริง

ดังตัวอย่าง การขยายผลมาตรฐานผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม แก่นที่เป็นหลักการคือ มาตรฐาน ๗ ประการ ที่ครอบคลุมความเป็นผ้าพื้นบ้าน สามารถนำไปใช้เป็นทิศทางการพัฒนาชิ้นงานผ้า พื้นบ้านของแต่ละภาค ในขณะที่แต่ละกลุ่มมีอิสระในการใช้สร้างสรรค์ชิ้นงานสร้างเรื่องราวของกลุ่มตน ด้วยความภาคภูมิใจ ตอบสนองการใช้งานจริงในชีวิตประจำวัน ของผู้ทำและผู้ใช้ ดังเช่น การใช้นะขาม

ช่วยในการย้อนครั้งให้ลืบลด คิดทบทวนต้นไหม หลักการคือการใช้ความเปรี้ยว ส่วนพื้นที่ไหนมีความเปรี้ยวจากพืชอะไร ในฤดูกาลไหนบ้างที่เกี่ยวข้องอยู่กับวิธีการทำอยู่ทำกินปกติก็นำมาใช้กันให้บรรลุผล

ด้วยผ้าทอพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้เฉพาะถิ่น ที่ได้พัฒนาการขึ้นมาเพื่อรับใช้วิถีการดำเนินชีวิตของท้องถิ่นนั้นๆ สามารถถ่ายทอดและสื่อสารให้คนในถิ่นนำไปปฏิบัติได้อย่างเข้าใจ การเรียกชื่อเครื่องมือ เทคนิควิธีการผลิต วัตถุดิบ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านจึงมีชื่อที่เรียกกันเฉพาะในกลุ่มตนเอง และองค์ความรู้เหล่านี้ไม่ได้เกิดมีขึ้น หรือมีปฏิบัติในสังคมอุตสาหกรรม หรือเป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ ดังนั้นการบันทึกองค์ความรู้ในเชิงเอกสารจึงต้องคงไว้ซึ่งภาษาของท้องถิ่นของกลุ่มชนเจ้าขององค์ความรู้ นั้น ๆ

ในมิติของการยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่น น่าจะหมายถึงการพัฒนาที่มีฐานคิดทางวัฒนธรรมที่เป็นวัฏจักรที่ส่งผลให้เกิดพลังการเห็นขานงานกระทั่งมีการหมุนในแนวราบทั้งชุมชน และยกระดับตนเองขึ้นไปอย่างมีทิศทางชัดเจน มิใช่การพัฒนาหรือการยกระดับไปข้างหน้าในแนวดิ่ง ดังเช่นการพัฒนาทางธุรกิจหรือการมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ เฉพาะตน เฉพาะกลุ่มเท่านั้น

กลุ่มผู้เฒ่าหลักใจของลูกหลานบ้านโนนเรือ/สกลนคร
(๒๕๔๕)

ดิเรกพรพรหมนิล

จิณรัตน์

บรรณานุกรม

สุจิตต์ วงษ์เทศ. เบื้องหลังคนและวัฒนธรรมอีสาน.(ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ).

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓.

ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.

เชียงใหม่, ๒๕๔๒.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. ผ้าไทย พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม. จัดทำโดย บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรม

แห่งประเทศไทย โครงการศิลปอุตสาหกรรมไทย ชุดที่ ๒, ๒๕๓๐.

ข้าว... วัฒนธรรมแห่งชีวิต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลน โมทีฟ, ๒๕๔๑.

เต็ม สมิตินันท์. ชื้อพรรณไม้แห่งประเทศไทย. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.๒๕๔๔ ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้

สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้

มล.เนื่อง นิลรัตน์. ชีวิตในวัง ๑. ๒๕๔๔.

โครงการทรัพยากรพืชในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. พืชให้สีย้อมผ้าและแทนนิน (ลำดับ ๓).

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์,

๒๕๔๔.

Helmuth, Th.Bossert. *Folk Art of Europe*. Rizzoli International Publication. INC, Published in the United State of America,1990.

Jenny, Balfour-Paul. *Indigo*. First Publish by British Museum Press, A division of British Museum Company Ltd, 1998.

John, Gillow. And Bryan, Sentance. *World Textiles : A Visual Guide to Traditional Techniques*. First Published in the United Kingdom : Thames & Hudson Ltd, 1999.

Susan, ConWay. *Silken Threads Lacquer Thrones*. Lan Na Court Textiles. Bangkok : River Books Co,Ltd, 2002.

ภาคผนวก ก.

สรุปการสัมมนา เรื่อง มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

ณ อาคารรัฐสภา ๒

๑. ผู้เข้าร่วมสัมมนา จำนวนประมาณ ๑๔๒ คน จาก ๗ กลุ่ม (จากการลงทะเบียนตอนเช้า)

- ๑.๑ องค์กรชาวบ้าน
- ๑.๒ องค์กรพัฒนาเอกชน
- ๑.๓ องค์กรส่งเสริมจากภาครัฐบาล
- ๑.๔ กลุ่มนักวิชาการจากสถาบันวิชาการ
- ๑.๕ กลุ่มร้านค้าเอกชน
- ๑.๖ กลุ่มผู้บริโภค
- ๑.๗ กลุ่มสื่อมวลชน

๒. รายงานวัตถุประสงค์การสัมมนา

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พชริน ดำรงกิตติกุล สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

- ๒.๑ เพื่อรายงานผลการวิจัย มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ๒.๒ เป็นการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ จากภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องสู่การปฏิบัติจริง เพื่อสืบสานวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้าน
- ๒.๓ นำข้อเสนอจากการสัมมนา เสนอรัฐบาลเพื่อวางมาตรการต่างๆ และร่างพระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชนโดยมุ่งหวังให้เกิดการพัฒนารอบด้านคือ การผลิต การตลาด การบริหารจัดการ และการพัฒนาชุมชน รวมทั้งสิ่งแวดล้อม

โครงการสัมมนา มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

• หลักการและเหตุผล

ผ้าทอพื้นบ้านในประเทศไทย เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชนพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นที่สืบทอดในรูปแบบ "พ่อแม่พาทำ" กันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการทำอยู่ทำกินแบบพึ่งพาตนเองในเรื่องปัจจัย ๔ อย่างแน่นอน สังคมเป็นองค์ความรู้ท้องถิ่นที่หลากหลาย สัมพันธ์กับความเป็นชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชน สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นนั้นๆ ผ้าทอพื้นบ้านได้สร้างให้เกิดวัฒนธรรมการแต่งกายและการใช้ผ้าในวิถีชีวิตอย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละถิ่นแต่ละภาคของประเทศ

ด้วยวิธีการผลิตตามภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา เริ่มตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย ฝ้ายจะงามเมื่อปลูกร่วมกับพริก การปลูกครามที่ควบคู่ไปกับการทำนา ทำไร่ การฟอกย้อมด้วยวัสดุและสีจากธรรมชาติอย่างง่าย ๆ การทอ การสร้างลวดลายเป็นผืนผ้า โดยอาศัยเครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นจากความต้องการใช้งานจากวัสดุต่างๆ หลากชนิดหลายประเภทตามธรรมชาติในแต่ละถิ่น ใช้ร่างกายที่ธรรมชาติมอบให้ ใช้ความคิดสร้างสรรค์เต็มศักยภาพของความเป็นมนุษย์ จากความจำเป็นในวิถีวัฒนธรรมทำให้ผ้าแต่ละผืนบรรลุได้ด้วยภูมิปัญญาหลากหลายที่สั่งสมมาอย่างยาวนาน เรื่องราวของชุมชนทักษะพิเศษ และประสบการณ์ของผู้ทอเป็นคุณค่าอย่างเต็มภาคภูมิ

ผ้าทอพื้นบ้าน จึงนับว่าเป็น "ผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม" ที่สามารถสื่อถึงชาติพันธุ์ วิถีชีวิตของผู้ทอ เป็นตัวแทนบอกความเป็นชุมชน เช่น ผ้าขาวไทยเขมร ผ้าขาวไทยโย้ย ผ้าขนเผ่าปากะญอ ผ้าเหล่านี้บอกภูมิอากาศ เช่น ชาวเขาเขตภาคเหนือตอนบนทำผ้าหนาด้วยฝ้ายเส้นใหญ่ และเชืวชาญเทคนิคขีด-จก เพราะอากาศหนาว เขตอีสานใต้เชืวชาญการมัดหมี่และสาวไหมน้อยเพื่อทอผ้าเนื้อบางเบาเพราะอากาศร้อน ตลอดจนศิลปะในการใช้ผ้าผืนที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชน การสร้างสรรค์ลวดลายสื่อถึงวิถีชีวิตที่ต้องการให้คนเข้าใจสิ่งแวดล้อมและเรื่องที่ดงาม เช่น ลายนาค ลายดอกแก้ว ลายเกร็ดเต่า ลายดอกหมาก ลายพุ่มบาศรี เป็นต้น

ผ้าพื้นบ้านแท้ ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงสรรพสิ่งที่จะนำพาวิถีชีวิตให้ดำเนินไปด้วยดี เป็นเสมือนคลังความรู้ที่หลากหลายและมั่งคั่งของประเทศที่สืบทอดกันมาอย่างไม่ขาดตอน อาจจะร่อยหรอและปรับเปลี่ยนไปบ้าง เพราะค่านิยมในการพึ่งตนเองของสังคมเปลี่ยนไป แต่คุณค่าของผ้าพื้นบ้านยังเป็นองค์ความรู้ที่มีอยู่จริง ใช้ได้จริง ส่งผลดีต่อสังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจชุมชนให้เป็นที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ผ้าพื้นบ้านแท้ๆ จึงเป็นสิ่งที่มียุคค่า ต้องศึกษากันว่าต้องทำให้เกิดความชัดเจน จึงจะก่อประโยชน์กับชุมชนและสังคมอย่างแท้จริงทั้งในปัจจุบันและอนาคต

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (ภาคอีสาน) ได้ตระหนักถึงคุณค่าและบทบาทของผ้าพื้นบ้านต่อสังคมดังกล่าวแล้ว จึงได้เริ่มรวบรวมภูมิปัญญาผ้าทอ

พื้นบ้าน ร่วมกับองค์กรชาวบ้านที่ได้ฟื้นฟูวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้านอย่างจริงจังและต่อเนื่องมา ๑๕ ปีแล้ว เพื่อนำมาเป็นฐานคิดในการกำหนดมาตรฐาน ทำให้เกิดความชัดเจนในคุณค่า ซึ่งจะช่วยให้บุคคลและองค์กรที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ได้รับรู้อย่างเข้าใจชัดเจนในคุณค่าความเป็นผ้าพื้นบ้าน ไม่สับสน สามารถจำแนกแยกแยะลักษณะพิเศษที่หาไม่ได้จากผ้าประเภทอื่นๆ ในท้องตลาด วิธีการกำหนดมาตรฐานใช้กระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มผู้ผลิต ผู้สนับสนุน ผู้ขาย และผู้ใช้ผ้า มาร่วมกันกำหนดเพื่อให้ได้เกณฑ์มาตรฐานที่เอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวม ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ สิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน ขณะนี้โครงการได้ดำเนินการมาถึงระยะสุดท้าย และได้เกณฑ์มาตรฐานจากผลการศึกษาวิจัยตามขั้นตอนของโครงการแล้ว จึงเห็นสมควรจัดประชุมเพื่อแสดงผลการศึกษาวิจัยดังกล่าว

• วัตถุประสงค์

๑. เพื่อรายงานผลการศึกษาวิจัยเรื่อง มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ค่านุภาพและองค์กรที่เกี่ยวข้องโดยตรง
๒. เพื่อประสานความร่วมมือ นำไปสู่แนวทางการปฏิบัติจริงต่อการสืบสานผ้าทอพื้นบ้านในแต่ละถิ่น

• รูปแบบและเนื้อหาการสัมมนา

๑. นำเสนอนิทรรศการผลการวิจัย อันประกอบด้วย กระบวนการทอผ้าพื้นบ้านย้อนสัทธิรมชาติ วิถีชีวิตชาวบ้านอีสาน กิจกรรมโครงการ และผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นบ้านต่างๆ ตามมาตรฐาน
๒. นำเสนอมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
๓. กลุ่มย่อย ระดมบทบาทหน้าที่ของบุคคลและองค์กร ที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนตัวของผ้าพื้นบ้านไปในทิศทางที่ชัดเจน

• เวลาและสถานที่

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๕

ณ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร อาคาร ๒ ชั้น ๒ ห้องประชุม ๒๑๕-๒๑๖

• ผู้เข้าร่วมสัมมนา จาก ๘ องค์กร รวมประมาณ ๘๐ คน

๑. ผู้ผลิตในพื้นที่เป้าหมาย ๔ กลุ่ม กลุ่มละ ๓ คน จากภาคอีสาน
๒. ผู้ผลิตในเครือข่ายภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ ๓ กลุ่ม กลุ่มละ ๒ คน
๓. องค์กรเอกชน
๔. ศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน
๕. เครือข่ายผู้บริโภค

๖. สถาบันวิชาการ
๗. องค์กรส่งเสริมจากภาครัฐ
๘. สื่อมวลชนด้านศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

- ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- ได้รับความเห็นเพิ่มเติมเสริมผลงานวิจัยให้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
- ได้ประสานความเข้าใจในการพัฒนาชุมชนของทุกองค์กรให้บูรณาการในการปฏิบัติงานจริง เพื่อสืบสานวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้านให้ดำรงคุณค่าได้เต็มภาคภูมิ

- ผู้รับผิดชอบโครงการ

ประไพ ทองเชิญ	นักวิจัย มูลนิธิสายใยแผ่นดิน
สมยศ สุภาพรเหมินทร์	ที่ปรึกษาโครงการ
สันติพงศ์ ธรรมธำรง	ที่ปรึกษาโครงการ

.....

กำหนดการสัมมนา

เรื่อง มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

ณ. สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร อาคาร ๒ ชั้น ๒ ห้อง ๒๑๕ - ๒๑๖

วันศุกร์ที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๕

- ๐๘.๓๐ - ๐๙.๐๐ น. ลงทะเบียน รับเอกสาร
- ๐๙.๐๐ - ๑๐.๐๐ น. ชมนิทรรศการ “เสน่ห์ผ้าพื้นบ้าน”
- ๑๐.๐๐ - ๑๐.๐๕ น. กล่าวรายงานการสัมมนา
- โดย เลขาธิการคณะกรรมการเทคโนโลยีผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน
- ๑๐.๐๕ - ๑๐.๑๕ น. กล่าวต้อนรับโดย ประธานกรรมการการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสภาผู้แทนราษฎรและ ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว).
- ๑๐.๑๕ - ๑๐.๔๕ น. กล่าวนำ “คุณค่าและความสำคัญของผ้าพื้นบ้าน”
- โดย ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ประธานมูลนิธิสายใยแผ่นดิน
- ๑๐.๔๕ - ๑๑.๐๐ น. พัก ค่ำน้ำสมุนไพร
- ๑๑.๐๐ - ๑๒.๓๐ น. นำเสนอภาพรวมของโครงการวิจัย และเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้าน
- โดย คุณประไพ ทองเชิญ นักวิจัย และ คุณสมยศ สุภาพรเหมินทร์ ที่ปรึกษาโครงการ ดำเนินรายการ โดย คุณสุนทรี เช่งกิ่ง ประธานกรรมการ กป.อพช. ภาคอีสาน
- ๑๒.๓๐ - ๑๓.๓๐ น. พักกลางวัน
- ๑๓.๓๐ - ๑๔.๓๐ น. กลุ่มย่อย ๖ กลุ่ม : หารือสรุปการนำเกณฑ์มาตรฐานผ้าพื้นบ้านไปใช้ประโยชน์
- องค์กรส่งเสริมภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มผู้ประกอบการ
- กลุ่มผู้บริโภค กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มผู้ผลิต
- ประเด็นร่วม : บทบาทขององค์กรและภาระหน้าที่ที่รับผิดชอบ จะผลักดันให้เกิดการเคลื่อนตัวของผ้าพื้นบ้านที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างไร
- ๑๔.๓๐ - ๑๕.๔๕ น. เสนอแนวทางของแต่ละกลุ่ม ค่อยที่ประชุมใหญ่และอภิปรายทั่วไป
- ดำเนินรายการโดย คุณสุนทรี เช่งกิ่ง
- ๑๕.๐๐ - ๑๖.๓๐ น. สรุปภาพรวมการสัมมนา โดย คุณสันติพงศ์ ธรรมธำรง ที่ปรึกษาโครงการ และปิดการสัมมนาโดย ผศ.พัชริน ดำรงกิตติกุล สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

๓. คุณค่าและความสำคัญของผ้าพื้นบ้าน

โดย ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ประธานมูลนิธิสายใยแผ่นดิน

วันนี้ เป็นโอกาสที่ตัวแทนจากหลายกลุ่มหลายพื้นที่จะได้มาคุยกันถึง เรื่องที่มีสาระสำคัญ ซึ่งไม่ค่อยได้คุยกันบ่อยนัก คือ เรื่องผ้าพื้นบ้านและสืธรรมชาติ เนื่องจากผ้าสีเคมีที่เราใช้กันในปัจจุบันเป็นที่พอใจตอบสนองความต้องการของเรามาตลอด แต่สิ่งที่สีเคมีให้คำตอบไม่ได้คือ ปัญหาสุขภาพและความจำเป็น

เรื่องผ้าพื้นบ้านสืธรรมชาติ เป็นเรื่องของชีวิต ความจำเป็น คือ เครื่องนุ่งห่ม เป็นปัจจัย ๔ ซึ่งคนขาดไม่ได้ ซึ่งมันจะบอกถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง เมืองไทยเรามีคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือ เป็นพื้นที่ที่สามารถปลูกพืชได้เกือบทุกชนิด เรามีเส้นใยอยู่ในป่ามากมาย มีไม้ไผ่ฝ้ายและป่าน คนโบราณรู้จักเอาเปลือกไม้มาแช่น้ำแล้วทุบเป็นแผ่น ล้างให้เกลี้ยงใช้นุ่งห่มได้เลยโดยตรง แต่เนื่องจากมีจำกัดคงไม่พอสำหรับวันนี้

วันนี้ เราอาจจะเห็นความสำคัญของผ้าพื้นบ้านเป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเราคิดว่ามันจำเป็นด้วยกัน แต่ทว่ามันเป็น ความจำเป็นที่อยู่บนความต้องการ เป็นความอยาก คือ ขาดไปก็ไม่ถึงกับเดือดร้อนนัก แต่ความจำเป็นที่เป็นเรื่องของชีวิต ถ้าขาดไปแล้วเดือดร้อนสูญเสีย ขณะนี้ เราได้พัฒนามาถึงขั้นสืวิไลซ์แล้ว แต่เครื่องนุ่งห่มมันเป็นอารยะไมใช่แค่สืวิไลซ์ เมื่อคนส่วนใหญ่พอใจแค่สืวิไลซ์ จึงทำให้เครื่องนุ่งห่มเป็นแค่ความต้องการมากกว่าความจำเป็น และในการแข่งขัน ความต้องการจะชนะความจำเป็นตลอดเวลา เพราะความต้องการมันเกิดกับคนส่วนใหญ่ กว้างขวาง ทำให้เกิดสิ่งที่พ่อค้าต้องการนำไปสู่การตลาดได้อย่างรวดเร็ว แฝงความจำเป็นไว้ลึกๆ แต่เอาความต้องการเป็นตัวนำ สิ่งที่ปรากฏโดยทั่วไปก็คือ ผ้าสีเคมีเต็มไปหมด ผ้าพื้นบ้านสืธรรมชาติเกือบสูญหายไป

ความต้องการ มีการตอบสนองใหม่ๆ มากกว่า ทำให้คนเกิดการพัฒนาแบบหยุดตามความจำเป็น ซึ่งมีผลกระทบทำให้ความสามารถของบุคคลลดลงไปเรื่อยๆ ยกตัวอย่างเช่น แต่ก่อน แม้ทอผ้าให้ลูกใช้ พ่อต้องปลูกฝ้าย เรามีฝ้ายตั้งหลายพันธุ์มีสีสันสวยงาม แต่วันนี้หาพันธุ์เหล่านั้นไม่ได้แล้ว มีแต่ฝ้ายบีที (BT) และเรามีเสื้อผ้าเส้นเหลือการบริโภค ทำให้เราหยุดการทอผ้าตามความจำเป็น พึ่งตลาดง่ายกว่าทำเอง

สังคมวันนี้พัฒนาด้วยการแข่งขัน เรามีอุตสาหกรรมสิ่งทอมากมาย ทำให้มีรูปแบบสีสันเสื้อผ้าเกินความต้องการ ด้วยกระบวนการผลิตที่เป็นอันตราย ทำให้เรามีปัญหาโดยไม่รู้อันนี้ เราจะเห็นว่ามีคนเป็นโรคผิวหนังจากการใช้เสื้อผ้าสมัยใหม่มากกว่าเดิม เพราะสีเคมีหรือเส้นใยจากสัตว์เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเจริญเติบโตของเชื้อโรคได้อย่างรวดเร็ว

ย้อนไปสมัยพุทธกาล พระสงฆ์ไทยจะใช้ผ้าบังสุกุล หมายถึง ผ้าที่ห่อพันซากศพ ซึ่งอาจจะมีเชื้อโรคไม่รู้กี่ชนิด เมื่อนำมาซักให้สะอาดแล้วนำไป ย้อมฝาด จากแก่นขนุน หรือแก่นแกล็กสามารถนำมานุ่งห่มได้และจะไม่เกิดปัญหากับสุขภาพผิวหนัง เรื่องนี้สามารถยืนยันได้ คือ คนที่จะบวชในพุทธศาสนาจะถูกถามก่อนบวชว่า ท่านเป็นโรคผิวหนังหรือไม่ ถ้าไม่เป็นจึงสามารถบวชได้ และห่มผ้าย้อมฝาดจะไม่ปรากฏ

ว่าเป็นโรคผิวหนังอีกเลย นั่นหมายความว่า เสื้อผ้าเก่าเมื่อนำไปซักจนสะอาดจากเปลือกไม้แล้ว จะไม่เกิดปัญหาต่อสุขภาพอีกต่อไป

เนื่องด้วยความสุข หรือเรื่องความสบายที่จำเป็นต่อสุขภาพ ทำให้คนสมัยก่อนมีการเผื่อ มีการเตรียม มีการพัฒนา มีการทำตลอดเวลา เพื่อให้สามารถอยู่ได้ พึ่งตนเองได้ ด้วยเหตุผลฝ่ายวัฒนธรรมชาติมีคุณสมบัติพิเศษตรงนี้ และยังเป็นผ้าฝ้ายซับเหงื่อได้ดี และถ้าใช้น้ำยาล้างผ้าที่มาจากน้ำค้างธรรมชาติ ก็ยังทำให้เกิดการฆ่าเชื้อแบคทีเรียได้ค่อนข้างดี ฉะนั้น คุณค่าของผ้าพื้นบ้านจึงอยู่ที่เรื่องสุขภาพ และที่สำคัญกว่านั้น คือ ช่วยให้เกิดการพัฒนาคุณค่าของความเป็นคนของผู้ทำให้เกิดการพัฒนาทักษะอย่างต่อเนื่อง .

ในระยะ ๔๐ - ๕๐ ปีที่ผ่านมา เราได้สูญเสียความต่อเนื่องของการพัฒนาความสามารถของคน เมื่อเราพูดถึงค่านิยมและความต้องการ เราเอาตลาดเป็นตัวตั้ง แต่ตลาดนั้นไม่ใช่ของแน่นอน มันขึ้นๆ ลงๆ อยู่ ที่การปลุกกระแสความต้องการของคน เมื่อขายไม่ออกก็เกิดวิกฤติ เราก็พบวิกฤติอยู่เป็นระยะๆ จริงอยู่เรื่องตลาดเราปฏิเสธไม่ได้ แต่มันไม่ใช่ตัวตั้งใหญ่

เรื่องสำคัญ คือ เรื่องคุณค่า และการพัฒนาความสามารถของคน เนื้อหาภูมิปัญญาที่มีอยู่ในตัวคน โดยเฉพาะผ้าพื้นบ้านเรามีภูมิปัญญาอยู่ทั้ง ๔ ภาค ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกัน ช่วยกันทบทวนตัวภูมิปัญญาที่เรามีอยู่ ซึ่งบ่งบอกเอกลักษณ์ของแต่ละภาค ซึ่งมีความแตกต่างทั้งภูมิอากาศ วัฒนธรรม ความเชื่อ ความหมายของลวดลาย เป็นคุณค่าที่ไม่มีในอุตสาหกรรม ดังนั้น เราจะใช้การตลาดทำให้คนเข้าใจคุณค่าผ้าพื้นบ้านได้หรือไม่ เพราะว่าเราพัฒนาคุณค่า ไม่ได้พัฒนาให้เกิดความต้องการเท่านั้น ทำให้ผ้าพื้นบ้านเป็นเรื่องของความจำเป็นของชีวิตที่คนทั่วไปต้องใช้ด้วยความรู้สึกที่ใช้แล้วมีความสุขและทำให้ชีวิตดีขึ้น ปัญหาสุขภาพและสิ่งแวดล้อมจะเบาบางลง

ในเรื่องของลวดลายผ้าพื้นบ้านก็เป็นเรื่องใหญ่ ถ้าเราจะให้ความสำคัญต่อเนื้อหา เพราะหมายถึงการสื่อสารกันระหว่างภูมิภาคซึ่งจะมีความเชื่อที่สัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม หรือสภาพอาชีพ วิถีชีวิตที่ต่างกัน ตัวอย่างเช่น ลวดลายของภาคอีสานนิยมทำลายตารางสี่เหลี่ยม เป็นการบ่งบอกถึงผืนนา วัฒนธรรมลุ่มน้ำ มีน้ำท่วมขัง ทำนาได้ มีการพัฒนาภูมิปัญญาการทำนา มีการสื่อสารกันระหว่างคนในพื้นที่ถึงวิถีการทำมาหากิน

ผ้าพื้นบ้านสี่ธรรมชาติ โดยแท้จริง จึงเป็นความพยายามของผู้คนที่จะบอกเรื่องราวต่อกัน งานในวันนี้จะทำให้สังคมได้รู้ถึงคุณค่าเหล่านั้น มิใช่มองแค่เป็นผ้าผืนหนึ่งที่มีลวดลายถูกใจหรือไม่ถูกใจเท่านั้น ถือโอกาสนี้ขอบขอบคุณทุกฝ่ายครับที่ได้มาร่วมงานในวันนี้ สวัสดีครับ

๔. นำสนอส์ไลด์ ผ้าทอพื้นบ้านในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

โดย คุณสมยศ สุภาพรเหมินทร์ ที่ปรึกษาโครงการวิจัย

เมื่อก้าวถึงผ้าทอพื้นบ้าน หลายๆ คนอาจจะนึกถึงเพียงผ้าผืนหนึ่งที่ทอโดยชาวบ้านในชนบทหรือต่างจังหวัด

บรรดาผ้าเหล่านี้ได้บ่งบอกความเป็นพื้นบ้านอะไรแก่เราบ้าง หรือผ้าที่เราเห็นว่าสวยและครอบครองอยู่ ณ วันนี้ เป็นผืนผ้าที่ทำให้เรารู้สึกภาคภูมิใจ อย่างไรบ้าง

ผ้าพื้นบ้าน เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชนบท เป็นวิถีทำอยู่ทำกินของชาวเกษตรกรผู้สร้างสรรพสิ่งที่มีหัตถกรรมอันเลิศ รวมทั้งเป็นผู้สืบทอดคุณค่าและความหมายที่แท้จริงของบรรพชนให้ปรากฏว่า ผ้าทอพื้นบ้านที่ใช้กันมาอย่างยาวนาน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุขกันมาหลายชั่วอายุคน มีเรื่องราวที่พาทำอยู่ทำกินกันมา ก่อเกิดเป็นวัฒนธรรมแต่ละแห่ง แต่ละถิ่น ดังนี้

เส้นใยธรรมชาติ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญประการแรกสุดที่ก่อให้เกิดผืนผ้า เส้นใยธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นฝ้าย ไหม ปอ ป่าน ลินิน ล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตจากเกษตรกรรมที่ไม่ใช่การเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว มีการปลูกร่วมผสมผสานกับพืชอื่น เช่น ชุมชนบ้านโคกภู อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร ปลูกฝ้ายร่วมกับพริก หรือชุมชนชาวปากะญอ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ปลูกฝ้ายร่วมกับข้าว ปลูกอัญชัญและยาฆ่าแมลง แต่ละท้องถิ่นมีสายพันธุ์พืชที่แตกต่างกันไป ความต่างเช่นนี้ทำให้มีคุณภาพผ้าที่เห็นได้หลากหลายลักษณะ ชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตภูมิอากาศหนาวมีต้นฝ้าย ปลูกตามหัวไร่ปลายนา ได้ผ้าฝ้ายหนาแข็งแรง เนื้อนุ่ม ชุมชนที่มีสภาพภูมิอากาศร้อน มีสวนหม่อนอยู่ใกล้บ้าน เพราะเก็บง่ายและสะดวกเมื่อต้องนำมาให้ตัวไหม เหลือง ที่เลี้ยงอยู่ในบ้าน มีความรู้เก็บรักษาไข่ไหมโดยตนเอง

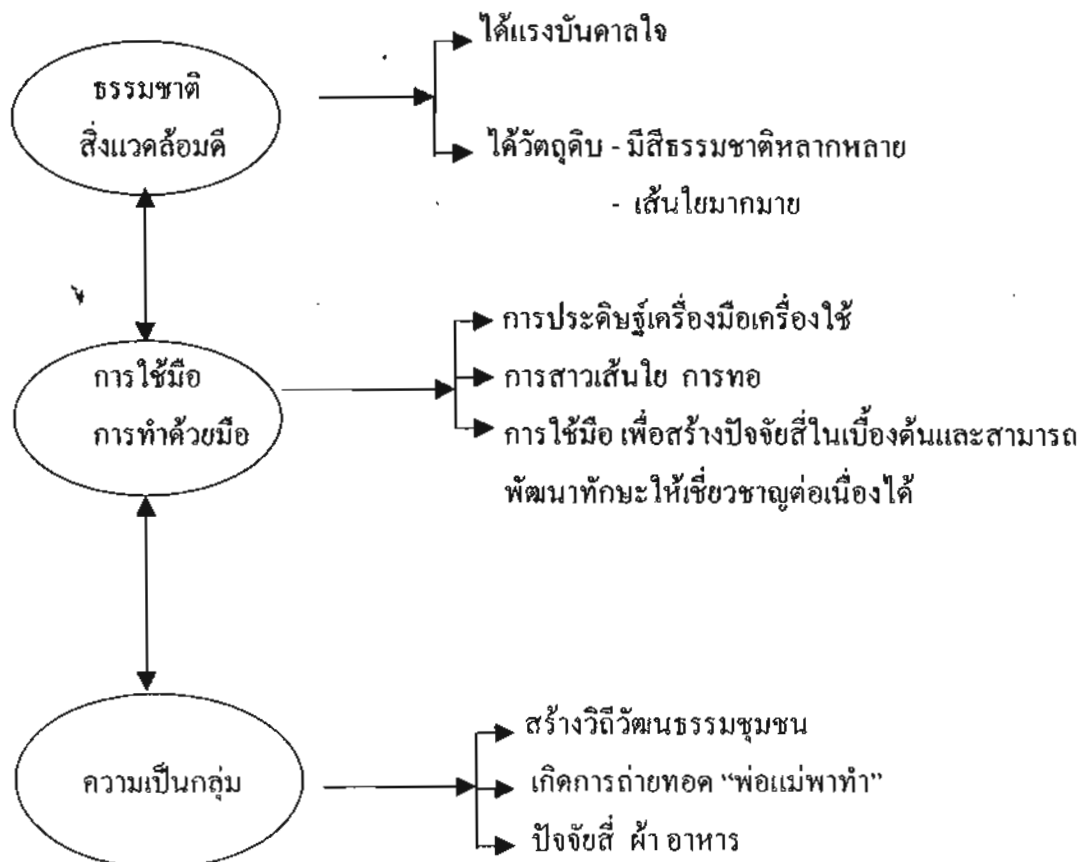
สีย้อมธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ควบคู่กันมากับเส้นใยธรรมชาติ โดยเฉพาะสีดั้งเดิม แม่สี ๓ สี เหลือง เขียว แดง ขนุน แดง ครั่ง น้ำเงินครามหรือฮ้อม สีย้อมธรรมชาติเป็นสิ่งบ่งบอก ความเป็นชาติพันธุ์ของแต่ละกลุ่มชน อย่างชัดเจน ชาวไทดำ ภูไท หรือลาวโซ่ง หรือชาวไทยอู้อ ชาวโซ้ย นุ่งผ้าครามที่ย้อมจากต้นคราม ย้อมหลายครั้ง จนเป็นสีน้ำเงินเข้มที่เรียกว่าสีหม้อนิล ชาวกูยหรือกวย หรือชาวไทยเขมรในเขตอีสานใต้ใช้สีหลักเพียง ๒ สี คือ เหลือง แดง ไม่ว่าจะอยู่บนผ้าชิ้นหรือผ้าขาวม้า และยังชำนาญในการย้อมผ้าไหมคำ จากผลมะเกลือ สำหรับเป็นผ้าสไบหม่มไปวัด หรือนุ่งห่มเกี่ยวข้าว ในช่วง ๒๐ ปี ที่ผ่านมามีการรื้อฟื้นองค์ความรู้การย้อมสีย้อมธรรมชาติจากพืชอื่นๆ อีกมากมาย แต่ละถิ่นมีวิธีพิเศษเฉพาะบ่งบอกที่มาที่ไปของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นชาวชุมชนศิริวง นครศรีธรรมราช มีความชำนาญการย้อมสีชมพูจากใบมังคุด สีสวยเหมือนเปลือกเนื้อในของมังคุด ชาวบ้านกลุ่มแพพรหม จังหวัดขอนแก่น มีความชำนาญในการย้อมสีเขียว จากการนำฝ้ายชุบน้ำมะเกลือ และนำไปต้มย้อมกับเปลือกเพกาหรือใบมะม่วง สีย้อมธรรมชาติสามารถบอกได้ว่าเป็นคนที่ไหน ขณะที่สีเคมีบอกความเป็นมาของชาวบ้านไม่ได้ เหล่านี้ถือว่าการนำวัสดุธรรมชาติรอบตัว นำมาจัดการใช้สอยให้สอดคล้องกับวิถีทำกิน

เครื่องมือพื้นบ้าน ผ่านมือคนทำหลายขั้นตอน นับพันนับหมื่นครั้งใช้เพียงเครื่องมือที่มีโครงสร้างอย่างง่าย เพียงไม่กี่ชิ้น แต่สร้างลวดลายที่ซับซ้อน บนผืนผ้าได้อย่างสวยงามอัศจรรย์ เครื่องมือทอผ้าล้วน

๕. นำเสนอ ความสำคัญของมาตรฐาน ๗ ประการ

โดย นางสาวประไพ ทองเชิญ นักวิจัย

มาตรฐาน ๗ ประการมีองค์ประกอบหัวใจหลักอยู่ ๓ ด้านที่เชื่อมโยงกันและสร้างให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้านคือ

- ความเป็นกลุ่ม หมายถึง ความเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะ สร้างให้เกิดเป็นวัฒนธรรมการทำอยู่ทำกินแบบพึ่งพาตนเอง วิถีแห่งปัจจัยสี่ มีพัฒนาการทำให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของ ผ้า อาหาร ยา ที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับท้องถิ่น
- ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม หมายถึง การมีวัตถุดิบที่นำมาใช้และสภาวะอากาศ ดิน น้ำ แสง กลมกลืนกับสภาพภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น
- มือ การทำด้วยมือ เป็นทักษะที่เพิ่มพูนขึ้นทุกขณะ เมื่อวัยวุฒิและคุณวุฒิพัฒนาไป ความสามารถในการประดิษฐ์คิดค้นจะเชี่ยวชาญและแม่นยำได้ดั่งใจ ซึ่งทำให้ปรากฏเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปพื้นบ้าน คือชิ้นงานทั้งงดงาม และใช้งานสนองวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงและเหมาะสม

๖. สรุปผลกลุ่มย่อย

๖.๑ กลุ่มผู้ประกอบการ จำนวน ๑๓ ราย

นำเสนอโดย คุณณัฐหทัย ฉันทนารุ่งภักดิ์ ร้านภูมิไท ริเวอร์ซิตี้ กรุงเทพมหานคร

- เกณฑ์มาตรฐาน ๗ ประการ ที่โครงการวิจัยนำเสนอ ซึ่งจะมีส่วนเอื้อประโยชน์ต่อร้านค้า เกณฑ์จะเป็นตัวบอกว่า ผ้าเพื่อสิ่งแวดล้อมมีคุณภาพและได้มาตรฐานอย่างไร
- การมีเกณฑ์มาตรฐานจะทำให้มูลค่า คุณค่าผ้าสูงขึ้น เพราะผ้ามีเรื่องราว และวัฒนธรรมเฉพาะตัว จากแหล่งแท้ เป็นธรรมชาติ ทำมือ เป็นจุดขายที่ร้านค้าสามารถนำไปอธิบายกับลูกค้าได้
- บทบาทของร้านค้าที่จะช่วยผลักดันให้เกิดการเคลื่อนตัวของผ้าพื้นบ้าน
 ๑. สร้างความมั่นใจ โดยการอธิบายหรือประชาสัมพันธ์ให้ลูกค้าทราบข้อมูลการผลิตพื้นบ้านเป็นงานเชิงวัฒนธรรม
 ๒. พัฒนาผลิตภัณฑ์ให้เหมาะกับวิถีของผู้ใช้
 ๓. ร่วมสร้างตลาดรองรับการผลิตตามเกณฑ์มาตรฐาน โดยให้ชุมชนเกิดความมั่นใจ ทำต่อเนื่อง สร้างโอกาสการพัฒนาใหม่ๆ
- ข้อเสนอแนะและข้อเสนอนะ
 ๑. ควรมีการรับรองโดยการนำมาตรฐานไปสร้างแบรนด์ “ผ้าเพื่อสิ่งแวดล้อม” เพื่อสร้างการยอมรับโดยเฉพาะตลาดต่างประเทศ
 ๒. ในประเด็นผ้าฝ้าย จะตรวจสอบได้อย่างไรว่าแบบใด ทำมือแท้ๆ แบบใดปลอด GMO ควรผ่านการตรวจสอบ มีหลักฐานชัดเจน

๖.๒ กลุ่มผู้บริโภค จำนวน ๑๗ ราย

โดย อาจารย์จุไรรัตน์ จันธารง คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โดยบทบาท คือ การสนับสนุนคนไทย และชุมชน ให้รายได้ถึงมือชาวบ้าน

อยากเห็นการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน

- ข้อเสนอแนะและข้อเสนอนะ
 ๑. ควรเพิ่มข้อมูลเชิงคุณค่า เช่น ความต่างของผ้าทอมือผ้าทอเครื่อง ความต่างสีเคมี สีธรรมชาติ ผู้ผลิตและแหล่งผลิต ข้อมูลการดูแลรักษาผ้าให้แก่ผู้บริโภค
 ๒. ผ้าพื้นบ้านที่ถูกใจนั้นหายาก คือเป็นผ้าที่ไม่หนาไม่บางเกินไป สีสม่ำเสมอจำง่าย ไม่กระด้างกระด้าง หรือเหมาะเฉพาะทำผ้าถุง

๖.๓ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) จำนวน ๑๗ ราย

นำเสนอโดย คุณฉัตรรัตน์ ดิยะจามร เครือข่ายหม่อนไหม ขอนแก่น

- ความเห็นในเชิงกระบวนการพัฒนาผ้าทอ ดังนี้
 ๑. ประมวลภาพการผลิตผ้าในปัจจุบันมี ๔ กลุ่มใหญ่
 ๑. กลุ่มอุตสาหกรรมผ้าทอตามกระแส
 ๒. กลุ่มอุตสาหกรรมผ้าทอทางเลือก
 ๓. กลุ่มทอผ้าตามกระแส
 ๔. กลุ่มทอผ้าพื้นบ้าน

ทั้ง ๔ ระบบ ต้องอาศัยวัตถุดิบร่วม ๒ อย่าง คือ เส้นไหมเหลือ และเส้นฝ้าย มีข้อสังเกตว่า กลุ่ม ๑ และ ๓ ส่วนใหญ่ใช้เส้นไหมลักลอบ (หนีภาษี) จากเวียดนามและจีน ซึ่ง ๒ กลุ่มนี้มีส่วนแบ่งการตลาดสูงกว่ากลุ่ม ๒ และ กลุ่ม ๔ และในกลุ่มที่ ๓ จำนวนมากเลือกใช้ไหมลักลอบด้วย เพราะราคาถูกกว่าไหมพื้นบ้าน (ไหมลักลอบกิโลกรัมละ ๖๕๐ บาท ไหมเหลือ กิโลกรัมละ ๘๐๐ บาท) ทำให้กลุ่มผู้เลี้ยงไหมเหลือไม่สามารถอยู่รอดได้ คนเลี้ยงไหมลดจำนวนลง ตลาดในประเทศมีเส้นใยหนีภาษีแต่ติดป้าย Made in Thailand ในขณะที่ตลาดต่างประเทศมีคู่แข่งจากจีน เวียดนาม และอินเดีย

- ข้อเสนอเพื่อพัฒนาทั้งระบบ

๑. องค์กรพัฒนาเอกชนต้องเร่งพัฒนากลุ่มทอผ้าพื้นบ้านไม่เพียงเพื่อกลุ่มทอผ้าพื้นบ้าน แต่เพื่อรักษากลุ่มผู้ผลิตวัตถุดิบ เช่น กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหม หรือปลูกฝ้ายพื้นบ้านด้วย
๒. สร้างความตระหนักให้กลุ่มผู้ผลิตมีทิศทางการพัฒนาเพื่อสร้างความสมดุลทั้งระบบ ทั้งการสร้างรายได้ และรักษาวิถีชีวิต
๓. เสริมความเข้มแข็งทางการตลาดให้ผ้าทอพื้นบ้านเผยแพร่เรื่องเกณฑ์มาตรฐาน เชื่อมโยงผู้บริโภค คือ องค์กรภาครัฐ
๔. รัฐควรสนับสนุนองค์กรส่งเสริมการทอผ้าพื้นบ้าน ให้เป็นองค์กรกลางที่ทำงานครบวงจรเต็มเวลา

๖.๔ กลุ่มองค์กรภาครัฐ จำนวน ๒๐ ราย

นำเสนอโดย คุณสิทธิชัย สมนชาติ

- บทบาทของหน่วยงานรัฐที่จะช่วยผลักดันผ้าพื้นบ้าน
 ๑. ขก้องบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นในการทอผ้าของแต่ละท้องถิ่น
 ๒. จัดระบบข้อมูลภูมิปัญญาที่กระจายสู่ระบบการศึกษา
 - ระดับมัธยมส่งเสริมเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - ระดับอุดมศึกษาควรมีการวิจัยเชิงลึก

๓. จัดอบรมสัมมนาระดมความคิด ถ่ายทอดภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทอผ้าพื้นบ้าน โดยการหาผู้รู้จากส่วนกลาง และผู้รู้ในชุมชนมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน สร้างธรรมาภิบาล การรวมกลุ่ม
๔. ในเรื่องลิขสิทธิ์ทางภูมิปัญญา ซึ่งทางรัฐยังขาดข้อมูลทุกด้าน ทั้งประวัติลวดลายผ้า ควรเปิดโอกาสให้ศิลปินพื้นบ้านได้เข้าถึงสิทธิ
๕. การส่งเสริมเผยแพร่วิชาการที่เป็นภูมิปัญญาในรายละเอียดเชิงลึกนั้น มิได้ขึ้นตรงต่อเขตการปกครอง แต่เป็นความสัมพันธ์กับวัฒนธรรม เรียนรู้ร่วมกัน สามารถทำได้ สืบทอดได้

๖.๕ กลุ่มนักวิชาการ จำนวน ๑๖ ราย

นำเสนอโดย อาจารย์สมพงษ์ ทิมแจ่มใส

- ความเห็นต่อมาตรฐาน ๗ ประการ
 ๑. กติกาว่าอึดอัด ถ้าไม่มีการรักษาลวดลายและภูมิปัญญาให้สืบทอดแล้วจะเหลืออะไร
 ๒. เพิ่มเกณฑ์มาตรฐาน ความเป็นชุมชน เส้นใยปลอดจีเอ็มโอ เทคโนโลยีทั้งดั้งเดิมและประยุกต์บนฐานภูมิปัญญา
 ๓. การกำหนดนิยามศัพท์ระวังจะเป็นข้อจำกัด
 ๔. เกณฑ์ที่เสนอมาจากกลุ่มผู้ผลิตเป็นด้านหลัก ขาดจากกลุ่มผู้บริโภค
 ๕. ข้อควรระวังให้รอบคอบ เพราะศึกษาเฉพาะพื้นที่อาจจะตัดโอกาสบางกลุ่มบางพื้นที่
 ๖. เห็นด้วยในเกณฑ์ แต่การจะประกาศควรเป็นการเริ่มเฉพาะกลุ่มผ้าทอพื้นบ้านก่อน
- ข้อเสนอแนะ
 ๑. ควรมีการส่งเสริมกลุ่มอนุรักษ์เพื่อการส่งเสริมสิ่งแวดล้อม เช่น ครามภาคใต้ มีพันธุ์เอื้อยใช้ตัดสะคือ
 ๒. มุมมองทิศทางทัศนคติของแต่ละท้องถิ่นที่ชัดเจน เช่นกรณี น่านลวดลายอุ้มมาทำราคาตกเอง หรือสร้างลวดลายใหม่ เช่นกรณีลายเชียงแสน ลายจวนตานีที่กำลังสูญหาย
 ๓. ควรมีการพัฒนาบุคลากรเรื่องสิ่งทอ
 ๔. สร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องผ้าไทย ในหมู่คนไทย ไม่ให้นำไปใช้ผิดๆ หรือตัดบางส่วนของผืนผ้ามาใช้ไม่ครบส่วน
 ๕. การประยุกต์ผ้าเพื่อความอยู่รอดและรักษาเอกลักษณ์ไว้ได้ด้วย ไม่ทำลายเอกลักษณ์ท้องถิ่น
 ๖. มีสถาบันครบวงจรทั้งฐานข้อมูล บริการออกแบบ การตลาด แคร่ระวังอย่าเป็นเชิงอำนาจ

๖.๖ กลุ่มองค์กรชาวบ้าน จำนวน ๒๐ ราย

นำเสนอโดย คุณสมภาร จันทร์แดง กลุ่มพรรณไม้

มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยการใช้ภาษาท้องถิ่นอย่างสนุกสนาน และสามารถตกลงกันได้ โดยมีข้อสรุปดังนี้

๑. เกณฑ์มาตรฐานที่กำหนด กลุ่มชาวบ้านสามารถทำได้ เพราะเป็นสิ่งที่ทำอยู่แล้ว และทำกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่
๒. ควรเชื่อมเครือข่ายของกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในวงจรผ้าพื้นบ้าน เช่น กลุ่มปลูกฝ้าย กลุ่มปลูกหม่อน เลี้ยงไหม กลุ่มทอผ้า กลุ่มแปรรูป
๓. การรับรองมาตรฐาน ให้แต่ละกลุ่มรักษามาตรฐานและรับรองมาตรฐานของตนเอง มีความซื่อสัตย์ตามวัฒนธรรมชาวบ้าน รักษาเอกลักษณ์ของกลุ่มสืบสานภูมิปัญญาต่อไป ไม่ลอกเลียนแบบกัน แต่ร่วมกันประยุกต์ประสานเป็นเครือข่ายทั้งประเทศ

๗. สรุปภาพรวมสัมมนา

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พัทธิน ดำรงกิตติกุล และคุณสันติพงศ์ ธรรมธำรง

คุณค่าตะวันออกความจริงเป็นที่ปรากฏชัด ได้รับการยอมรับกว้างขวางแล้ว ในคุณประโยชน์ที่จะมีกับวิถีการดำรงชีวิตและสิ่งแวดล้อมแล้ว ตั้งแต่เรื่องยาพื้นบ้าน การแพทย์พื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน ยังเหลือผ้าทอพื้นบ้านที่เป็นอีกปัจจัยที่สำคัญ ที่จำเป็นต้องนำมาบูรณาการให้ส่งผลดีกับชีวิตและสังคม

๑. ในเชิงโครงสร้างควรมีความต่อเนื่อง ๒ เรื่อง คือ

- หน่วยงานตรวจสอบรับรองมาตรฐาน
- หน่วยงานส่งเสริมสนับสนุนแบบครบวงจร

๒. ในเชิงเนื้อหา

- การสร้างตราสัญลักษณ์
- ฐานข้อมูลภูมิปัญญา
- การขยายผลเรื่องภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้าน สู่เยาวชนผ่านระบบการศึกษา
- การศึกษาแบบครบวงจร

๓. ในด้านมาตรการ

- รัฐควรส่งเสริมผ่านองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านนี้อยู่แล้ว เช่น สมาคมไทยคราฟท์ สหกรณ์กรีนเนท จำกัด สหกรณ์เลมอนฟาร์ม จำกัด ผ่าน พระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชน
- การส่งเสริมกลุ่มทอผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ครบวงจร

การสัมมนาเรื่อง “การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน เพื่อสิ่งแวดล้อม”

จัดโดยคณะอนุกรรมการเทคโนโลยีผลิตภัณฑ์พื้นบ้านไทย
คณะกรรมการการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สภาผู้แทนราษฎร
ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๕ ณ ห้องประชุม ๒๑๓-๒๑๖ อาคารรัฐสภา ๒

๑. จำนวนผู้เข้าร่วมสัมมนา ๑๔๒ คน (จากการลงทะเบียนคนเข้า)

กลุ่มผู้เข้าร่วมสัมมนา	จำนวนผู้เข้าร่วมกลุ่มย่อย(คน)	จำนวนผู้ตอบแบบสอบถาม(คน)
ผู้ทอผ้า	๒๐	๓
ผู้จำหน่าย	๑๓	๓
ผู้บริโภค	๑๗	๖
องค์กรพัฒนาเอกชน	๑๗	๖
นักวิชาการ	๑๖	๓
หน่วยงานรัฐ	๒๐	๑๐
รวมทั้งหมด	๑๐๓	๓๑

๒. ความเห็นต่อสาระเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน

เกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน	ข้อคิดเห็น หรือข้อเสนอแนะ
๑. ใช้เส้นใยธรรมชาติ	รณรงค์ให้ใช้เส้นใยธรรมชาติ ส่งเสริมการปลูกและปรับปรุงพันธุ์(ปัจจุบันขาดแคลนเส้นใยธรรมชาติ)และระบุในผลิตภัณฑ์ว่ามาจากเส้นใยอะไรบ้าง
๒. ย้อมสีธรรมชาติ	รณรงค์ให้ใช้สีย้อมธรรมชาติ เผยแพร่ให้ความรู้ ค้นหาวิธีการไม่ให้ติด
๓. ทอด้วยกี่พื้นบ้าน ใช้เครื่องมือพื้นบ้าน	เสนอให้ผ้าพื้นเมืองคือการทอมือ ควรอนุรักษ์ไว้แต่ต้องพัฒนา อาจใช้วัสดุอื่นทำเครื่องทอได้ไม่จำเป็นต้องเป็นไม้ ควรวิจัยพัฒนาเครื่องมือ ส่วนผู้ทอผ้ามีความเห็นว่า การทอมือช้า ไม่ทันความต้องการ มีต้นทุนสูง
๔. ทำด้วยฝีมือ มีการพัฒนาฝีมือ	จะเอาอะไรมาวัด มาทดสอบในเกณฑ์นี้ ควรใช้เทคนิคสมัยใหม่ด้วย ผู้ทอผ้าชาวสุพรรณบุรีเห็นว่า การทอด้วยมือช้า เนื้อผ้าหยาบ ไม่สวย
๕. ผืนผ้าออกเรื่องราว ลักษณะเฉพาะถิ่น	ควรพัฒนาออกแบบลวดลายให้แปลกใหม่ ไม่ควรลอกเลียนแบบกัน
๖. การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม	เพิ่มเกณฑ์เรื่องความเป็นเครือข่าย เพื่อให้แลกเปลี่ยนความรู้ ประสพการณ์ อันเป็นหนทางนำไปสู่ความสำเร็จ
๗. กระบวนการผลิตไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ปลอดภัยต่อผู้ผลิต และผู้บริโภค	เกณฑ์นี้มีความเป็นไปได้น้อย เพราะบางชุมชนที่ทอผ้าไม่มีที่ปลูกต้นไม้ ควรให้การอบรมวิธีการผลิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

๓. ข้อเสนอแนะอื่นๆ

- ควรจัดทำตราสัญลักษณ์ ผ้าทอพื้นบ้าน
- “เกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม” ควรเป็นมาตรฐานของกลุ่มเฉพาะไม่ควรครอบคลุมถึงระดับชาติ เพราะผู้ผลิตกลุ่มอื่นไม่สามารถทำได้
- ควรจัดสัมมนาและนิทรรศการผ้าทอพื้นบ้านอย่างต่อเนื่อง เพื่อเสริมความเข้มแข็งของการผลิต และการตลาดของผ้าทอพื้นบ้าน
- ประสานงานกับฝ่ายวิชาการ พัฒนาคุณภาพเส้นใย และสิ่งย้อมธรรมชาติ

สรุปข้อเสนอคณะกรรมการเทคโนโลยีผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน เพื่อดำเนินการ
มีมาตรการส่งเสริมการพัฒนาผ้าทอพื้นบ้านอย่างครบวงจร โดยมีสาระดังนี้

- มีคณะกรรมการประสานงานหน่วยงานสนับสนุนผ้าทอพื้นบ้าน
- มีคณะกรรมการรับรองมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน และมีตราสัญลักษณ์
- มีสถาบันส่งเสริมและพัฒนาผ้าทอพื้นบ้าน โดยมีบทบาทคือ
 - รวบรวมและจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาผ้าทอพื้นบ้าน
 - ประสานงานการสร้างความรู้ครบวงจร และเผยแพร่ความรู้

หมายเหตุ การพัฒนาผ้าทอพื้นบ้านครบวงจร มีประเด็นสำคัญดังนี้

วัตถุดิบเส้นใยธรรมชาติ การปรับปรุงพันธุ์ การปลูกที่ปลอดสารพิษ กระบวนการย้อมที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม การพึ่งตนเองในการพัฒนาเครื่องมือทอผ้า การออกแบบ การบริหารจัดการกลุ่ม การบริหารการเงิน การจัดการธุรกิจชุมชน และการตลาด

ประวัตินักวิจัย

- ชื่อ : ประไพ ทองเชิญ เกิด ๑๓ เมษายน ๒๕๐๖
- ภูมิลำเนา : บ้านหัวถนน ต.ชะมวง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
ครอบครัวชาวนา
- การศึกษา :
 - ปริญญาตรี รัฐศาสตร์ (ศบ.) มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปี ๒๕๒๗
 - บัณฑิตอาสาสมัคร บอ. รุ่น ๒๐ ปี ๒๕๒๙
สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ประสบการณ์
- ๒๕๓๐ - ๒๕๓๙
 - เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาการทอผ้าพื้นเมือง สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม
 - พัฒนาศักยภาพกลุ่มสตรีทอผ้าพื้นเมือง
 - พัฒนาธุรกิจชุมชนผ้าทอพื้นบ้านย้อมสีธรรมชาติ
 - พัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน และประสานเครือข่าย
แรงงานนอกระบบภาคอีสาน
- ๒๕๔๐ - ๒๕๔๒
 - คณะทำงานประมวลสถานการณ์ วิสัยทัศน์ กลยุทธ์
การวิจัยและพัฒนาผ้าทอพื้นบ้านไทย ปี ๒๕๔๔ - ๒๕๔๖
 - ผู้ช่วยวิจัย การพัฒนาดลาดผ้าทอเพื่อสิ่งแวดล้อม ปี ๒๕๔๒ - ๒๕๔๓
- ๒๕๔๔ - ๒๕๔๖
 - นักวิจัยเชิงปฏิบัติการ "การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม"
ปี ๒๕๔๔ - ๒๕๔๖
- ปัจจุบัน
 - ที่ปรึกษาโครงการผ้าทอเพื่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน
สหกรณ์เลมอนฟาร์มพัฒนา จำกัด
 - ที่ปรึกษางานผ้าพื้นบ้าน ของกลุ่มชนพื้นบ้าน ประมาณ ๒๐ กลุ่ม
ทั่วประเทศ

คู่มือปฏิบัติการ

กระบวนการพัฒนาเกณฑ์มาตรฐาน

และ

กระบวนการรับรองมาตรฐานกระบวนการผลิต

ผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

โดย นางสาวประไพ ทองเชิญ

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

พฤศจิกายน ๒๕๔๖

มีอะไรในเล่ม

- เกริ่นนำ (เจตนารมณ์)
โดย ผศ.พัชริน ดำรงกิตติกุล
- ที่มา – ที่ไป
การสร้างมาตรฐานผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
 - ความสับสน ผ้าพื้นบ้าน ผ้าโรงงาน ?
 - ผ้าพื้นบ้าน ต่างจากผ้าโรงงานตรงไหน ?
- ๗ มาตรฐานแสดงความเป็นผ้าพื้นบ้าน
- ๕ เกณฑ์มาตรฐานกระบวนการผลิตเพื่อสิ่งแวดล้อม
- ๓ แนวทางการรับรองมาตรฐาน ผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
 - กลุ่มรับรองตนเอง
 - รับรองผ่านร้านผ้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม
 - รับรองผ่านองค์กรกลาง
- ฝากบทเรียน
 - กระบวนการสร้างมาตรฐานผ้าพื้นบ้านของชุมชน
 - เทคนิควิธีปฏิบัติกับชุมชน

ทำมาจากวัตถุดิบที่หาได้ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นไม้ไผ่ หวาย หรือเศษไม้ ที่เหลือใช้จากการสร้างบ้านเรือน เมื่อทำเองได้ก็ซ่อมซ่อมแซมได้เอง และเหมาะสมกับสรีระของช่างทอผ้าแต่ละคน

ฝีมือ เครื่องมือพื้นบ้านเป็นเพียงตัวช่วยให้ช่างทอพื้นบ้านได้ ถ่ายทอดความคิด ออกมาเท่านั้น หัวใจที่จะเย็บต่อจน ฝีมือที่ชำนาญต่างหาก คือ ต้นกำเนิดผลงาน ที่ใครหลายคนอยากเป็นเจ้าของ การทำวัตถุดิบเอง ไม่ว่าจะเป็นเส้นใยหรือข้อมสัทธิธรรมชาติ สามารถแสดงฝีมือให้ปรากฏได้ ผ้าทอที่สวยงามต้องใส่ใจ ความเป็นมาของวัตถุดิบ จะเป็นฝ้าย เส้นเล็ก หมา บาง เพื่อมุ่งประโยชน์ใช้สอย อย่างไรก็ตามก็ซ่อมได้ ทำได้ สุดฝีมือ ซึ่งตรงข้ามกับเครื่องจักร ไม่มีใครพูดว่า สุดเครื่องจักร เครื่องจักรไม่สามารถแสดงฝีมือออกมาชัดเจนได้ ผ้าทอผืนหนึ่งในชุมชน หากใครเห็นก็รู้ว่าเป็นฝีมือของใคร ของสาวที่สุดต้องทำด้วยมือ ด้วยความปราณีต จึงต้องทำด้วยคนที่มีความชีวิตจิตใจ

เรื่องราวบนผืนผ้า เรื่องราวคือเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เฉพาะตัว หมายถึงความเป็นตัวของตัวเอง ความมีศักดิ์ศรี คือของจริง ไม่ปลอม อยู่ที่คนแท้ๆ ไม่ใช่วัตถุภายนอก ผ้าผืนหนึ่งบรรจุเรื่องราวไว้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นลวดลาย สีเส้น เส้นใย สามารถบอกคนที่สวมใส่ได้ว่า มาจากชุมชนไหน กลุ่มใด เทคนิคการทอ เฉพาะถิ่น ก่อเกิดความงามของแต่ละกลุ่มชน ลวดลายต่างๆ สีเส้นบนผืนผ้าล้วนเกิดจาก แรงบันดาลใจรอบตัว เช่น ลายดอกแก้ว ลายนาครห้วยซ้อง ลายนาครพินิจ นอจากนี้ ผ้าทอพื้นบ้านทอขึ้นมาโดยมีจุดมุ่งหมายในการรับใช้ประโยชน์ทั้งในฐานะเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ และคติความเชื่อประเพณี เช่น ผ้าครามฝ้ายใส่ทำนา ผ้าไหมมัดหมี่ไหมห้าสีไปวัดทำบุญ ยังมีผ้านาญเวส ผ้ากราบพระ ผ้าห่อคัมภีร์ และหมอนขิด

กลุ่มชน การอยู่ร่วมกันในชุมชน ข้อมหมายถึงว่าการทำกิจทั้งปวง โดยเฉพาะปัจจัยสี่ให้เต็มสมบูรณ์ อยู่ดีมีสุข สามารถสร้างสรรค์ความเป็นเฉพาะถิ่นของชุมชน ก่อเกิดวัฒนธรรม ที่มีการสืบทอด ทำคุณค่าที่แท้จริงให้ปรากฏ ผ้าทอผืนหนึ่งหรือองค์ความรู้ต่างๆ ไม่จะเป็นการข้อมสัทธิธรรมชาติ การปลูกคราม การปั่นเส้นฝ้าย การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เป็นสติปัญญาของบรรพชน ที่สามารถ ถ่ายทอด องค์ความรู้ต่างๆ ที่สั่งสมมานับพันปี จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งได้อย่างไม่ขาดสาย ก่อเกิดชุมชนใต้ถุนเรือน

สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ เมื่อสิ่งแวดล้อมดี สุขภาพก็ข้อมดีตาม การใช้ วัตถุดิบที่ธรรมชาติให้มา หรือผลิตขึ้นมานองโดยกระบวนการผลิตแนวทางเกษตรกรรมอินทรีย์ หรือเกษตรกรรมธรรมชาติ ข้อมจะเห็นชัดเจนว่า อยู่ดีมีสุข กินอิ่ม นอนหลับ และพึ่งพาตนเองได้ เช่น การปลูกฝ้ายพันธุ์พื้นบ้าน การเลี้ยงไหมพันธุ์พื้นบ้านไทย ข้อมช่วยรักษาสุขภาพแวดล้อมได้ดี ไม่ต้องพึ่งยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี การใช้สัทธิธรรมชาติ สื้อมจากต้นคราม ส่วนประกอบที่มาจากธรรมชาติไม่จะเป็นน้ำค้าง จี๋เถา น้ำปูนกินหมาก ล้วนไม่มีสารโลหะหนักตกค้าง อยู่ในดิน ในน้ำ ข้อมมีความปลอดภัยต่อสุขภาพ ทั้งต่อผู้ผลิต คือ ช่างทอผ้า และผู้ใช้ไม่ว่าจะเป็นผู้บริโภค หรือ คนภายในชุมชน

เกริ่นนำ

ผ้าทอพื้นบ้านเป็นงานสร้างสรรค์จากผู้ทอพื้นบ้าน ดังนั้นเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านจะกำหนดจากหน่วยงานภายนอกฝ่ายเดียวไม่ได้ จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน จากทุกฝ่าย ได้แก่ กลุ่มผู้ทอผ้า กลุ่มผู้บริโภค กลุ่มร้านค้า กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มผู้ส่งเสริม

ในกระบวนการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อให้กลุ่มผู้ทอสามารถปฏิบัติได้นั้น มิใช่กำหนดจากความรู้ตามเอกสารตำรา แต่จำเป็นต้องให้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เข้าใจปัจจัยเงื่อนไขที่ปฏิบัติได้ และปัจจัยเงื่อนไขที่ปฏิบัติไม่ได้ และสร้างความรู้ในภาคปฏิบัติจริง

เกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดร่วมกันนั้น ได้ครอบคลุมทุกมิติรอบด้าน ทั้งนี้เพื่อสร้างความยั่งยืนในกระบวนการผลิต และการตลาดผ้าทอพื้นบ้าน โดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสร้างความปลอดภัยให้แก่ผู้บริโภค

คู่มือปฏิบัติการกระบวนการพัฒนาเกณฑ์มาตรฐาน และกระบวนการรับรองมาตรฐานกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม จึงเขียนขึ้นมาเพื่อนำไปให้ผู้ผลิตกลุ่มอื่นที่สนใจสามารถนำไปปฏิบัติได้ นักวิจัยจึงได้ถอดแนวคิดในกระบวนการปฏิบัติงาน และวิธีการทำงานกับกลุ่มผู้ผลิตออกมาเป็นเอกสาร ซึ่งอาจจะต้องอาศัยนักส่งเสริมหรือนักวิชาการในท้องถิ่นไปเป็นที่เลี้ยงในระยะเริ่มต้น

หากคู่มือนี้ใช้ได้ผลประการใด หรือผู้นำไปปฏิบัติพบข้อเสนอแนะเพิ่มเติมสำหรับการปรับปรุงคู่มือนี้ โปรดแนะนำไปที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค เพื่อดำเนินการแก้ไขต่อไป

พัชริน ดำรงกิตติกุล

ผู้ประสานงานวิจัยและพัฒนาวิสาหกิจชุมชน
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ที่มา – ที่ไป

ในการสร้างมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

- ความสับสน ผ้าทอพื้นบ้าน ผ้าโรงงาน : เพราะไม่จำแนกให้ชัดเจนเสียก่อน

"ราคาแพง ลดหน่อยได้ไหม"

"ดูแลรักษายาก ผ้าไหมหาช่างตัดยาก ไม่สะดวกใช้"

นี่คือ ทิศนะของผู้บริโภคทั่วไปหรือคนรุ่นใหม่ต่อผ้าพื้นบ้าน อันเกิดจากอุปาทานที่เทียบเคียงกับความเคยชินในการบริโภคความสะดวก จากอุตสาหกรรมสิ่งทอและเสื้อผ้าสำเร็จรูป ที่ซื้อขายคล่องตามกลยุทธด้านราคา (ลด แลก แจก แถม) ทั้งในระดับห้างสรรพสินค้า จนถึงหน้าสำนักงานทั่วไป

"๑ เดือนทอให้ ๑๐๐ ผืน ให้สีและลวดลายสม่ำเสมอเหมือนกันหมดได้มั๊ย"

คือความต้องการของผู้ขายผ้าทอมือ เพราะในการขายส่ง ต้องการความเหมือนเชิงปริมาณ

"ครามแท้มั๊ย สีธรรมชาติแท้มั๊ย" คือความสงสัยของกลุ่มผู้บริโภคที่รักสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ในขณะที่มีผ้าทอเลียนแบบทั้งลวดลายผ้าพื้นบ้านและย้อมสีเคมีคล้ายสีธรรมชาติออกสู่ตลาดมากมาย ตามกระแสสินค้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

"จะพัฒนาผ้าพื้นบ้านให้มีมาตรฐานสามารถส่งออกได้อย่างไร"

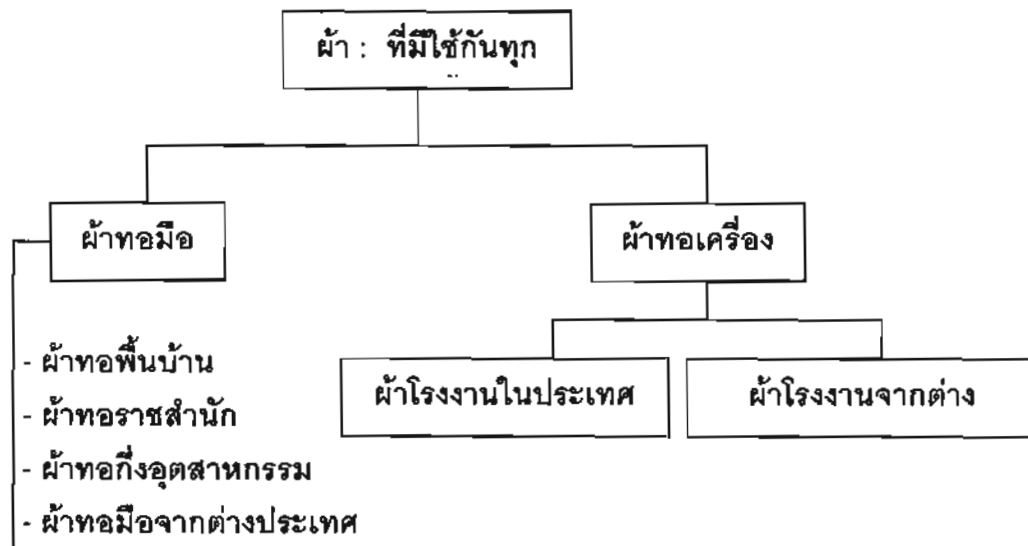
"ชาวบ้านมีปัญหการออกแบบลวดลายและรูปแบบไม่ทันสมัย"

"ชาวบ้านต้องแปรรูปผลิตภัณฑ์ผ้าให้หลากหลาย ตอบสนองความต้องการที่หลากหลาย"

นี่คือ วิธีคิดและทิศทางการส่งเสริมที่เดินตามแนวทางเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี เป็นตัวตั้งของบุคคลและองค์กรจากภายนอก ที่เข้าไปสัมพันธ์ในเรื่องการพัฒนาผ้าพื้นบ้าน ด้วยช่องว่างระหว่างสังคมเมืองกับชนบท จึงเป็นธรรมดาที่พบว่า บางบุคคล บางหน่วยงานของผู้มีบทบาทในงานพัฒนา ไม่รู้จักก็ทอผ้า ไม่เคยรู้จักเส้นไหม เส้นฝ้ายพื้นบ้าน ไม่มีความรู้ความเข้าใจต่อวิถีวัฒนธรรมชุมชน การพัฒนากลุ่มทอผ้าส่วนใหญ่จึงทำได้แค่การพัฒนารูปแบบ เช่นการสร้างโรงเรียนให้กลุ่มทอผ้า แปรรูปผลิตภัณฑ์เป็นของแนวประดับตกแต่ง ให้เงินกู้ซื้อเส้นใยสังเคราะห์จากโรงงานเพื่อความสะดวกเป็นต้น หากปัญหายังวนเวียนไปมาอยู่ที่เดิม คือ ไม่มีตลาด ชาวบ้านมีหนี้สิน ออกแบบไม่ตรงความต้องการตลาด มีสติดอกจากการแปรรูป ตามวงจรที่มีขึ้นมีลงของธุรกิจของอุตสาหกรรมสิ่งทอโดยทั่วไป

ที่กล่าวมาข้างต้นคือตัวอย่างความสับสนทั้งในส่วนของผู้บริโภค ผู้ขาย และผู้ส่งเสริมการพัฒนาผ้าพื้นบ้าน ด้วยมุมมองจากผ้าโรงงานเป็นกระแสรูปแบบที่ใหญ่กว่าครอบงำเนื้อหาศักยภาพผ้าพื้นบ้านของสังคมปัจจุบันเกือบหมดสิ้น คำถามคือ จะสร้างความชัดเจนของความเป็นผ้าพื้นบ้านขึ้นในสังคมใหม่ได้อย่างไร ?

- ผ้าพื้นบ้านต่างจากผ้าโรงงานตรงไหน : น้อยคนจะรับรู้อย่างเข้าใจ เพื่อสร้างความชัดเจนในเบื้องต้น จะขอจำแนกแยกแยะให้เห็นภาพรวมและประเภทผ้าที่มีใช้กันอย่างล้นเหลือในสังคมปัจจุบัน ตามแผนภูมิและตารางต่อไปนี้

ประเด็น	ผ้าพื้นบ้าน	ผ้ากึ่งอุตสาหกรรม	ผ้าทอโรงงาน
นิยามและความหมาย	คือผ้าที่ชนพื้นบ้านทอขึ้นมาใช้เอง ตามวิถีวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มตน มีลวดลายสีเส้นและรายละเอียด เป็นของตัวเองอย่างอิสระ สามารถบอกได้ถึงเรื่องราวของถิ่นหรือที่เรียกว่าเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น	คือผ้าที่ทอให้มีลวดลายและรูปแบบคล้ายผ้าพื้นบ้านแต่ไม่สามารถบอกเรื่องราวที่เป็นเอกลักษณ์ได้ว่าเป็นผ้าท้องถิ่นไหน	คือผ้าที่เน้นปริมาณในการทอ มีเนื้อผ้าและลวดลายเหมือนกันเป็นม้วนละร้อยพันเมตร
เป้าหมายการผลิต	ตอบสนองความจำเป็นในการใช้งานจริงในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม - ผ้าขาวม้า ผ้าซิ่น ผ้าโสร่ง ผ้าห่มใช้ประจำวัน - ผ้าสไบ ผ้าโจงกระเบน ผ้าขิด ใช้ในงานประเพณีบวช งานแต่ง - ผ้าตุ่ง ผ้ากราบพระ ใช้ในทางศาสนา	ตอบสนองความต้องการของตลาด ตามกระแสแฟชั่น เสื้อผ้าสำเร็จรูปที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบให้มีความล้ำสมัย ทันสมัยอยู่ตลอดเวลา	ตอบสนองการแข่งขันเชิงธุรกิจอุตสาหกรรมขนาดใหญ่
กระบวนการผลิต	- อาศัยวัตถุดิบ เส้นใย และสีย้อมตามธรรมชาติตามฤดูกาล สอด	- อาศัยเส้นใยสังเคราะห์และสีย้อมเคมี	- ใช้เครื่องจักรนำเข้ามาจากต่างประเทศมากทำการผลิต

คล้องกับภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น - ใช้อุปกรณ์เครื่องมือที่สร้างสรรค์ขึ้นด้วยมือให้ตอบสนองใช้งานที่เหมาะสม ดังเช่น - ภูมิปัญญาการสาวไหม ของผ้าไหมย้อมครั่ง ย้อมมะเกลือของชาวไทยเขมรอีสานใต้ - ภูมิปัญญาการเย็บเทียนบนผ้าไหมม่วง (Hemp) ย้อมฮ่อมของชาวม้งทางเหนือ - ใช้ทรัพยากรอย่างเกื้อหนุนต่อสิ่งแวดล้อม ไม่เคยปรากฏว่ามีของเสียที่มีผลต่อกระทบสิ่งแวดล้อม	จากโรงงานอุตสาหกรรม - อาศัยเทคนิคการทอมือของช่างทอพื้นบ้าน แต่ให้ทอตามแบบที่กำหนดให้ลดคล้ายเหมือนกันคราวละ มาก ๆ - เริ่มมีของเสียจากการผลิต เช่นน้ำเสียจากการย้อมโดยใช้โซดาแอส และสีเคมี	- มีกากของเสียจากกระบวนการผลิตที่สร้างมลพิษทางเสียง ควัน น้ำส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมมาก เช่น น้ำเสียจากอุตสาหกรรมฟอกย้อม
--	---	--

๗. มาตรฐาน แสดงความเป็นผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

เพราะผ้าทอพื้นบ้านต่างจากผ้าโรงงานโดยสิ้นเชิง ผ้าพื้นบ้าน ๑ ผืน คือการใช้ฝีมืออันละเอียดอ่อนและจินตนาการอิสระของช่างทอผ้า ๑ คน และยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน รวมทั้งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติรอบตัว

การกำหนดมาตรฐานผ้าพื้นบ้าน จึงมิใช่เพียงการกำหนดทางกายภาพ กว้าง ยาว หนา บาง ตามแนวมาตรฐานสินค้าอุตสาหกรรม ที่ต้องชั่ง ตวง วัด ชัดเจนเนื่องจากการจ้างผลิตหลายคน หลายแหล่ง ซึ่งต้องผลิตตอบสนองความเหมือนเชิงปริมาณ

มาตรฐานผ้าพื้นบ้าน จึงหมายถึง การบ่งชี้คุณสมบัติและลักษณะ “ของดีของสวย” ซึ่งมีมาแล้วแต่ดั้งเดิมและยังมีสืบเนื่องไม่ขาดตอน ให้ปรากฏขึ้นใหม่ในสังคมปัจจุบันอย่างชัดเจน เป็นมาตรฐานที่สามารถดูแลรักษาคุณภาพที่เป็นไปเพื่อสิ่งแวดล้อม และดำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

เมื่อได้กำหนดลงไปชัดเจนว่า ผ้าทอพื้นบ้านคืออะไรแล้ว จะทำให้ทุกฝ่ายเข้าใจตรงกัน เอื้อประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ผู้ผลิตก็จะได้ใช้เกณฑ์นี้เป็นทิศทางในการกำหนดกรอบงานของกลุ่มตน ผู้บริโภคและผู้จำหน่าย ได้รู้ว่าผ้าชิ้นใดเป็นผ้าพื้นบ้านไหนส่งผลดีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างไร ในวันนี้และวันหน้า บุคคลและองค์กรจากภายนอกจะสามารถเชื่อมโยงบทบาทของตนให้สอดคล้องกับความเป็นผ้าพื้นบ้านได้อย่างส่งผลให้มีการพัฒนาศักยภาพและการเคลื่อนไหวของวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้านได้อย่างถูกทิศทาง

๑. มาตรฐานการใช้เส้นใยธรรมชาติ

หลักการและเจตนารมณ์

- ไหม ฝ้าย ไยมาง(Hemp) ปอ ป่าน ล้วนเป็นผลผลิตจากเกษตรผสมผสานในวิถีของชุมชนแต่ละถิ่น ซึ่งมีสายพันธุ์เฉพาะที่แตกต่างกันไป การปลูกฝ้าย พริก หวานครามร่วมกับข้าวในเขตอีสานเหนือช่วยให้ระบบนิเวศสมดุล สมบูรณ์ไม่ต้องใช้ปุ๋ย ไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง
- การสาวเส้นไหม การเส้นฝ้ายที่บ้านจะทำให้มีเส้นด้ายหลายขนาดตามความต้องการมาสร้างความหลากหลายเนื้อผ้า (Texture) ภูมิปัญญาชั้นตอนนี้จะช่วยสร้างงานได้กว้างขวางในชุมชน และเป็นขั้นตอนที่ไม่มีของเหลือที่สร้างมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม เป็นทิศทางการพึ่งตนเองในเรื่องวัตถุดิบหลักของงานพื้นบ้าน

๒. มาตรฐานการใช้สีธรรมชาติ

หลักการและเจตนารมณ์

- สีธรรมชาติเป็นสิ่งที่ควบคู่กับเส้นใยธรรมชาติมายาวนาน และจะเปล่งศักยภาพชัดเจนสมบูรณ์บนเส้นใยชาตินั้น (ย้อมเส้นใยสังเคราะห์ไม่ติด)
- สีธรรมชาติเป็นสิ่งที่บ่งบอกความเป็นชาติพันธุ์ของแต่ละกลุ่มชนอย่างชัดเจน เช่น
 - สีน้ำเงิน บนใยมาง (Hemp) ย้อมหอม ของชาวม้ง
 - สีแดงครึ่ง ดำมะเกลือ เหลืองเข บนไหม ของชาวไทเขมรอีสานใต้
 - สีน้ำเงิน จากคราม บนฝ้ายพื้นบ้าน ของชาวไทยอีสาน สกลนคร
 - สีแดง จากใบมังคุดสด บนผ้าฝ้ายมัดย้อม ของชาวศรีวัง นครศรีธรรมราช
- ผู้ผลิตที่เข้าใจหลักการย้อมสีธรรมชาติจะสามารถควบคุมคุณภาพและพัฒนาการสร้างสรรค์สีธรรมชาติได้อย่างไม่มีขีดจำกัด รวมทั้งมีความรู้ ความเข้าใจ เรื่องพืชพรรณ และการจัดการนำวัสดุธรรมชาติรอบตัวมาใช้เกื้อหนุนต่อธรรมชาติอย่างแท้จริง
- ลดการนำเข้าสีสังเคราะห์ ซึ่งเป็นอันตรายต่อคนและสิ่งแวดล้อมทั้งในระยะสั้นระยะยาว

๓. มาตรฐานการทอด้วยกี่พื้นบ้านและใช้เครื่องมือที่พัฒนาเป็นเครื่องทุ่นแรงแบบพื้นบ้าน

หลักการและเจตนารมณ์

- เครื่องมือพื้นบ้านตามภูมิปัญญาดั้งเดิม มีโครงสร้างง่าย ๆ จากไม้ไผ่ หวายเศษไม้ไม่กี่ชิ้น แต่สร้างลวดลายได้ลึบซับซ้อนงดงาม อีกทั้งใช้งานได้ยาวนาน
- การพัฒนาเป็นเครื่องทุ่นแรงแบบพื้นบ้าน โดยชาวบ้านทำให้สามารถดูแลซ่อมแซมได้เองและเหมาะสมกับของช่างแต่ละคน

๔. ทำด้วยฝีมือมีพัฒนาการของฝีมือ

หลักการและเจตนารมณ์

- ช่างทอพื้นบ้านสามารถใช้ศักยภาพในการทำมือและสร้างสรรค์งานได้ไม่จำกัดอย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว
- การใช้มือในกระบวนการทอผ้า ตั้งแต่การสาวไหม เช็นฝ้าย การย้อม เทคนิคการทอ จะหมายถึง “ทักษะฝีมือ” ที่มีพัฒนาการเพิ่มพูนขึ้นทุกขณะตามประสบการณ์ เกิดความเชี่ยวชาญแม่นยำ และจะปรากฏเป็นลักษณะพิเศษถึงขั้น “ศิลปินพื้นบ้าน” คือสร้างชิ้นงานที่มีความงดงาม สนองการใช้งานได้อย่างแท้จริง

๕. ฝืนผ้าบอกเรื่องราวและมีลักษณะเฉพาะถิ่น

หลักการและเจตนารมณ์

- เรื่องราว คือ เอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เฉพาะตัว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวตามความเชื่อดั้งเดิม หรือเรื่องประยุคตีขึ้นใหม่ จะทำให้ผู้ทอทำขึ้นมาโดยมีจุดหมายในการใช้ประโยชน์และมีความภาคภูมิใจในการสร้างขึ้น
- ผู้ขาย ผู้ใช้ สามารถบอกได้อย่างภูมิใจว่าเป็นผ้าจากชุมชนไหน กลุ่มใดเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมลักษณะเกื้อกูลกัน ผ้าลักษณะเฉพาะถิ่นจะสัมพันธ์กับวัตถุดิบเฉพาะถิ่นและประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ทำผ่านประเด็นของการเลียนแบบ หรือการแข่งขันในเชิงการขายได้

๖. มีความเป็นกลุ่มผู้ผลิต

หลักการและเจตนารมณ์

- การถ่ายทอดองค์ความรู้ตามภูมิปัญญาที่สั่งสมมาเป็นพัน ๆ ปี จะเป็นไปได้ยากถ้าหากไม่มีกระบวนการหรือความเป็นกลุ่มชุมชนที่อยู่ร่วมกันสร้างสรรค์ความเป็นเฉพาะถิ่น สืบสานวัฒนธรรม
- ความเป็นกลุ่มผู้ผลิตเอื้อให้เกิดการเรียนรู้และพาให้เกิดการพัฒนาศักยภาพคนในชุมชน รวมทั้งการผลประโยชน์อย่างเหมาะสม

๗. กระบวนการผลิตมีความปลอดภัยต่อสุขภาพของผู้ผลิต ผู้ขาย ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

หลักการและเจตนารมณ์

- ๕ เกณฑ์มาตรฐานกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้าน ๒ ระดับคือ ทิศทาง แนวทางในการปฏิบัติการ เพื่อให้ถึงซึ่งชุมชนที่อยู่ดีมีสุข กินอิ่ม นอนหลับเพราะมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติพึ่งพาตนเองอย่างแท้จริง

* ดูรายละเอียด ๕ เกณฑ์มาตรฐานหน้าต่อไป

เกณฑ์มาตรฐานกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ๒ ระดับ

มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ระดับที่ ๑	มาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ระดับที่ ๒
๑. เกณฑ์เรื่อง เส้นใยธรรมชาติ ๑.๑ กรณีเส้นใยฝ้าย ให้ใช้เส้นใยฝ้ายปั่นมือ (ฝ้ายที่ปลอดสารพิษเท่านั้น) ๑.๒ กรณีเส้นใยไหม ให้ใช้เส้นใยไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือ) ที่สาวมือเท่านั้น	๑. เกณฑ์เรื่อง เส้นใยธรรมชาติ ๑.๑ กรณีเส้นใยฝ้าย อนุโลมให้ใช้เส้นใยฝ้ายที่ปั่นจากโรงงาน และเป็นฝ้าย 100% ที่ไม่ผ่านการฟอกขาว ๑.๒ กรณีเส้นใยไหมอนุโลมให้ใช้เส้นใยไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือ) ที่สาวเส้นด้วยเครื่อง
๒. เกณฑ์ เรื่อง การฟอกเส้นใยธรรมชาติ ๒.๑ การฟอกเส้นฝ้าย ให้แช่หรือต้มในน้ำสะอาด หรือน้ำด่างธรรมชาติจากขี้เถ้าไม้เท่านั้น ๒.๒ การฟอกเส้นไหม ให้ใช้น้ำด่างจากธรรมชาติ เท่านั้น	๒. เกณฑ์เรื่อง การฟอกเส้นใยธรรมชาติ ๒.๑ การฟอกเส้นฝ้าย อนุโลมให้ใช้ผงซักฟอก (Detergent) ในการแช่หรือต้มฟอกฝ้าย ๒.๒ ไม่อนุโลมให้ใช้ด่างเคมี หรือโซดาแอช (Soda Ash) ในการต้มฟอกเส้นไหม
๓. เกณฑ์เรื่อง สีย้อม ๓.๑ ให้ใช้สีย้อมธรรมชาติดั้งเดิม และสีย้อมธรรมชาติทั่วไปเท่านั้น ๓.๒ ให้ใช้ mordant จากธรรมชาติ ช่วยในการย้อมสี เช่น น้ำโคลน, น้ำด่าง, น้ำปูน และน้ำบาดาลเท่านั้น ๓.๓ ห้ามใช้สารเคมีกันสีก	๓. เกณฑ์เรื่อง สีย้อม ๓.๑ ให้ใช้สีย้อมธรรมชาติดั้งเดิม และสีย้อมธรรมชาติทั่วไป เท่านั้น ๓.๒ อนุโลมให้ใช้ mordant (Mordant) ทางเคมี ช่วยในการย้อมสี ๓.๓ ห้ามใช้สารเคมีกันสีก
๔. เกณฑ์เรื่อง เครื่องมืออุปกรณ์ ให้ใช้ที่พื้นบ้านและเครื่องมืออื่นๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นในท้องถิ่น โดยอาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้าน	๔. เกณฑ์เรื่อง เครื่องมืออุปกรณ์ ให้ใช้ที่พื้นบ้าน และเครื่องมืออื่นๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นในท้องถิ่น โดยอาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้าน
๕. เกณฑ์ เรื่อง การฟื้นฟูแหล่งวัตถุดิบ ๕.๑ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกต้นไม้ที่ตนเองชอบ ใช้ในการย้อมผ้าทุกปี อย่างน้อยปีละ ๕ ต้น ๕.๒ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกฝ้ายพันธุ์พื้นบ้าน เพื่อใช้ผลิตเส้นใยฝ้าย สำหรับใช้ในการทอผ้า ๕.๓ กลุ่มทอผ้าพื้นบ้านทุกกลุ่ม ต้องปลูกพันธุ์ไม้ที่ใช้ในการย้อมสีธรรมชาติดั้งเดิม คือ มะเกลือ, ขนุน, เข, ประโหด, คราม, และฮ่อม รวมทั้งปลูกพุทรา, สะแก, พยุง และจำฉา เพื่อปล่อยครั้งในแต่ละกลุ่มหมู่บ้านทุกปี	๕. เกณฑ์ เรื่อง การฟื้นฟูแหล่งวัตถุดิบ ๕.๑ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกต้นไม้ที่ตนเองชอบใช้ในการย้อมผ้าทุกปี อย่างน้อยปีละ ๕ ต้น ๕.๒ สมาชิกทอผ้าพื้นบ้านทุกคน ต้องปลูกฝ้ายพันธุ์พื้นบ้าน เพื่อใช้ผลิตเส้นใยฝ้าย สำหรับใช้ในการทอผ้า ๕.๓ กลุ่มทอผ้าพื้นบ้านทุกกลุ่ม ต้องปลูกพันธุ์ไม้ที่ใช้ในการย้อมสีธรรมชาติดั้งเดิม คือมะเกลือ, ขนุน, เข, ประโหด, คราม และฮ่อม รวมทั้งปลูกพุทรา, สะแก, พยุง และจำฉา เพื่อปล่อยครั้งในแต่ละกลุ่มหมู่บ้านทุกปี

นิยามคำศัพท์

๑. เส้นใยธรรมชาติ	เส้นใยที่ได้จากพืช เช่น ฝ้าย ป่าน ปอ และลินิน เส้นใยจากสัตว์ เช่น ขนสัตว์ หนอนไหม
๒. เส้นฝ้ายปั่นมือ (ฝ้ายเส้น)	เส้นฝ้ายพันธุ์พื้นบ้าน ที่ผ่านกระบวนการ อีว ดีด เรีน ด้วยมือตามภูมิปัญญาดั้งเดิม
๓. เส้นไหมสาวมือด้วยมือ	เส้นไหมพันธุ์พื้นบ้าน (ไหมเหลือง) ที่ผ่านกระบวนการสาวเส้นใยตามภูมิปัญญาดั้งเดิม ได้แก่ ไหมหลิบ ไหมสาวเลย ไหมน้อย
๔. สีธรรมชาติดั้งเดิม	การย้อมคราม การย้อมครั้ง การย้อมมะเกลือ การย้อมเข หรือแก่นขนุน ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม
๕. สีธรรมชาติทั่วไป	การย้อมสีจากเปลือกไม้ ใบไม้ทั่วไป โดยกรรมวิธีย้อมร้อนและต้องใช้สารกระตุ้น (มอร์แดนท์) ช่วยให้สีติดแน่นกับผ้าที่ย้อม
๖. มอร์แดนท์เคมี	วัตถุดิบที่ใช้ผสมสี เพื่อให้สีติดแน่นกับผ้าที่ย้อมส่วนใหญ่เป็นเกลือของโลหะจำพวกอลูมิเนียม เหล็ก ดีบุก โครเมียม ทองแดง
๗. มอร์แดนท์ธรรมชาติ	สารประกอบจากน้ำหมักธรรมชาติ ที่ช่วยในการย้อมสีและบางครั้งให้สีเปลี่ยน เช่น น้ำตาง น้ำโคลน น้ำบาดาล น้ำปูนใส
๘. น้ำตางธรรมชาติ	น้ำที่ได้จากน้ำละลายขี้เถ้าของพืชบางชนิด มีรสฝาด เค็ม สล้นมือ
๙. ตางเคมีฟอกไหม	โซดาซักผ้า (Washing Soda) หรือ โซดาแอส (Soda Ash)
๑๐. เทคโนโลยีพื้นบ้าน	เทคนิควิธีแบบพื้นบ้านในการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้
๑๑. กี่พื้นบ้าน	กี่กระทบ ที่ใช้มือ เท้า มีพื้มพื้นไม้ เข่า (ตะกอก) และโครงกึ่งที่ทำจากไม้ และวัตถุดิบในท้องถิ่นหรือไม้ไผ่อย่างเรียบง่าย
๑๒. ฝีมือ	คุณภาพชิ้นงานที่สร้างสรรค์ด้วยมือเป็นหลัก หรือความสามารถในเชิงช่าง มีความเชี่ยวชาญในการใช้มือ

๓ แนวทางการรับรองมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม

๑. กลุ่มรับรองตนเอง

ในแนวทางนี้มุ่งเน้นไปที่การสร้างจิตสำนึกของชุมชนเป็นหลัก ในการรักษาคุณภาพภายในและการดำรงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น คือการทอผ้าด้วยความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์และมีมือ

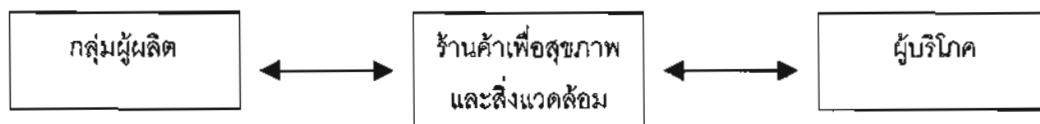
ผู้ทอ ผู้ใช้ ได้สัมพันธ์กันโดยตรงเป็นความสัมพันธ์ในมิติของการเกื้อหนุนทางสังคมระหว่างเมืองกับชนบทที่มากกว่าการขาย ต่อเนื่องไปสู่ความสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางสังคมและวัฒนธรรม

วิธีการรับรองและตรวจสอบ ใช้ป้ายสัญลักษณ์กลุ่ม ที่บรรจุเนื้อหาหลักตามข้อเท็จจริง ได้แก่ เส้นใยที่ใช้ สีที่ย้อม ผู้ทอ ประเภทผ้า การดูแลรักษาเป็นต้น

๒. รับรองผ่านร้านค้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม (Green shop)

ร้านค้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ที่มีนโยบายและแนวทางปฏิบัติชัดเจนเป็นที่ยอมรับในสังคม เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่จะประกันคุณภาพตามมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมได้

เนื่องจากร้านค้าต่างๆ ย่อมต้องการการสร้างภาพลักษณ์ทางการตลาด ของตนเอง ให้ผู้บริโภคจดจำ ซึ่งร้านค้าจะใช้ระบบบาร์โค้ด กับกลุ่มผู้ผลิต ให้ทอผ้าตามที่ต้องการ ดังตัวอย่าง สหกรณ์เลมอนฟาร์ม พัฒนาผ้าเช็ดตัวปลอดสารพิษ ร่วมกับกลุ่มพรรณไม้ จังหวัดร้อยเอ็ด คือการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าเช็ดตัวเฉพาะเลมอนฟาร์ม โดยที่ยังคงเนื้อหาภูมิปัญญาและรักษามาตรฐานผ้าพื้นบ้าน ๗ ประการตามนโยบายองค์กรที่เน้น สุขภาพ ชุมชน และสิ่งแวดล้อม

หากเดินตามแนวทางการสร้างภาพลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นบ้านเฉพาะร้านจะหมายถึงระบบบาร์โค้ด ที่ส่งเสริมการพัฒนาฝีมือไม่ตัดตอนภูมิปัญญาเอื้อประโยชน์ทั้งชาวบ้าน ชาวเมือง และสิ่งแวดล้อมได้จริง

การรับรองตรวจสอบ โดยการพัฒนาเครือข่ายร้านค้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ใช้ตราสัญลักษณ์เฉพาะแสดง ตรวจสอบกันเองในเครือข่าย และพัฒนาไปสู่ความร่วมมือในการประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ภาพลักษณ์ คุณค่า มาตรฐาน ของเครือข่ายร้านค้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ให้ผู้บริโภคเดิน เข้าหาแต่ละร้านด้วยความมั่นใจในหลักการปฏิบัติของร้าน รวมทั้งได้ชื่นชมผ้าพื้นบ้านที่หลากหลาย มีเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละร้าน

๓. การรับรองผ่านองค์กร

เพื่อควมมีสถานภาพที่ชัดเจน และเป็นที่ยอมรับ นำเชื่อถือในวงกว้างทุกระดับ รองรับการจัดจำหน่ายที่กว้างขึ้นคือ ระดับต่างประเทศ จำเป็นต้องมียุทธศาสตร์กลาง ทำหน้าที่ตรวจสอบและรับรองมาตรฐาน และให้ตราสัญลักษณ์ซึ่งองค์กรกลางนี้ ควรมีองค์ประกอบของบุคคลต่อไปนี้

๑. ช่างฝีมือทอผ้าพื้นบ้าน
๒. ร้านค้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม
๓. ผู้บริโภคผ้าพื้นบ้าน
๔. ผู้เชี่ยวชาญผ้าพื้นบ้าน
๕. นักวิชาการจากภาครัฐ

● ผ่าบทเรียน : กระบวนการสร้างมาตรฐานของชุมชน

เบื้องต้นเราคงต้องเปิดใจยอมรับความจริงที่ว่า ๔๐ - ๕๐ ปีที่ผ่านมา ทิศทางของการพัฒนาประเทศ มองข้ามความสำคัญและคุณค่าองค์ความรู้ท้องถิ่น และมีมุมมองว่า "ล้าสมัย"

ภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้านดั้งเดิมในแต่ละภาค คือเรื่องราวของชีวิตที่มีความจำเป็นการทำเครื่องนุ่งห่มขึ้นใช้เอง ซึ่งบอกถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง แต่ศักยภาพของชาวบ้านในมิตินี้ถูกครอบงำด้วยการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจค่านิยมและความต้องการ(ที่ไม่สิ้นสุด) เอาตลาดเป็นตัวตั้ง ทำให้ประเทศได้สูญเสียความต่อเนื่องของการพัฒนาความสามารถของคนไป

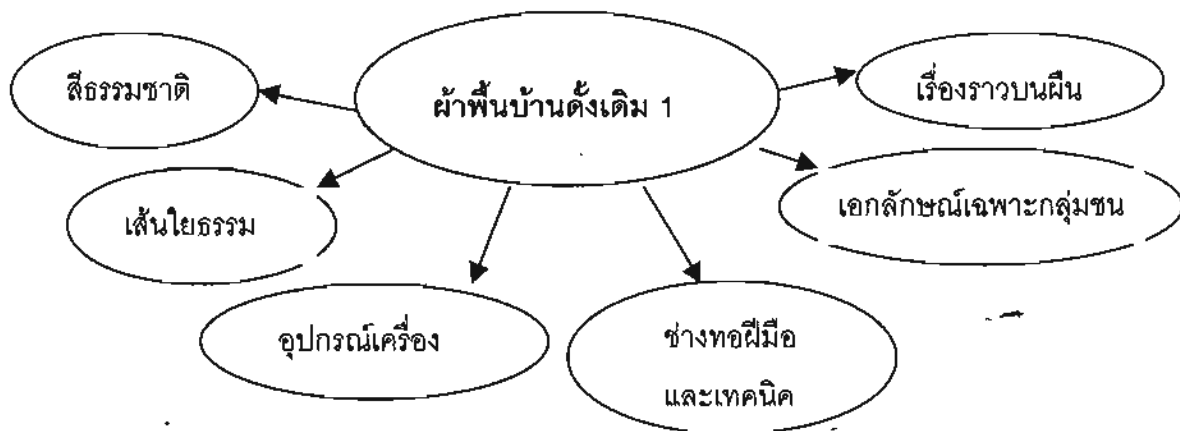
การกลับมาสนใจศึกษาวิจัยเรียนรู้ภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้าน ด้วยเจตนามุ่งการขยายภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลักในวันนี้ วันที่ได้สูญเสียวิถีวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้านไปเกือบหมดพร้อมๆ กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่ลดลงโดยส่วนใหญ่ไปแล้ว คงไม่ใช่เรื่องง่าย เพียงการตีโจทย์จากมุมมองของคนต่างบริบท เพียงว่า "ผ้าชาวบ้านไม่มีคุณภาพมาตรฐานสากล" แล้วแก้ปัญหาโดยการทุ่มงบประมาณนับร้อยล้าน ศึกษาวิจัยเพื่อสร้างมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนอย่างรีบเร่ง และขาดกระบวนการที่นำไปปฏิบัติได้

ชาวบ้านผู้สืบทอดภูมิปัญญาตัวจริง เคยรู้จักทำแต่ “ของดีของสวย” ตามวิถีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ตน ที่ “พ่อแม่พาทำ” โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติรอบตัว ไม่เข้าใจคำหุ้ มาตรฐาน หรือแสดนดาร์ด ตามฝรั่งพาทำ โดยอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ก็เกิดความสับสน สูญเสียความมั่นใจ ความภาคภูมิใจในฝีมือของตน ผู้ส่งเสริมนักวิจัยจากสถาบันวิชาการก็ไม่เคยรู้จักผ้าพื้นบ้าน ตามความเป็นจริงอย่างแจ่มชัด

ประเด็นจึงอยู่ที่ว่า “ทำอย่างไรจะรู้จักผ้าพื้นบ้านตามความเป็นจริง ให้ชัดเจนรอบด้าน ก่อนการกำหนดมาตรฐาน เพื่อการขายต่อไป” จากประสบการณ์ของโครงการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม (ปี ๒๕๔๔ - ๒๕๔๕) และประสบการณ์ของผู้วิจัย ซึ่งเกาะติดเรื่องผ้าพื้นบ้านมากกว่า ๑๐ ปี ขอน้อมเสนอขั้นตอนกระบวนการสร้างมาตรฐานผ้าพื้นบ้านของชุมชน ดังต่อไปนี้

๑. เริ่มต้นจากการค้นหาเนื้อหาเบื้องต้นหลัง รูปแบบ

เพราะภูมิปัญญาที่ขาดตอนไป และไม่เคยมีการประมวลเป็นเอกสารตามความจริงของภูมิปัญญาอย่างรอบด้าน ต้องอาศัยกระบวนการสืบค้นเนื้อหาภูมิปัญญาจากของจริง คือผ้าพื้นบ้านดั้งเดิม และผู้รู้ที่ยังเหลือในชุมชน

จากผ้าพื้นบ้าน 1 ผืน เราจะเห็นประเด็นหลักอยู่ ๖ ประเด็นคือองค์ความรู้ให้สืบค้นเรื่องราวได้มากมาย เพียงใช้วิธีตั้งคำถามง่ายๆ ตรงไปตรงมาเช่น ผ้าอะไร ใครทอ เทคนิคอะไร เกี่ยวข้องกับชีวิต วัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ฯลฯ ตามเอาความจริงออกมาให้หมด

ไม่ใช่ ตั้งคำถามตามความชอบ ไม่ชอบ สวยไม่สวย ชี้ถูกชี้ผิด ผู้ศึกษาก็ได้เรียนรู้เนื้อหาคุณค่ามากมายอย่างชนิดที่คาดไม่ถึง

๒. กระบวนการทบทวนเนื้อหาและประมวลเชิงหลักการ

เพื่อให้การประมวลองค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มีความชัดเจนรอบด้าน จำเป็นต้องใช้กระบวนการทบทวนภูมิรู้จากหลายแหล่ง หลายคน โดยที่ยังไม่ต้องใช้มุมมองจากศาสตร์ใดมาจับมาวัดเสียก่อน เมื่อได้เห็นความเชื่อมโยงเป็นองค์รวมที่ชัดเจนแล้ว จึงค่อยนำศาสตร์ที่สอดคล้องมาช่วยอธิบายเป็นหลักการ ตัวอย่างเช่น

องค์ความรู้สี่ธรรมชาติ หลักการคือ การย้อมผ้าด้วยฝาดจากยางของเปลือกไม้ ใบไม้จากพืชพรรณรอบๆ ตัว "ฝาด" ทางวิทยาศาสตร์คือ แทนนิน (tannin) พืชที่มียางฝาดมากย้อมติดดี ทนทาน และการติดสีธรรมชาติยังสัมพันธ์กับคุณลักษณะเฉพาะตัวของเส้นใยธรรมชาติแต่ละชนิดอีกด้วย ไหม ฝ้าย ดูดซับสีไม่เหมือนกัน การย้อมสีดำตามภูมิปัญญาดั้งเดิม มักจะจบกระบวนการด้วยการลงโคลน

การย้อมครั้งที่สุรินทร์ต้องใส่ส้มมะขาม การย้อมครั้งที่ลี้บแล อุดรติดต้องใช้ใบมะไฟ หลักการเหมือนกันคือ ใช้ความเปรี้ยว มากกว่านี้คือความเฉพาะถิ่นอันเป็นเสน่ห์ของเรื่องราวบนผืนผ้า

ไม่ใช่เพียงการสรุปประมวลว่า สีอะไร ได้จากต้นไม้อะไร เป็นสูตรสำเร็จจากชุมชนนี้ไปบอกชุมชนนั้น แล้วพยายามทำออกมาให้เหมือน ลองพิจารณาอย่างถ่องแท้ดูเถิดว่า ไชหรือไมไชทิศทางที่ควรจะเป็น หรือพัฒนาการที่จะไปให้ถึงเป้าหมายสูงสุดคือการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ปรารถนา

๓. กระบวนการพัฒนาต่อยอด

เมื่อประมวลองค์ความรู้เชิงหลักการตามความเป็นจริงรอบด้าน จัดเป็นหมวดหมู่ และตามลำดับที่เชื่อมโยงกันแล้ว ผู้ศึกษาจะเข้าใจ ภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้านในมิติขององค์รวมที่บูรณาการวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน เข้าใจถึงภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ชุมชนทำให้เห็นทางเลือกการพัฒนาที่หลากหลาย เชื่อให้คนสามารถคิดสร้างสรรค์เองได้อย่างไม่จำกัด ในการนำไปใช้ประโยชน์ เฉพาะตน ชุมชนและสังคม

และในขั้นนี้ หากจำเป็นต้องนำเข้าความรู้จากศาสตร์อื่นๆ เข้ามาต่อยอด จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำการใช้ความรู้นั้นอย่างเป็นกระบวนการเช่นเดียวกัน เพื่อให้ชาวบ้านได้พิจารณาให้รู้ชัดถึงหลักการของ ความรู้นั้นว่าจะเอามาต่อยอดความรู้เดิมตรงไหน อย่างไร มีผลกระทบอะไรบ้าง ได้ประโยชน์อะไรสูญเสียอะไรบ้าง คุ่มค่าเหมาะสมหรือไม่

กระบวนการกำหนดมาตรฐานผ้าพื้นบ้าน จะเอาหลักการมาตรฐานอุตสาหกรรมสิ่งทอที่มีข้อกำหนดตั้งแต่การนับจำนวนเส้น วัดขนาดเส้น จำกัดขนาดกว้าง ยาว แทนการใช้เส้นไหมสาวมือที่มีขนาดตามฝีมือการสาวมือ ซึ่งจะสาวให้เล็ก ใหญ่ขนาดไหนก็ได้ตามต้องการ อันเป็นเสน่ห์เฉพาะ ที่คนภายนอกต้องการ

หรืออยากทำสิทธรมชาติให้มีความตายตัว ด้วยความพยายามทำสิทธรมชาติแบบผงสำเร็จรูปหรือสร้างสูตรสำเร็จ แทนเสน่ห์ในความหลากหลายของสิทธรมชาติตามฤดูกาล ตามภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น ทางใดจะเป็นไปเพื่อสิ่งแวดล้อมและทิศทางการพึ่งตนเองของชุมชนกันแน่

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในเอเชียที่มี “รากของการปฏิบัติ” หยั่งลึกในวิถีชีวิตของผู้คนมาอย่างยาวนาน โดยไม่เคยขาดตอน **ความมีฝีมือ** ส้มแดงได้ชัดจากปัจจัยหลักของชีวิต คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยา ล้วนสามารถบรรลุผลทั้งกายและใจ อิ่มอกอิ่มใจ กินอิ่มนอนอุ่น

บรรพชนที่กระจายอาศัยอยู่ในภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันบนผืนแผ่นดินนี้ รู้จักธรรมชาติในถิ่นของตนอย่างชัดเจน มีจินตนาการและอัตตลักษณ์เฉพาะตน มีความพากเพียรและมีความรู้ในสหวิทยาการอย่างละเอียดลึกซึ้งสามารถประมวลศาสตร์และศิลป์มาสร้างปัจจัยพื้นฐาน เพื่อบรรลุความสามารถในการพึ่งตนเอง “ไม่อด ไม่อยาก”

นับเป็นมรดกภูมิปัญญาพื้นบ้าน ที่ยังคงถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน รอให้ลูกหลานรุ่นหลังได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยไม่หวงแหนปิดบัง ด้วยวิถีแห่งการปฏิบัติลงมือจริงและสร้างสรรค์ชิ้นงานด้วยมือ

เทคนิควิธีการประชุมเชิงปฏิบัติการกับชุมชน หรือกลุ่มหอผ้าพื้นบ้าน

- เทคนิควิธีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการกับชุมชนหรือกลุ่มหอผ้า

"ความเป็นชุมชน" ที่ผู้ศึกษาวิจัยต้องทำความเข้าใจวางแผนปฏิบัติการ

1. มีฤดูกาลผลิต หรือวงจรวิถีชีวิตรอบปีอย่างไร
2. มีขนบธรรมเนียมประเพณีอะไร ช่วงไหน
3. มีลักษณะภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่นอย่างไร
4. มีภาษาเฉพาะถิ่น และชาติพันธุ์อะไร

ในการวางแผนปฏิบัติการกับชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องคำนึงถึง "ความเป็นชุมชน เป็นตัวตั้ง" เพราะความเป็นชุมชนคือเรื่องราวของวิถีชีวิตที่เป็นองค์รวม ในหนึ่งวันต้องไปนา ไปสวน ไปไร่ ไปรับจ้าง เลี้ยงลูกหลาน ทำอยู่ทำกิน ต่างจาก "ความเป็นชาวสำนักงาน" ของผู้ศึกษาวิจัย การวางแผนงานที่สอดคล้องกับความเป็นชุมชนนั้น ๆ นอกจากจะไม่เบียดเบียนชาวบ้าน (โดยไม่เจตนาแล้ว) ยังให้การทำงานสนุก สบายใจทั้ง ผู้วิจัยและชาวบ้าน ส่งผลให้การดำเนินงานได้เนื้อหาสาระตามที่คาดหวัง

- ปรับตัว ปรับใจ อย่างไร ในการจัดประชุมปฏิบัติการกับชาวบ้าน

1. ควรใช้ภาษาท้องถิ่นในการประชุม หากต้องใช้ภาษากลางต้องใช้ประโยคง่าย ๆ สั้น ๆ กระชับชัดเจน หลีกเลี่ยงการใช้ภาษาต่างประเทศ
2. ควรเลือกใช้สถานที่ประชุมที่ไม่เป็นทางการมากเกินไป เช่น ใช้สถานที่ในหมู่บ้าน หรือ ในท้องถิ่นใกล้เคียง
3. ควรใช้สื่อ ที่สามารถเห็นได้ สัมผัสได้ แทนการแจกเอกสาร (ซีดี) หรือการบรรยายป๊ากเปล่าให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เช่น สไลด์ ภาพ ของจริง ชาร์ตตัวอักษรอ่านง่าย เด่นชัด
4. ผู้วิจัย หรือ วิทยากรควรสร้างบรรยากาศที่สบาย ๆ เป็นกันเอง เป็นพี่น้อง (ไม่ฟอร์มมาก)
5. ผู้วิจัยท้องถิ่นควรตระหนักในบทบาทการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นตามความเป็นจริง มิใช่ตามการตีความด้วยมุมมองของตนเอง

- เตรียมอย่างไรในการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ

ขอยกตัวอย่าง การประชุมปฏิบัติการเพื่อวางกรอบมาตรฐานผ้าพื้นบ้าน ดังต่อไปนี้

1. เตรียมชุมชนหรือกลุ่มเป้าหมาย

- ควรแจ้งผู้นำที่เป็นทางการในการจัดประชุมกลุ่มแต่ละครั้ง เพราะกลุ่มคือส่วนหนึ่งของชุมชนที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องตลอดเวลา
- ชี้แจงแก่นำกลุ่ม หรือ สมาชิกกลุ่ม ถึงที่มา-ที่ไปของการประชุมและสิ่งที่อยากได้จากการประชุม
กรณีวางกรอบมาตรฐานผ้าพื้นบ้าน หากสามารถจัดประชุมสมาชิกทั้งกลุ่มได้จะเป็นการดียิ่ง
กรณีที่ประชุมหลายกลุ่มในเครือข่ายเดียวกันหลายบ้าน ควรเลือกตัวแทนกลุ่มที่มีลักษณะที่สอดคล้องกับเนื้อหาการจัดประชุม คือ ต้องเป็นผู้ที่มีทักษะเชี่ยวชาญการทอผ้าได้ตลอดกระบวนการ และผู้ที่เคยมีประสบการณ์ในการขายผ้าของกลุ่ม ก็จะได้การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเต็มที่ (มิใช่เอาใครก็ได้เข้าประชุมไม่มีการเตรียม)

2. เทคนิคการทำ Section desing

เตรียมกระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อหากรอบเกณฑ์มาตรฐานผ้าพื้นบ้าน

การทำ Section desing คือ การเตรียมประเด็นเนื้อหาหลักที่ต้องการให้บรรลุเป้าหมาย แล้วจัดเรียงลำดับก่อนหลังตามความเหมาะสม จึงค่อยดูว่า แต่ละประเด็นจะใช้กระบวนการ หรือเทคนิคการคุยอย่างไร ใช้วิทยากรแบบไหน สื่ออุปกรณ์อะไรมาช่วย และใช้เวลาช่วงไหนอย่างไร ดังตัวอย่างประสบการณ์ต่อไปนี้

การประชุมปฏิบัติการ การวงกรอบมาตรฐานผ้าพื้นบ้าน

เนื้อหาหลัก	วัตถุประสงค์เฉพาะ	เทคนิควิธีการดำเนินการ	สื่อ อุปกรณ์	ผู้รับผิดชอบ
1. สรุปและทบทวนความเป็นจริงของกลุ่มในวันนี้	- ให้นักกลุ่มได้เห็นและยอมรับความจริงในการผลิต การขายของตนเอง ก่อนคิดก้าวไปข้างหน้าร่วมกัน - ให้นักกลุ่มได้ข้อมูลเรื่องการตลาดและการผลิตของกลุ่มที่เป็นปัจจุบัน	1. ใช้วิธีตั้งคำถามง่ายๆ สั้น ๆ ตามลำดับดังนี้ พอผ้าอะไรบ้าง → ขายให้ใครบ้าง ขายที่ไหน → คิดราคาผ้าจากอะไรเป็นเกณฑ์ 2. วิทยากรบรรยายละเอียดในคำตอบ สรุปให้ชาวบ้านเห็นเป็นเรื่อง ๆ	ตามความเหมาะสม	- ควรรู้จักกลุ่ม - มีมุมมองเรื่องผ้าพื้นบ้านและการขาย
2. กลุ่มของเราจะทอดผ้าไปข้างหน้าอย่างไร	- ประเมินความพอใจที่เป็นอยู่ของกลุ่ม จากข้อสรุปเรื่องความจริงที่ได้จาก Section แรก - ดูความต้องการในการพัฒนาไปข้างหน้าของกลุ่ม	1. ใช้วิธีประเมินอย่างง่ายให้แต่ละคนทำเครื่องหมาย ความ พอใจมาก ปานกลาง น้อย 2. วิทยากรสรุปและตั้งคำถามต่อว่า ทำไมพอใจมากน้อย อภิปรายสรุปประเด็นร่วม (ในขั้นนี้จะทำให้นักกลุ่มได้ข้อมูลปัญหาอุปสรรคและศักยภาพออกมาโดยธรรมชาติค่อนข้างตรงและจริง) 3. วิทยากรเชื่อมโยงประเด็นไปสู่การสร้าง มาตรฐานของกลุ่ม	ตามสมควร	- พึงคำนึงไว้ว่า สรุปข้อมูลตามความจริงอย่าแปรรูปตามมุมมองตนเอง

เนื้อหาหลัก	วัตถุประสงค์เฉพาะ	เทคนิค วิธีการดำเนินการ	สื่อ อุปกรณ์	ผู้รับผิดชอบ
3. หากรอบมาตรฐานร่วม	- สร้างการมีส่วนร่วมในการหากรอบเกณฑ์มาตรฐานผ้าพื้นบ้านของกลุ่ม	1. ตั้งคำถามหลัก 3 ประเด็น - ผ้าดี ผ้าสวยของกลุ่มมีลักษณะอย่างไรบ้าง - ถ้าผ้าจะไม่ดี ไม่สวย เกิดจากสาเหตุอะไรบ้าง - อยากเพิ่มความดี ความสวยให้ผ้ากลุ่มเราเรื่องใดบ้าง 2. ใช้กระบวนการกลุ่มย่อยระดมคำตอบ โดยมีพี่เลี้ยงกลุ่มคอยชักถามเรียบเรียงและบันทึก แล้วให้ตัวแทนชาวบ้านนำเสนอ 3. คำตอบที่ได้ในขั้นนี้จะออกมาครอบคลุมถึงตัวช่างทอ อุปกรณ์ วัตถุดิบ การออกแบบ ฯลฯ ให้วิทยากรสรุปเป็นหมวด ๆ แล้วอธิบายเพิ่มเติมถึงผ้าดี คือ คุณภาพ ผ้าพื้นบ้าน	- ผ้าทอของแต่ละกลุ่มทุกประเภท - อาจมีผ้าทอจากเพื่อนมาดูกันถึงลักษณะที่ดีสวย	- ควรมีพื้นฐานความรู้เรื่องผ้าพื้นบ้านพอสมควร - ชักถามดี ใช้อย่างง่าย ๆ - สรุปเร็ว

4 กุมภาพันธ์ 2546

เรื่อง ความคิดเห็นเกี่ยวกับรายงานการวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พัทธิน ดำรงกิตติกุล

ผมขอขอบคุณที่ได้ส่งให้ผมได้อ่านรายงานการวิจัย เรื่อง การกำหนดมาตรฐานคุณภาพผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ผมได้รับความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์และเป็นส่วนสำคัญในการสร้างแนวคิดทฤษฎีของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องเรื่อง ผู้หญิงจากกระบวนการทอผ้าพื้นบ้านและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม

งานชิ้นนี้ได้ใช้การศึกษาข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามจาก 4 พื้นที่ในภาคอีสาน จากการประชุมเชิงปฏิบัติการของคนหลากหลายอาชีพที่เกี่ยวข้อง จากการเดินทางไปพบปะแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศ และจากการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ

งานชิ้นนี้ได้ตอบโจทย์ของการวิจัยบางส่วน แต่เป็นโจทย์การวิจัยที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการกำหนดมาตรฐานคุณภาพผ้าทอ ซึ่งน่าจะเป็นประเด็นรองจากความสนใจทางวิชาการ คือ การพัฒนาแนวคิดทฤษฎีเรื่องผู้หญิงในวัฒนธรรมไทย ซึ่งผมสนใจเป็นพิเศษ เนื่องจากข้อมูล ภาคสนามที่ใช้สนับสนุนมติการกำหนดมาตรฐานคุณภาพผ้าทอพื้นบ้านมีไม่มากเท่ามิติทางวัฒนธรรม ทำให้คำตอบที่ได้มาไม่หนักแน่น แต่เป็นจุดเริ่มต้น ที่ดีและควรที่นำไปเป็นประเด็นศึกษาอย่างต่อเนื่องในภูมิภาคอื่นๆ อย่างละเอียดหากผู้ให้ทุนสนับสนุนเห็นความสำคัญ

งานวิจัยชิ้นนี้น่าจะได้ประโยชน์ในแง่ของการพัฒนากรอบแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับมิติทางวัฒนธรรมของผู้หญิงในกระบวนการทอผ้าพื้นบ้านและการจัดการสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและทางวัฒนธรรม หากผู้วิจัยได้ทบทวนศึกษาหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ก่อนเริ่มต้น เช่น เรื่อง 1. ความคิดหลังตะวันตกกับสังคมไทย 2002-2020 โดยธีรยุทธ บุญมี (มปป.), 2. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคมและศีลธรรม โดยประเวศ วะสี (2541), 3. ภูมิปัญญาชาวบ้านไทย 4 ภูมิภาค โดยเอกวิทย์ ณ ถลาง (2541:2545), 4. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในพระราชดำริ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ, 5. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต โดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527) และ 6. แม่หญิงต้องต่ำทุก โดยสุริยา สมุทคุปดี

และคณะ (2536) แต่ในขั้นนี้แล้ว ไม่มีความจำเป็นต้องไปศึกษาเพิ่มเติม แต่ขอให้ปรับปรุงประเด็นต่างๆ ตามจุดต่างๆ ที่ผมได้เขียนไว้ตามหน้าต่างๆ ที่ปรากฏในรายงานฉบับที่ได้ให้ผมอ่านและผมได้ส่งคืนมา

ผมขอร้องให้เพิ่มความชัดเจน โดยนำข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามที่มีอยู่แล้ว แต่ยังไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์ในการนำเสนอประเด็นมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมในทุกๆ จุดของรายงาน เพื่อป้องกันไม่ให้อ่านเข้าใจว่าเป็นมาตรฐานอุตสาหกรรม ตรงนี้จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่ามาตรฐานผ้าทอพื้นบ้าน เพื่อสิ่งแวดล้อมนั้น หมายถึงภูมิปัญญาของหญิงไทยที่มุ่งรักษานุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับทางวัฒนธรรม เพื่ออัตลักษณ์ความเป็นไทยมีอิสระจากการครอบงำของกระแสโลกาภิวัตน์ที่เน้นมาตรฐานอุตสาหกรรมตามกระแสทุนนิยม / อุตสาหกรรมนิยม

ผมขออนุญาตจบข้อคิดเห็นสั้นๆ แต่ได้โปรดดูรายละเอียดที่เขียนไว้ในรายงาน เพียงแค่นี้ เนื่องจากเวลามีจำกัด

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

ขอแสดงความนับถือ

วิไล สมบูรณ์
(อาจารย์สุริยา สมบูรณ์)

อาจารย์ประจำสาขาวิชาศึกษาทั่วไป

สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ที่ ทม.0407.04/ 295

ภาควิชาวิศวกรรมเคมี
คณะวิศวกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
50 พหลโยธิน จตุจักร
กรุงเทพฯ 10900

10 กุมภาพันธ์ 2546

เรื่อง ข้อคิดเห็นต่อรายงานวิจัย
เรียน ผศ.พัชริน ดำรงกิตติกุล

ตามที่ท่านได้ส่งรายงานวิจัยเรื่อง “การกำหนดมาตรฐานคุณภาพผ้าทอพื้นเมืองเพื่อสิ่งแวดล้อม” มาให้ผมเสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะนั้น ผมขอเสนอข้อคิดเห็น ดังนี้

1. รายงานมีเนื้อหาครอบคลุมเรื่องการย้อมสีธรรมชาติในภาคอีสานเป็นอย่างดี ใช้เป็นเอกสารอ้างอิงได้เป็นอย่างดี
2. การกำหนดเกณฑ์มาตรฐาน 7 ข้อ ผมเห็นด้วยยกเว้นข้อ 6 ที่ระบุว่า “มีความเป็นกลุ่มผู้ผลิต” ผมคิดว่าเป็นการกีดกันเกินไป เพราะอาจมีชาวบ้านที่ประกอบอาชีพด้านนี้ที่ไม่ได้อยู่กันเป็นกลุ่มผู้ผลิต แต่ทำผ้าที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์อื่นๆ ครบ ซึ่งเราควรส่งเสริมเช่นกัน
3. การแบ่งเกณฑ์มาตรฐานเป็น 2 ระดับ ผมไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่พยายามกีดกันการใช้เครื่องมือทุนแรงต่างๆ เข้าช่วยในการผลิต อย่างเช่น ข้อ 1.2 ของระดับที่ 1 ต้องใช้ไหมที่สาวด้วยมือเท่านั้น ถ้าไม่เช่นนั้นจะถูกลดเป็นระดับที่ 2 หรือการระบุให้ใช้ไหมเหลืองเท่านั้น ผมคิดว่าเป็นการกีดกันที่แคบเกินไป ผมยังมองไม่เห็นความเลวร้ายของไหมพันธุ์อื่นๆ ที่ถูกพัฒนาขึ้นมา อย่างเช่น พันธุ์ลูกผสม ประเด็นน่าจะอยู่ที่การได้มาของวัตถุดิบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการผลิตผ้าขึ้นมา ว่าได้สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและผู้คนที่เกี่ยวข้องมากน้อยอย่างไร

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

ขอแสดงความนับถือ

(รศ.ดร.ไพศาล คงคาอุยชา)

หน้า ๒

๔. ดูง่าของงานวิจัยนี้ นอกจากจะศึกษาใช้ข้อมูลเชิงสถิติทางคณิตศาสตร์ ในการตอบคำถามของงานวิจัย ดูงานของวิธีวิจัยเชิงสถิติเอง และดูงานของวิธีเชิงทดลองแล้ว ยังถือไปว่า ดูงานของวิธีวิจัยนี้ ในด้านของการรู้จักใช้และใช้ให้เป็น เป็นการใช้ทรัพยากรที่แปรูปมาตามขั้นตอน โดยผู้วิจัยมีสติและตระหนักถึงดูง่าของกระบวนการทางคณิตศาสตร์
 ๕. ท้ายข้อที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยก็ได้ใช้ ๓ ระดับ วัตถุประสงค์ ผลที่คาดว่าจะได้รับ ก็ได้รับอย่างเต็มที่ ผู้วิจัยได้รู้จักและตามการทำการศึกษาร่างๆ ของผู้วิจัยอย่างละเอียด มีใจอ่านแต่รายงานเอกสาร จึงมีความมั่นใจในข้อ ๕ นี้
 ๖. อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยในฐานะตาการนำเสนอว่างานภาษาไทย ได้ครอบคลุมตามเนื้อหา ผู้วิจัยได้กล่าวถึงงานภาษาไทยในระดับแบบแผน แต่ขาด ลาก. ในการกล่าวถึงงาน ก็อาจเห็นว่ายังมีวิธีใช้ภาษาไทยเฉพาะตัวของผู้วิจัย โดยสอดคล้องกับวิธีงานที่วิจัย เกี่ยวกับวิธีใช้กับลักษณะของตัวทอผ้าแบบผสมสีธรรมชาตินั้นเอง
- ดังนั้น หากจะมีการตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานฉบับนี้ต่อสังคมไทย (ซึ่งผู้วิจัยก็เห็นว่าควรเผยแพร่อย่างยิ่ง) ลาก. อาจจะช่วยงานภาษาไทยของเวลา เพื่อใช้ด้านสะตอกัน ชาวบ้านเองก็เข้าใจง่ายขึ้น
๗. สรุปว่า สิ้นในฐานะตาการนำเสนอผลงานวิจัยนี้แล้ว ผู้วิจัยเห็นใจและพอใจมาก

ขอแสดงความนับถือ .

(อาจารย์ ดร. ชอมนนต์ สิริยออดมรดยง)

ประวัตินักวิจัย

40

ชื่อ นางสาวประไพ ทองเชิญ เกิด 13 เมษายน 2506 อายุ 50 ปี

ภูมิลำเนา พัทลุง

การศึกษา * ปริญญาตรี รัฐศาสตร์ (ศศบ.) มหาวิทยาลัยรามคำแหงปี 2528
* หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี 2529

ประสบการณ์ทำงาน

2532-2540

เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาการทอผ้าพื้นเมือง สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม
เนื่องงานรับผิดชอบ

- ☐ พัฒนาศักยภาพกลุ่มสตรีทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ
- ☐ พัฒนารัฐกิจชุมชนผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ
- ☐ พัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน เครือข่ายผู้หญิงอีสาน
- ☐ ประสานงานเครือข่ายแรงงานนอกระบบ เครือข่ายผู้หญิงอีสาน

2541-2542

- ผู้ช่วยวิจัยการพัฒนารทลาดผ้าทอเพื่อสิ่งแวดล้อม
- คณะทำงานประมวลสถานภาพวิสัยทัศน์ กลยุทธ์การวิจัยผ้าทอพื้นบ้านไทย
สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

2544-2546

นักวิจัยเชิงปฏิบัติการ การกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม
สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ปัจจุบัน

- ที่ปรึกษาโครงการผ้าทอเพื่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน สหกรณ์เลมอน
ฟาร์มพัฒนา จำกัด
- ที่ปรึกษาโครงการส่งเสริมการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนามาตรฐาน
ผ้าพื้นบ้านภาคใต้ โดยสถาบันราชภัฏภาคใต้
- อาสาสมัครช่วยงานกลุ่มทอผ้าพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมของกลุ่มคนพื้น
บ้านกว่า 20 กลุ่มทั่วประเทศ

ชื่อ สันติพงศ์ ธรรมธำรง เกิด

ภูมิสำเนา

การศึกษา ปริญญาตรี สถาปัตยกรรม (สภบ.) ออกแบบอุตสาหกรรม เกียรตินิยมอันดับ 1 ปี 2518
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประสบการณ์ทำงาน

2514-2526	ทำธุรกิจออกแบบตกแต่งภายใน
2522-2536	ทำธุรกิจเครื่องแต่งกาย
2536-2540	เลขาธิการมูลนิธิสถานแสงอรุณ
2541-2546	ที่ปรึกษางานผ้าพันบ้านให้กลุ่มคนพื้นบ้านกว่า 20 กว่าพื้นที่ ทั่วประเทศ
ปัจจุบัน	ชมะปัญญาภิกขุ (จาก 25 พ.ค. 46) ประจำวัดป่าสุคะโต บ้านใหม่ไทยเจริญ ต.ท่ามะไฟหวาน อ.แก่งคร้อ จ.ชัยภูมิ